

VOORONDERZOEK

*ONDERZOEK AANGAANDE DE GLASRAMEN
UIT DE SINT-NIKLAASKERK
TE DROGENBOS
PROVINCIE VLAAMS-BRABANT - 2010*

*RESTAURATOR-ONDERZOEKER:
CAROLA VAN DEN WIJNGAERT
ESDOORNLAAN 37 - 2940 STABROEK
TEL & FAX 03/ 665 37 05
e-mail – info@carolavandenwijngaert.be*

1.0 INHOUDSTAFEL

Hoofdstuk:	Pagina:
1.1	Woord vooraf
1.2	Kunsthistorische nota
1.3	Plattegrond van de kerk
1.4	Toelichting glazenierateliers – historische duiding
1.5	Iconografie en situering van de glasramen
1.6	Materiaaltechnisch verslag
1.7	Evaluatie van de bewaringstoestand in functie van de restauratie
1.8.1	Berekening van de oppervlakken
1.8.2	Berekening van de raambruggen
1.8.3	Overzicht van de schade
1.9	Beschermbeglazing
1.10	Ontwerp met betrekking tot de behandelingsrichtlijnen
1.10.1.1	Behandelingsrichtlijnen: perceel 1A
1.10.1.2	Meetstaat: perceel 1A
1.10.2.1	Behandelingsrichtlijnen: perceel 1B
1.10.2.2	Meetstaat: perceel 1B
1.10.3.1	Behandelingsrichtlijnen: perceel 2B
1.10.3.2	Meetstaat: perceel 2B
1.11	Aanbevelingen in functie van de aanbesteding
1.12	Bibliografie
1.13	Ramingen

Hoofdstukken bijlage:	
2.	Tekeningen gevels
3.	Foto's interieur
4.	Foto's exterieur
5.	Schema's met de nummering van de panelen
6.	Detailfoto's schadebeeld / bewaringstoestand
7.	Fiches schadebeeld per glasraam / paneel
8.	Fiches materiaaltechnische toestand per glasraam
9.	Materiaaltechnische toestand raamwerk
10.	Archiefgegevens
11.	Richtlijnen CVMA (org. Engelse versie)

1.0 WOORD VOORAF

Dit onderzoeksrapport heeft tot doel het glasraampatrimonium uit de Sint-Niklaaskerk, in Drogenbos te duiden en de materiaaltechnische toestand ervan te omschrijven. Dit alles met het oog op een conservatie en/of restauratiebehandeling.

Het huidige glasraampatrimonium uit de kerk is ontstaan tijdens het laatste kwart van de 19de eeuw. Volgende archieven van de werden geraadpleegd:
Kerkarchief Sint-Niklaaskerk, archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant.

Het fotosurvey bestaat uit digitale opnamen werden gemaakt op ISO 100 /11 megapixels. Voor het technisch verslag werden in situ gegevens verzameld. Dit gebeurde vanaf de begane grond, waar nodig met behulp van een telescoop (12-36x50). De materiaaltechnische gegevens langs de interieurzijde werden per paneel door middel van een digitale HD-videocamera op Mini DV-tape vastgelegd en gearchiveerd. Deze bestanden werden door de onderzoeker eveneens overgezet en gearchiveerd op DVD.

De gegevens van de meetstaten werden gebaseerd op de plannen van Architect Karel Breda.

Bij de opmaak van het voorstel van handeling werd maximaal rekening gehouden met de specifieke situatie van de site. Niettegenstaande blijven zowel de staat van bevinding als het voorstel van behandeling, momentopnamen. Een gebouw leeft en het verval laat zich, in de huidige omstandigheden, niet afremmen. Dit is eveneens het geval met de evoluties binnen restauratietechnieken en -materialen. Het is daarom van belang dat de nu opgetekende gegevens, met gezond verstand en een open geest benaderd worden op het ogenblik dat de werken effectief van start gaan.

Carola Van den Wijngaert
februari 2010

1.2 KUNSTHISTORISCHE NOTA

Drogenbos¹

Drogenbos is ontstaan als een feodale nederzetting nabij de Zenne die mogelijk terug gaat tot de elfde eeuw. Waarschijnlijk was er voorheen al wel bewoning; dit wordt aangetoond door enkele vondsten uit de Romeinse periode². De benaming "Sicca Silva" gaat terug tot 1295 en zou eveneens volgens J. Verbesselt verwijzen naar de verhevenheid waarop het "droge bos" zich bevond in tegenstelling tot het uitgestrekte natte beemdengebied er rond. Het is op deze plaats dat het latere dorp zich zal ontwikkelen.

Circa 1100 zou er ter plaatse van de huidige kerk een kapel zijn gesticht door kluizenaar Herman, waarrond geleidelijk een dorp ontstond. Sinds de dertiende eeuw was Drogenbos een heerlijkheid in handen van de familie Berthout, heren van Grimbergen. Naderhand werd het een heerlijkheid in leen gehouden van het land van Mechelen. Van de veertiende tot de zestiende eeuw was de heerlijkheid in handen van het oude Brusselse geslacht Hertewijck, gevolgd door de familie Doverijn. In 1548 werd de heerlijkheid afgestaan aan Adriaan du Bois (Dubois) en in 1717 werd ze eigendom van de familie van Arenberg.

Ondanks het feit dat Drogenbos beperkt van omvang was, had het een meier en een schepensbank met volledige jurisdictie. Op bestuurlijk vlak behoorde Drogenbos tot de hoofdmeierij Rode in het kwartier van Brussel. In 1795, onder Frans bewind, vervingen negen departementen de bestaande provinciën van de Nederlanden waarbij Drogenbos ondergebracht werd in het departement van de Dijle, kanton Ukkel. Vanaf 1798 werd het een zelfstandige gemeente, voorheen niet alleen territoriaal, maar ook parochiaal afhankelijk van Ukkel.

Op de Ferrariskaart van 1771-1777 (zie bijlage 10.1-10.2) vertoont het landschap van Drogenbos een eenvoudige structuur. De geringe bebouwing was geconcentreerd in de nabijheid van de kerk. Tot het einde van het ancien régime was er slechts beperkte landbouw; de voornaamste bezigheid bestond uit veeteelt, voornamelijk gericht op schapen, daarnaast was er wel enige fruit- en hopteelt en wijnbouw. In de eerste helft van de negentiende eeuw met de vestiging van belangrijke nijverheid-bedrijven, groeide ook het belang van Drogenbos en nam de bevolking toe. Vandaag wordt de verstedelijkte dorpskern gedomineerd door domein Calmeyer met het hoger gelegen neoclassicistische kasteel en aan de voet van de verhevenheid de gotische Sint-Niklaaskerk en het oude kasteel, thans gemeentehuis. Het uitgestrekte park rondom het kasteel vormt nog de enige groene ruimte. Het noordelijke deel van de gemeente is nu sterk geïndustrialiseerd en wordt gemarkeerd door grote bedrijfscomplexen.

Parochiekerk Sint-Niklaas³

De oorsprong van de kerk en parochie van Drogenbos is tot op vandaag niet exact bepaald. De oudste documenten hierover gaan terug het begin van de 12de-eeuw. Een akte uit 1110 geeft aan dat Godfried, hertog van Lotharingen destijds een stuk bos, gelegen aan de Glatbeke te Ukkel, aan de zusters van Vorst schonk. A. Wauters⁴ beschouwt de in akte vermelde "*ecclesia monacchi Herimanni*" als de kerk van Drogenbos. Wel staat vast dat Drogenbos, kerkelijk gezien, van oudsher afhankelijk was van Ukkel. De officiële toevoeging aan Ukkel zou volgens J. Verbesselt uit 1372 dateren, de eigelijke oprichting van het godshuis situeerd hij echter reeds in 1312.

Voortgaande op een inscriptie op de eerste torenverdieping werden koor, noordelijke transeptarm en de toren door Jan Van Liere gebouwd omstreeks 1350. Het schip dateert, en de noord-sacristie, dateren uit de 15de-eeuw, maar werden in de 17de- en 18de-eeuw verschillende malen aangepast. Deze aanpassingen werden in de 19de eeuw weer ongedaan gemaakt.

Het zuidelijke transept werd wellicht na een brand in de 16de- of 17de-eeuw heropgebouwd op basis van een oudere, 14de eeuwse kern, terwijl de noordelijke zijde werd hersteld. Het gewelf van de noordelijke transept werd aanvankelijk ook nooit voltooid en had lange tijd een vlakke zoldering⁵.

¹ Bron: KENNES H. mmv DAVELOOSE B. 2009: *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen* Vlaams Brabant dl.9, Inventaris van het bouwkundig erfgoed, Provincie Vlaams-Brabant, Gemeente Drogenbos, (online raadpleegbaar onuitgegeven werkdocument).

² N.a.v. opgravingen bij de aanleg van de autosnelweg in 1968-1975

³ Bronnen: KENNES, H.: *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen* Vlaams Brabant dl.9, Inventaris van het bouwkundig erfgoed, Provincie Vlaams-Brabant, Gemeente Drogenbos, (online raadpleegbaar onuitgegeven werkdocument) en ³ THEYS C., *Geschiedenis van Drogenbosch*, Brussel, 1942.

⁴ WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, Brussel, 1855, uitgave 1973, deel 10A, p. 122-141

⁵ Het huidige kruisribgewelf werd eerst in de 19de-eeuw aangebracht.

Deze herstellingen werden uitgevoerd in baksteen, terwijl voorheen Lediaanse zandsteen gebruikt werd. Vele van de 17de- en 18de-eeuw verbouwingen werden voortal uitgevoerd om het interieur aan te passen aan de smaak van de tijd. Om die reden werden ook een aantal van de gotische ramen gedicht of gewijzigd.

Theys maakt in één van zijn publicatie's⁶ enkele korte vermeldingen omtrent de glasramen uit deze periode; in het begin van de 17de-eeuw werkt "Jacques Bodaert, gelaesemacker tot Linckebele aan de gelaesen die met calck gepleckt worden". De "Smeth van Uccle maeckt yseren royen totte gelaesen vensters". In 1618 worden "yseren geerden" in de vensters geplaatst en zette Boddaert "gelaesen vensters inde keck soo in den hoogen choor als in O.L.V. choor in den Bueck". In 1639 leverde Cornelis Veldeman zes "traillien, wegende 381 pont eyser voor 52 Rg". In 1663 worden "151 ruiten" voor de kerk gekocht en in 1738 "51 voet, nieuwe gelaesen".

Begin 19de-eeuw werd de kerk vergroot door de kerk in westelijke richting te verlengen. Deze werken gebeurde in Dilbeekse steen. De zuidelijke sacristie werd toegevoegd in 1844⁷.

De meest ingrijpende "restauratiewerken" gebeurden ten tijde van pastoor Michiel Davidts⁸. Vanaf 1855 werd de kerk "aangepast" aan de toen gangbare neogotiek. Pastoor Davidts was een zeer groot liefhebber van wat hij noemde "de goddelijke gotiek", en een uitgesproken tegenstander van "den verpestenden adem der hooveerdige renaissance".

Het dichtgemetselde venster boven het hoofdaltaar en boven de hoofdingang werden opnieuw geopend. Het centrale koorvenster werd voorafgegaan door een plaasteren triomfboog die werd later weer werd verwijderd. In 1861 werd het huidige hoofdaltaar geplaatst en in 1863 kwam daarboven het eerste glasraam, een gift van de heer Rey, de plaatselijke kasteelheer. Het schip vertoont aan de westzijde een puntgevel omlopende waterlijst en daarboven een spitsboogvenster met neogotisch maaswerk. Onder pastoor Davidts werd dit eerder gedichte venster terug open gemaakt en voorzien van een zeslob-motief in het maaswerk.

De zijbeuken kwamen relatief kleine, neogotische spitsboogvensters en in de middenbeuk trigonale vensters. Daar waar volgens abbé M. Thibaut het kerschip oorspronkelijk één zadeldak had, kreeg de kerk onder pastoor Davidts zijbeuken met een aparte lessenaardaken waardoor via de middenbeuk een betere lichtinval mogelijk werd. Het noordelijke transept gemarkeerd door versneden steunberen en spitsboogvensters onder omlopende waterlijst. De in de 17de-eeuw dichtgemaakte raamopeningen werden terug opengemaakt. De "oude sacristie" aan de oostzijde is voorzien van twee kleine rechthoekige vensters, waarvan één met neogotisch maaswerk (aangebracht ten tijde van pastoor Davidts). Het andere venster is getralied en is mogelijk origineel.

In het koor, in de noordelijke muur, bleef een gotisch uitgewerkt tabernakel met smeedijzeren hekje bewaard, in de zuidelijke muur een credensnis. De deels gepolychromeerde doopvont uit 1558, geschonken door de heer van Drogenbos Adriaan du Bois werd verplaatst van de Onze-Lieve-Vrouwekapel naar de zij-ingang. Het orgel werd links in het koor geplaatst, hiervoor moest de deur naar de toenmalige sacristie, dichtgemetseld worden (1860). De nieuwe toegangsdeur kwam rechts naast het Onze-Lieve-Vrouwaltaar⁹.

De hoofdingang van de kerk, het westportaal werd dichtgemetseld en een bijkomende zij-ingang werd gecreëerd aan de noordzijde, zodat er één voor de mannen en één voor de vrouwen was.

De lage vierkante vieringtoren met twee zichtbare geledingen en spitsbogige galmgaten onder leien tentdak met bekronend kruis afkomstig van de kasteelkapel van Beersel.

In 1877 was er een vraag tot dringende herstellingswerken voor de bedaking en het aanbrengen van houten gewelven in de zijbeuken; de plannen werden opgemaakt door architect Van Ysendyck en werden goedgekeurd in 1879. De plannen voor het gewelf in de middenbeuk en het zuidelijke transept werden opgemaakt door architect J. Ramaekers en goedgekeurd op 5 september 1896.

Alle gebrandschilderde ramen uit de kerk zijn afkomstig uit het atelier Samuel Coucke, en later in een later stadium, zijn drie zonen (Gebroeders Coucke), ze werden uitgevoerd tussen 1863 en 1901. Delen van deze briefwisseling bleven bewaard in het archief van de dienst Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant (Zie bijlage 10.3-10.7).

Het centrale koorraam dateert uit 1863 en het noordelijk transeptraam (4N) uit 1872. De meeste ramen werden gemaakt in het laatste decennium van de 19de-eeuw en het begin van de 20ste eeuw, de reeks kleine ramen uit de zijbeuken en de westgevel uit de periode 1891-

⁶ THEYS C., Geschiedenis van Drogenbosch, Brussel, 1942.

⁷ Naar ontwerp van de Leuvense architect Antoon Briffaerts.

⁸ Pastoor van 1852 tot zijn overlijden in 1875

⁹ Werken uitgevoerd onder leiding van architect A. Briffaerts

1895 (6N en 7Z gedateerd 1891). De ramen uit het koor zijn van diezelfde periode (raam 2Z gedateerd 1891, 3N gedateerd 1899 en 2N gedateerd 1901). Het zuidelijk transeptraam (5Z) draagt de datum 1899).

De meeste ramen werden geplaatst onder impuls van Pastoor Becker¹⁰. Enerzijds kwam het ensemble tot stand door herdenkingsschenkingen van gefortuneerde schenkers, anderzijds werden speciale omhalingen gedaan en werden de bloemen die het beeld van Onze-Lieve-Vrouw tijdens de meimaand versierden, begin juni, per opbod verkocht.¹¹

In 1902 besliste de kerkfabriek een algemeen herstelontwerp te laten opmaken. De werken omvatten de restauratie van interieur en exterieur, het herstel van de vroegere hoofdingang en het dichtmaken van de zij-ingangen, het inbrengen van een buitendeur in de sacristie, het vooruitschuiven van de communiebank naar het transept om plaats te creëren in het koor, vervanging van het koorgestoelte en tot slot aanpassing van het doksaal en vernieuwing van het orgel. Het ontwerp werd opgemaakt door architect Fernand Symons, doch het werd door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen te ruim bevonden.

In de periode 1909-1913 maakte glazenier Charles Fontana een aantal glasraamontwerpen, deze samenwerking verliep echter zeer moeizaam. Telkens weer waren er opmerkingen van de Diocesane commissie en/of de Koninklijke Commissie (Zie bijlage 10.8-10.9). Ondanks dat er financiële middelen voor dit project binnen komen (Zie bijlage 10.10), wordt het nooit ten uitvoer gebracht.

Omstreeks 1916 werd een vergroting van de kerk overwogen; de plannen hiervoor werden opgemaakt door bouwmeester G. Crétien Veraart, maar ze werden niet uitgevoerd.

In 1954 maakt glazenier Frans Crickx een offerte voor een algehele restauratiecampagne met berekking tot de glas-in-loodramen. (Zie bijlage 10.11-10.13).

Tijdens een algemene restauratiecampagne in de periode 1960-1965 werd de hoofdingang in de westgevel opnieuw geopend¹².

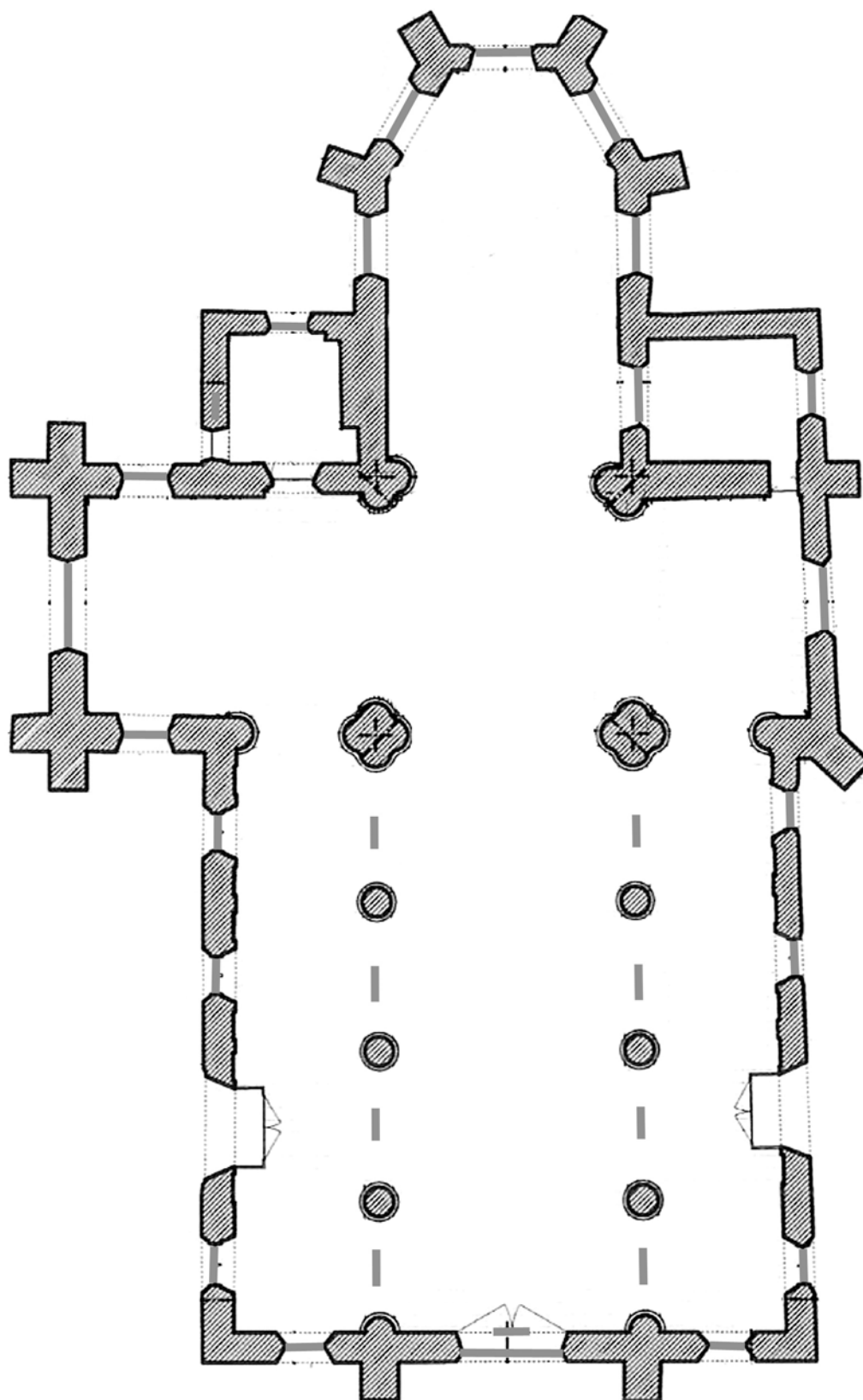
In 1985 werd raam 3W beschadigd bij een inbraak, één paneel ging volledig verloren.

¹⁰ Pastoor in Drogenbos tussen 1875 en 1901.

¹¹ In 1886 werd de volledige opbrengst hiervan besteed aan de glasramen.

¹² Dit gebeurde naar ontwerp van F. de Groodt van 1957, goedgekeurd in 1958.

1.3 PLATTEGROND VAN DE KERK

1.4 TOELICHTING GLAZENIERSATELIERS – HISTORISCHE DUIDING

ATELIER SAMUËL COUCKE¹

Samuel Coucke

Samuel Coucke, in Brugge geboren op 1 oktober 1833, was de zoon van Carolus Coucke (1792-1853) en Maria Mondy (1799-1874).² Hij was de achtste in een rij van twaalf. Zijn jeugd bracht hij daar door in een huis aan de Mariastraat (nr. 51).

Samuel Coucke werd de wereld van het kunstambacht binnen geleid via zijn twintig jaar oudere schoonbroer Louis Grossé (1811-1899) die gehuwd was met Coletta Coucke (1822-1886).³ Grossé gaf Samuel Coucke in zijn atelier een opleiding tot galonwever en goudborduurder.⁴

Coucke maakt voor het eerst kennis met de glasschilderkunst op de wereldtentoonstelling in Parijs in 1855.⁵ Hij was daardoor zo gefacineerd dat hij zich glazenierstechnieken eigen gaat maken in een aantal Duitse en Engelse ateliers. In 1858 startte hij met zijn nieuw beroep.

In het atelier Grossé leerde hij Sophie Naert (1828-1899)⁶ kennen. Hij trad met haar in het huwelijk op 4 mei 1859. Dank zij het feit dat Sophie Naert na het overlijden van haar ouders⁷ niet onbemiddeld was⁸ waren ze in de mogelijkheid om na enkele maanden in een huurwoning in de Academiestraat te hebben gewoond⁹, een eigen huis aan te kopen. In de loop van 1860, namen zij hun intrek aan Korte Vuldersstraat 16.¹⁰ Hij bouwde in de tuin een oven¹¹ en een enkele jaren later verbouwde hij een bijgebouw tot atelier.¹²

Van bij aanvang mikte Samuel Coucke hoog, door zich aan de restauratie van glasramen uit de Sint-Leonarduskerk van Zoutleeuw en de Zavelkerk in Brussel te wagen.¹³ Het project voor de Sint-Leonarduskerk kreeg maar moeizaam de goedkeuring van de Koninklijke Commissie voor Monumenten. Alvorens toe te stemmen wou de Commissie zekerheid over de kennis en de kunde van de glazenier. In mei 1861 kwamen daarvoor enkele leden naar de Korte Vuldersstraat. De leden van de Commissie bleken weliswaar tevreden over de materiële uitvoering, maar hadden de nodige bemerkingen betreffende de compositie en tekeningen. Deze dienden door een goede "peintre d'histoire" te worden herzien.¹⁴ Het jaar daarop werd opnieuw een nogal kritisch verslag opgemaakt uitgebracht, waarin men nogmaals over de iconografische uitvoering had.¹⁵

Nog kritischer werden de leden van de Commissie betreffende de restauratie van de glasramen uit de Brusselse Zavelkerk. Opnieuw werd daarvoor een atelierbezoek afgelegd, waarop de Commissie eenparig de conclusie trokken "*que ces peintres-verriers n'ont pas encore acquis l'habileté suffisante pour pouvoir être chargés d'un travail aussi important que les vitraux du chœur de l'église de Notre-Dame au Sablon à Bruxelles*".¹⁶ Een bezoek aan Zoutleeuw bracht weinig heil vermits de Commissie daar vond dat de ramen

¹ VAN BIERVLIET, L., *Het glasschildersatelier van de firma S. Coucke en zonen. Geografisch overzicht van het werkterrein 1858-1902*, in: Biekorf, jg. 84, 1984, pp. 115-121.

² L. VAN BIERVLIET, *Het glasschildersatelier van de firma S. Coucke en zonen*, in: Biekorf, 1984, blz 115-121; R. DE LAERE, *Samuel Coucke en zijn drie zonen, Brugse glasschilders*, in: Brugge die Scone, 1998, NR 1, blz 7.

³ G. GYSELEN, *De Brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier*, in: Biekorf, 1969 en afzonderlijke uitgave; A. VAN DEN ABEELE, *Grossé van Brugge*, in: Brugs Ommeland, 1984, blz 115-154.

⁴ Bij zijn huwelijk in 1859 werd Samuel nog vermeld met het beroep van "passementier".

⁵ SAB, bevolkingsboeken: "passeport à l'étranger" 4/09/1855.

⁶ SAB, burgerlijke stand: huwelijk op 4 mei 1859; huwelijkscontract 15/04/1859 bij notaris F. Colens.

⁷ Joseph Naert, bakker, overleden 19 april 1844; echtgenote Sophie De Cloedt, overleden 30 december 1857.

⁸ Archief registratie en Domeinen, Brugge, Successies. Bij haar overlijden bezat de Weduwe De Cloedt: een huis op de Walplaats (kad. C 883), een huis in de Wulfhagestraat (kad. D 1388), 5 huizen in de Sint-Trudostraat en Roompotstraat (kad. D 956 a, b, c, d, f), een huis aan de Langerei (kad. E 403), drie huisjes in de Lod. van Casselstraat (kad. E 937 tot 939), een huis aan de Potterierei (kad. 4 94/401). Dit werd verdeeld onder de vier kinderen.

⁹ SAB, Régistre des patentables 1860: NR 1163, Samuel Coucke, glasschilder, klasse 12 B, Academiestraat F1-47.

¹⁰ Het ging om kadastrummer C 1268, huisnummer C2-53, huis met koer, 375 m². De vorige eigenaar was koetsier Karel Savaries, die het vijf jaar eerder gekocht had van de bekende wasbleker en uitgever van katholieke nieuwsbladen Rombaut Boeteman-Janssens. (Archief Registratie en Domeinen, Brugge, registratie art. 592, 7/02/1860, Vol. 318, folio 174, notaris Claeys, aankoop voor 8.594,61 fr.). Thans Korte Vuldersstraat 16.

¹¹ Dit gebeurde aanvankelijk niet zonder heel wat problemen met het stadsbestuur, in het kader van de machtiging voor het uitbaten van een "hinderlijke inrichting" (SAB, VIIb6, Hinderlijke inrichtingen 1856-1894.).

¹² SAB, bouwvergunningen, 1861 NR 45 en 1864 NR 119.

¹³ Restauratie aan S. Coucke toegewezen bij K.B. van 20 mei 1861.

¹⁴ Koninklijke Commissie Monumenten en Landschappen, Brussel, notulen van de vergaderingen (handschrift), NR 2738, zitting 23 mei 1861.

¹⁵ idem, zitting 31 juli 1862.

¹⁶ idem, zitting 23 juli 1863.

“*trop médiocres*” waren om in een zo belangrijk monument te worden geplaatst.¹⁷

Het was dan ook niet verwonderlijk dat Coucke niet langer gebrand was op dit werk. Behalve de restauratie in 1896 van het Sint-Barbararaam uit de Sint-Salvatorskerk in Brugge, zijn geen andere restauraties bekend.

Hij legde zich vanaf dan toe op nieuwe glasramen, waarmee hij echter niet kon ontsnappen aan het feit dat de Commissie voor Monumenten ook daar vaak een belangrijke stem in de uiteindelijke goedkeuring had¹⁸.

Ten tijde van de schoolstrijd ging, omstreeks 1880, ging Samuel Coucke nieuwe afzetgebieden in het buitenland te zoeken. Daartoe werd hij, volgens eigen zeggen, genoodzaakt omdat vanaf 1879 de vrijgevigheid van de katholieke veeleer op scholenbouw richtte. Het traditioneel mecenaat voor de opsmuk van kerken en bidplaatsen nam daardoor aanzienlijk af.

Deze prospecties hadden succes en twee belangrijke leveringen van glasramen in Jeruzalem en in Rome, waren meteen de aanleiding voor verre reizen. In 1885 ondernam Samuel Coucke een reis naar Jeruzalem, waar hij de glasramen ging leveren en plaatsen voor een neogotische kerk. Dit leverde hem de titel van *Ridder in de Orde van het Heilig Graf* op. Begin 1888 volgde dan een reis naar Rome, opnieuw samen met Verbeke, waar hij de glasramen ging afleveren en plaatsen die hij voor de nieuwe kerk van *Corpus Christi* had gemaakt. Hiervoor kreeg hij de pauselijk onderscheiding “*Pro ecclesia et pontifice*”.

Mede door de economische evolutie, verbreedde het Atelier Coucke zijn assortiment. Er werden niet langer enkel glasramen vervaardigd, maar men richtte zich tevens op het ontwerpen en uitvoeren van goudborduurwerk. Verder werd de oven in de tuin ook gebruikt voor het beschilderen en glazuren van tegels, vaatwerk en porselein. Andere activiteiten zijn naar alle waarschijnlijkheid niet uitgesloten, zeker is dat na de dood van Samuël (1899), zijn zonen zich ook toegededen op het vervaardigen van keramiek en miniaturen.

Het huis zelf werd gaandeweg omgebouwd tot een neogotische staalkaart: vloertegels, houtbekleding en beschildering van de muren, muurversieringen met glazuren tegels en gotische schouwen vormden het décor, dat werd vervolledigd door neogotische meubels en huisgerief.

Omwille van de uitstraling zal het huis van de familie Coucke in het Brugse uitgroeien tot een centrum van kerkelijke kunst.

Het atelier en de zes zonen van Samuel Coucke.

De organisatie van het atelier berustte voor een groot deel op het principe van de middeleeuwse gemeenschap, waar onder de leiding van vader Coucke kwam tot een ideale samenwerking met de werknemers. Een deel van zijn werknemers zocht hij onder zijn zes zonen, dit gebeurde echter niet op een vanzelfsprekende manier. Samuël Coucke trad daarbij op als een *pater familias* die zijn zonen zelfs het verbod oplegde om te huwen.¹⁹

Voor die talrijke zonen, die slechts laat huwden of vrijgezel bleven en in het ouderlijk huis bleven wonen, had Samuel Coucke een eigen specifieke taak voor ogen.²⁰ Hij had de betrachting om elk van hen één of meerdere aspecten van het vak te laten beheersen. Binnen een harmonische samenwerking zouden ze dan kunnen uitgroeien tot een goed functionerende kunstenaars-gemeenschap.²¹ Vanaf 1880 heeft hij dit ideaal nagestreefd en het ook in zekere zin gestalte kunnen geven.²²

Zijn zes zonen vervolmaakten zich in artistieke richting, in de Brugse Academie, in Antwerpen of elders. Niet alle zonen konden zich verzoenen met de plaats en met het loon die hun door de goedmenende maar patriarchale vader werden toegemeten. Rond 1891 verliet Georges het ouderlijk huis, gevolgd door Henri in 1894 en door Medard in 1896. Het feit dat beide laatste uiteindelijk toch huwden was er oorzaak van dat ze, zij het met tegenzin van vader Coucke, uiteindelijk een eigen carrière uitbouwden.

¹⁷ idem, 12 mei 1864.

¹⁸ *Bulletin de la Commission des Monuments*, Volumes I (1862) tot XLIX (1910) geeft hiervan talrijke voorbeelden.

¹⁹ VERSCHUEREN, G., *De organisatie en werking van het glazeniersatelier in België vanaf de vroege 19de eeuw tot aan de eerste wereldoorlog* (onuitgegeven proefschrift, KASKA Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen, 1994).

²⁰ *Revue Universelle* (1898?) : Les travaux artistiques de la maison Samuel Coucke et fils à Bruges (Provinciaal Cultureel Archief, 84AD1)

²¹ Van den Abeele, A., in: *Samuël Coucke en zijn zonen. Leven en werk van een Brugse glazeniersfamilie*. 1981 (ongepubliceerd artikel).

²² *Gildeblad der Ambachten*, 1e jaargang, NR 3, 29 januari 1891: advertentie voor Samuel Coucke (glasschildering, vensters voor kerken, kapellen, zalen en studiekabinetten), Eloi Coucke (porseleinschildering, muurschildering in brandverf, op tegelen), Theophile Coucke (graveerwerk op matte en klare spiegelglazen, kunst- en eenvoudig graveerwerk op glas), Henri Coucke (glazenmaker en loodwerker). Op 29 oktober 1891 nog uitgebreider. Er wordt voortaan bij vermeld dat Samuel ridder van het H. Graf is en vereerd werd met het kruis Pro Ecclesia et Pontifice, terwijl ook nog bijvoeglijk worden vermeld: Joseph Coucke (bouwkundige, ondernemer) en Medard Coucke (glazenmaker en loodwerker).

Joseph (architect)²³, Elooi (tekenaar, glasschilder en keramist) en Theophile (glazenier)²⁴ bleven wel ongehuwd en zouden uiteindelijk het atelier voortzetten.

Naast de zonen telde het atelier ook een tiental medewerkers, die als deel uitmakend van de familie beschouwd werden.

Joseph Coucke

Joseph Coucke werd geboren in Brugge op 5 november 1859 en overleed er op 22 maart 1941. Joseph Coucke studeerde in het Sint-Lodewijkscollege, aan de Brugse Academie en aan de Sint-Lukasschool in Gent. Hij werd architect en werkte gedurende vijf jaar in Brussel, onder de leiding van zijn oom, Joseph Naert.

In Brugge bouwde hij onder meer de neobarokvleugel van Hemelsdale, op de hoek van de Wapenmakersstraat en de Sint-Walburgastraat (1883). Op het adres Steenstraat 82 bouwde hij in 1889 een klein neogotisch huis dat belangstelling wekte omdat het beschouwd werd als het eerste gebouw met een neogotisch uitstalraam.²⁵

In 1898 restaureerde hij de parochiekerk van Werken²⁶ en met stadstoelage restaureerde hij in 1896 het huis van zijn broer Medard, de "*Oude Munte*", Markt 21. Verder bouwde hij onder meer in 1885 een huis met neogotische trapgevel, Dweersstraat 12 en restaureerde hij in 1909 het huis Korte Vuldersstraat 23-25.

In de associatie met zijn broers Elooi en Theophile was hij degene die zorgde voor het architecturaal gedeelte bij het plaatsen van glasramen: aanpassen van de vensteropeningen, eventueel herbouwen, controle op het metselwerk, etc.

Hij werd bestuurslid in 1892 en secretaris in 1894 van de Katholieke Burgersgilde²⁷ en in 1900, in opvolging van zijn vader, dismeester voor de Sint-Salvatorsparochie.²⁸

Elooi Coucke

Geboren in Brugge op 1 december 1860.²⁹

Eerst liep school aan het Sint-Lodewijkscollege. Van 1872 tot 1879 volgde hij de lessen aan de Brugse Academie. In 1882 kreeg hij een toelage van 200 fr. van het stadsbestuur om zijn studies aan de Antwerpse Academie te helpen bekostigen. Omdat hij in de loop van dat academiejaar echter zeer onregelmatig aanwezig was, werd hem de toelage voor 1883 geweigerd.

Vreemd was dit niet, vermits hij reeds vanaf 1880 in het atelier de voornaamste ontwerper van de glasramen was en hij daar de meeste schets- en uitvoeringstekeningen maakte.

Elooi was een bedreven tekenaar en zijn miniatuurwerk werd door de tijdgenoten vergeleken met de vijftiende-eeuwse miniaturisten. Deze gave kwam van pas voor heel divers ontwerpwerk, meestal in de typisch neogotische stijl: bidprentjes, illustraties voor godsdienstige boeken, stambomen, wapenschilden. Elooi Coucke adverteerde ook om oude handschriften te restaureren en oude boekbanden te herstellen. Eerder verassend was dat zijn voornaamste artistieke creaties terug te vinden zijn op eetserviezen; grote kunstborden en vazen met neogotische versieringen. Hiervoor werden onbeschilderde serviezen in porselein of faïence aangekocht en in het atelier met eigen neogotische ontwerpen beschilderd en (in dezelfde oven als het glas) gebakken. In dezelfde stijl produceerde Elooi Coucke ook geglazuurde tegels voor vloer- en muurbekleding. De degelijkheid, het gemakkelijk onderhoud en de harmonische aanpasbaarheid aan elk interieur werd in advertenties aangeprezen.

Elooi Coucke was de meest artistiek begaafde onder de broers. Hij overleed te Brugge op 17 augustus 1929

Theophile Coucke

Werd geboren in Brugge op 31 maart 1862. Vanaf 1873 is hij terug te vinden in de palmaressen van het Sint-Lodewijkscollege waar hij een aantal jaren school liep. Hij maakte evenwel volledig de humanioracyclus niet af. Net als zijn oudere broers liep ook hij school aan de Brugse Kunstacademie. In 1885 behaalde hij er een Eerste prijs voor "*het schilderen naar het leven*".³⁰

De inbreng van Theophile Coucke in het kunstatelier is relatief moeilijk van die van Elooi te onderscheiden. Hij was vrijwel even bekwaam in het ontwerpen en uitvoeren van glasramen.

Daarnaast zou hij zich bekwaamen in het graveren van glas en spiegelglas. In de 19de -eeuwse interieurs was dit gegraveerd glas zeer in trek "*zowel voor binnen- als buitendeuren, voor verandas en Venetiennes, voor plafonds, vitrines en lanterneaux, voor ondersten van vensters, etc*".³¹

²³ Hij werkte samen met zijn oom J. Naert bij het ontwerpen en oprichten van gebouwen in Neo-gotische en Neo-barokke stijl.

²⁴ Theophile zal uiteindelijk de leiding van het glasatelier op zich nemen

²⁵ A. DUCLOS, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, blz 495.

²⁶ Bulletin de la Commission des Monuments, XXIX, (1890), blz 184 en 467.

²⁷ Provinciaal Cultureel Archief Brugge, 57AD41.

²⁸ OCMW Brugge, Bureel van Weldadigheid, register NR 30, zitting van 9/01/1900: "in vervanging van den betreurden Samuel Coucke".

²⁹ *La Flandre Maritime*, 24/08/1929: In memoriam.

³⁰ Academie Brugge: palmaressen.

³¹ Aldus vermeld in een advertentie die vanaf 1898 regelmatig gepubliceerd wordt in het tijdschrift *Kunst*.

Theophile Coucke overleed op 16 november 1941 te Brugge.

Henri Coucke

Werd geboren in Brugge op 19 september 1863.

Volgens de famili traditie liep hij eerst school in het Sint-Lodewijkscollege. Van 1877 tot einde schooljaar 1881 was hij leerling bij de Xaverianen.

Vader Coucke bestemde Henri voor om eerder nederig, materieel werk te doen. Als "*glasmaker*" zou hij, het glas in lood zetten, glasramen gaan plaatsen, enz. In 1883 adverteerde hij in die hoedanigheid "onder zijn vaders toezicht en in zijn huis" met "*jalousies in gekleurd glas*".³²

In 1894 kwam het echter tot een breuk met zijn familie, ten gevolge zijn voorgenomen huwelijk wat vader Coucke niet goedkeurde. Hij verliet het familiebedrijf en vestigde zich aan de Oude Burg.

Henri Coucke overleed op 6 maart 1900 te Brugge.

Georges Coucke

Werd geboren in Brugge op 26 maart 1865..

Hij liep eerst school in het Sint-Lodewijkscollege. Vanaf 1876 tot einde 1882 was hij leerling bij de Xaverianen.

Georges Coucke zou, zo had zijn vader beslist, beeldhouwer worden in de volmaakte "commune" van het atelier Coucke. Maar Georges bleek minder kneedbaar dan zijn broers. Na enige tijd in het atelier gewerkt te hebben, verliet hij rond 1890 Brugge. Hij trok naar de Verenigde Staten en werkte een periode in New York.

Na een korte tussenstop in Brugge, trok hij omstreeks 1900, naar Engeland.

Uiteindelijk huwde hij en vestigde zich in Blankenberge. Hij verdiende zijn brood als maker van grafmonumenten. Hij overleed in Blankenberge op 15 februari 1950.

Medard Coucke

Medard werd geboren in Brugge op 25 maart 1868.

Ook hij liep eerst school in het Sint-Lodewijkscollege en vanaf het schooljaar 1877 tot einde 1881 bij de Broeders Xaverianen.

Hoewel hij tamelijk gevorderde architectuurstudies van had gedaan in de Brugse Academie diende hij volgens de "vaderlijke voorziening", net zoals zijn broer Henri, eveneens tot het "voetvolk" behoren.

Omdat Medard wellicht niet zeer ambitieus was, kon hij zich met die rol verzoenen,

Zijn huwelijk bracht hierin verandering omdat zijn echtgenote onafhankelijk wou blijven van haar schoonfamilie. Hij richtte een bescheiden atelier op voor het plaatsen van vensterglas en het produceren van eenvoudige glasramen.

Hij overleed te Brugge op 27 mei 1940.

De sociale positie van Samuel Coucke

Samuel Coucke speelde vanaf 1860 tot aan zijn dood een niet-onbelangrijke rol in het sociaal leven

Rond 1860 of 1861 werd Coucke betalend lid van de vereniging die de Vrije Stedelijke Academie beheerde.³³ In 1863 werd hij voorgedragen om in het bestuur te zetelen, vanaf 1870 zou hij daar ook daadwerkelijk deel van uitmaken. Tot het bestuur van de Academie behoren was in die tijd een geprezen onderscheiding. In 1877 nam hij ontslag omwille van de scherpe tegenstellingen die in het Academiestuur plaatsgrepen in de nasleep van een machtswissel die op het stadhuis had plaats gegrepen.³⁴

Hij werd ook "membre artiste" van de *Cercle artistique Brugeois*.³⁵

Samuel Coucke was één van de medeoprichters van de *Gilde der Ambachten* en waar tot aan zijn dood in het bestuur zetelde als één van de drie "*meesters*". Deze *Gilde* hield zich onder meer bezig met het oprichten van ziekenkassen en spaarkassen, het verschaffen van broodkaarten ("*het brood even goedkoop als bij de socialisten*"), het sluiten van overeenkomsten met geneesheren en apothekers, het verlenen van kosteloze rechtsbijstand en ook nog met arbeidsbemiddeling.³⁶ Dit laatste werd behartigd door een "*Commissie van het werk*" waarvan Coucke onafgebroken lid bleef.³⁷

Zowel in de *Katholieke Burgersgilde* als in de *Gilde der Ambachten* speelde Samuel Coucke, later ook sommige van zijn zoons, een actieve rol.

³² Provinciaal Cultureel Archief Brugge 84 AD 1, brief van 1/03/1883.

³³ SAB, Dossier C, Academie, rekeningen/begrotingen 1853-73 (in 1860 in potlood op de ledenlijst bijgeschreven).

³⁴ Het betrof hier een hevige strijd tussen liberalen en katholieken voor het behouden of het verkrijgen van het overwicht in de Academie. De strijd sleepte verschillende jaren aan en ook Eloi en Theophile Coucke zouden er een rol in spelen. Die ingewikkelde en hoogst politiek geladen episode zal het voorwerp uitmaken van een afzonderlijke studie.

³⁵ J. VANDAMME, *Het bibliotheekwezen in Brugge voor 1920*, Brugge, 1971, blz52-63; Provinciaal Cultureel Archief, PAB 12 D 30, *Cercle artistique Brugeois*.

³⁶ SBB, Verslag over de werkingen van de Gilde der ambachten van Brugge gedurende het eerste jaar van haar bestaan (1887-1888), afgelezen in algemene vergadering van 16 april 1888.

³⁷ SBB, brieven van 17/10/1889 en 31/12/1890.

In de geest van sociale verbondenheid die hem bezielde, werd hij in 1891 tot lid verkozen van de *Werk- en Nijverheidsraad*.

De positie van het Atelier Coucke.

Het atelier Coucke neemt gedurende een lange tijd een niet onaanzienlijke plaats in binnen de glasschilderkunst. Voorlopige inventarissen spreken van de beglazing, met één of meerdere ramen, van bij benadering 175 kerkelijke of burgerlijke gebouwen. Hun werk is niet alleen terug te vinden in België maar eveneens in het buitenland³⁸.

Het merendeel van de productie van dit atelier is uitgevoerd in neo-gotische stijl. Uitzonderlijk werden andere neo-stijlen toegepast waarvan het ensemble voor de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek van Scherpenheuvel getuigt.

Hun realisaties geven ze blijk van een persoonlijke stijl die los komt van de strikte neo-gotiek zoals deze door Bethune werd gepropageerd.³⁹ Het atelier was vooral gekend om zijn fijne detailafwerking en de juiste anatomische weergave.⁴⁰ Via de deelname aan tentoonstellingen in binnen- en buitenland werd de reputatie van het atelier versterkt. Op enkele tentoonstellingen werden verschillende onderscheidingen behaald.

Onbetwistbaar oefende het atelier Coucke een belangrijke invloed uit op de volgende generaties. Samen met de ateliers Dobbelaere en Grossé gaven zij o.a. in Brugge een eigen dimensie aan de neo-gotiek. Uiteindelijk nam de Brugse glazenier Jos Desmet rond 1935, de voorraden, de gereedschappen en de infrastructuur over. Alles werd overgebracht naar de Sulferbergstraat 38.

Het huis waar het voormalige atelier was in ondergebracht, weliswaar enigszins verbouwd, bestaat nog steeds. De huidige eigenaar van het huis, tracht het gebouw in zijn oorspronkelijke staat te herstellen.

Het archief van het atelier Coucke is verspreid over verschillende plaatsen. De originele tekeningen zijn door de familie verkocht. Het archief van het KADOC⁴¹ heeft circa 300 ontwerptekeningen in bruikleen België en verder voornamelijk in de omgeving van Brugge. In het Steinmetzkabinet is een verzameling van 130 ontwerpen terug te vinden zowel van vader Coucke als van zijn zonen. Reclamedrukwerk van de firma zijn nog te vinden in de stadsbibliotheek.

Tenslotte heeft de Dhr. Van den Abeele, een erfgenaam van de familie, een deel van het familiearchief.

DUIDING VAN DE GLASSCHILDERKUNST IN DE 19DE EEUW

MOEIZAME HEROPLEVVING VAN DE GLASSCHILDERKUNST

In de 19de eeuw nemen de Romantiek en het Nationalisme de plaats in van het Rationalisme en de Verlichting. Grote belangstelling voor het verleden en het zoeken naar diepere dimensies van de religieuze beleving leggen de basis voor een vernieuwde belangstelling voor de glaskunst.

Daar tegenover staat het feit dat tot het begin van de 19de eeuw vrijwel alle kennis van het glazeniersambacht verloren ging.

De opleiding tot het ambacht gebeurde destijds vrijwel volledig binnen het atelier van de meester-glazenier. Door een gebrek aan perspectieven, kwam in de 18de eeuw een einde aan het opleiden van jonge mensen. Dit betekende meteen ook het einde van kennisoverdracht naar de komende generaties. Dangelis, één van de laatste Belgische glazeniers uit de 18de eeuw zal vlak voor zijn dood (begin 19de eeuw), bij gebrek aan cliënteel, zijn de recepten verbrand hebben.

Deze reactie van Dangelis, stond zeker niet alleen. Ook over andere glazeniers weet men dat ze hun receptenboeken, zij het gevoel van miskenning, zij het omwille aan gebrek aan openheid, vernietigden. In een beperkt aantal gevallen waren technieken en recepten neergeschreven in 13de, 16de en 17de-eeuwse tractaten. In praktijk bleek echter dat deze omwille van onduidelijkheden en/of foute informatie, onbruikbaar en/of ontoereikend waren.

Om deze redenen komt de glasschilderkunst in België slechts moeizaam uit de startblokken. In de vroegste voorbeelden van "glasramen" uit de 19de eeuw, gaat men vaak enkel transparante gewone ruitjes, vervangen door gekleurd glas. Toepassingen hiervan zijn nu soms nog terug te vinden in de voor de eerste helft van de 19de eeuw karakteristieke gietijzeren raamtraceringen.

³⁸ Het glazeniersatelier Coucke realiseerde werk voor o.a. Duitsland, Engeland, Frankrijk, Israël, Italië, Nederland, Spanje, de Verenigde Staten en Zwitserland.

³⁹ VAN CLEVEN, J., 19de eeuw, in : *Gloed van glas* (tentoonstellingscatalogus *Gloed van Glas*), Brussel, 1986, p. 129.

⁴⁰ Idem p.162.

⁴¹ Rie VERMEIREN. bestand / archief: *Tekeningenarchief van het Atelier Samuel Coucke en zonen. Circa 1858 - circa 1930*. Microfilm. (BE / 942855 / 1264). In *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders* [online]. 7 juli 2004 2005-05-09]. Record no. 2530. Available from World Wide Web: <http://www.odis.be>.

Onder Franse en Engelse invloed komt uiteindelijk de heropleving van het Belgische glasraam omstreeks 1830, opnieuw opgang. Tot het midden van de 19de eeuw zal door tal van kunstenaars druk geëxperimenteerd worden op materiaaltechnisch vlak. De ateliers van Francois Capronnier (1779-1853) en Jean- François Pluys (1810-1873) nemen hierin het voortouw. Francois Capronnier (Brussel) zal in 1829 het uitvindersbrevet voor het schilderen op glas ontvangen. Deze herontdekking betwistte J.Fr. Pluys (Mechelen), die altijd beweerd heeft dat het brevet hem toekwam.

De door Capronnier en Pluys op punt gestelde glasschildertechnieken worden echter niet omgezet in eigentijdse glasschilderkunst. De glaskunstenaars grijpen terug naar de 16de en 17de eeuwse voorbeelden, ze nemen als het ware de draad op daar waar de glasschilderkunst in de geschiedenis verloren ging. Deze denkwijze is wellicht voor een groot deel te wijten aan het feit dat de hele zoektocht naar techniek en materiaal volledig gebaseerd was op de imitatie van historische glaskunst. Voor religieuze onderwerpen gaat men meestal inspiratie zoeken in de Italiaanse hoog-renaissance. Ook na 1850 bij het opkomen van de neogotiek zullen bepaalde kunstenaars blijven terugvallen op voorbeelden uit de renaissance.

NEO-GOTIEK EN NEO-RENAISSANCE, DE PERIODE 1850-1880

In de ons omliggende landen oogstte de neogotiek succes omwille van de romantische, nationale en /of zuivere religieuze aantrekkingskracht. In België daarentegen zal de basis voor deze kunstuiting, gelegd worden door de politiek religieuze strijd tussen liberalen en katholieken.

De liberalen die in 1848 de absolute meerderheid hadden lieten geen kans onverlet om de katholieken invloeden in de maatschappij in te perken. De aangewakkerde strijd lust van de Ultramontanen zou zijn symbolen vinden in de neo-gotiek.

Ontegensprekelijk is Jean-Baptiste Bethune (1821-1894) één van de belangrijkste leiders van het Ultramontanisme. Ook hij zal de stelling verdedigen dat de gotiek de enige stijl was die in aanmerking kon komen voor de Christelijke Religieuze kunst.

In 1863 worden de St.Thomas en de St.Lucas gilde gesticht. Twee jaar later, in 1865 zag J.B. Bethune één van zijn dromen in vervulling gaan met de oprichting van de eerste St. Lucasschool in Gent.

Deze St. Lucasscholen moesten de Christelijke tegenhanger worden van de officiële academies. Daar werkte men naar antieken (en dus heidens) model, aldus was deze opleiding ongeschikt om Christelijke kunst voort te brengen. Vijftig jaar later hadden de St.Lucasscholen 50 vestingen, over het ganse land. Op deze wijze heeft Bethune de basis gelegd voor een breed verspreide neogotische beweging, die zijn stempel drukte op de daarop volgende generatie glaskunstenaars.

Al was Bethune in de eerste plaats architect, (zijn grootste opdracht was de abdij van Maredsous), de glasschilderkunst had bij hem een zeer grote belangstelling, niet in het minst omdat deze kunstvorm dreigde verloren te gaan.

Zijn eigen glazeniersatelier was gevestigd aan het Prinsenhof te Gent. In volle expansie gaf hij dit atelier in 1876 over aan Arthur Verhaegen (1847-1917), maar tot zijn overlijden in 1894, bleef Bethune betrokken bij de artistieke leiding van het atelier.

Het was de gentenaar Joseph Cassier (1852-1925) die het atelier in 1895 overnam en de lopende opdrachten zou afwerken naar de bestaande modellen. Hendrik Coppejans zou ten slotte de laatste in de rij zijn die dit bewuste atelier overnam.

De werken van de opeenvolgende ateliers Bethune-Verhaegen-Cassier zijn vaak zo gelijkend dat ze vrijwel niet van elkaar te onderscheiden zijn.

Ook werknemers uit het atelier Bethune zullen op zelfstandige basis naam maken in de glasschilderkunst. De belangrijkste namen zijn o.a. Gustave Ladon (1863-1942) en Joseph Osterrath (1845-1894). Zij zullen na hun vertrek bij Bethune zijn invloed verder blijven uitdragen.

De meeste andere ateliers uit deze periode produceerden eveneens in middeleeuwse stijl. Op gebied van stijlrichtingen werden binnen deze ateliers occasioneel ook glasramen in een andere stijl dan neo-gotiek vervaardigd. Een voorbeeld hiervan kan men terugvinden in het werk uit het atelier van Samuël Coucke (1833-1899) uit Brugge. Eén van de belangrijkste realisaties van dit atelier, waarin ook later de zonen Eloi, Théophile en Joseph werkzaam waren, zijn de ramen uit de Brusselse Zavelkerk.

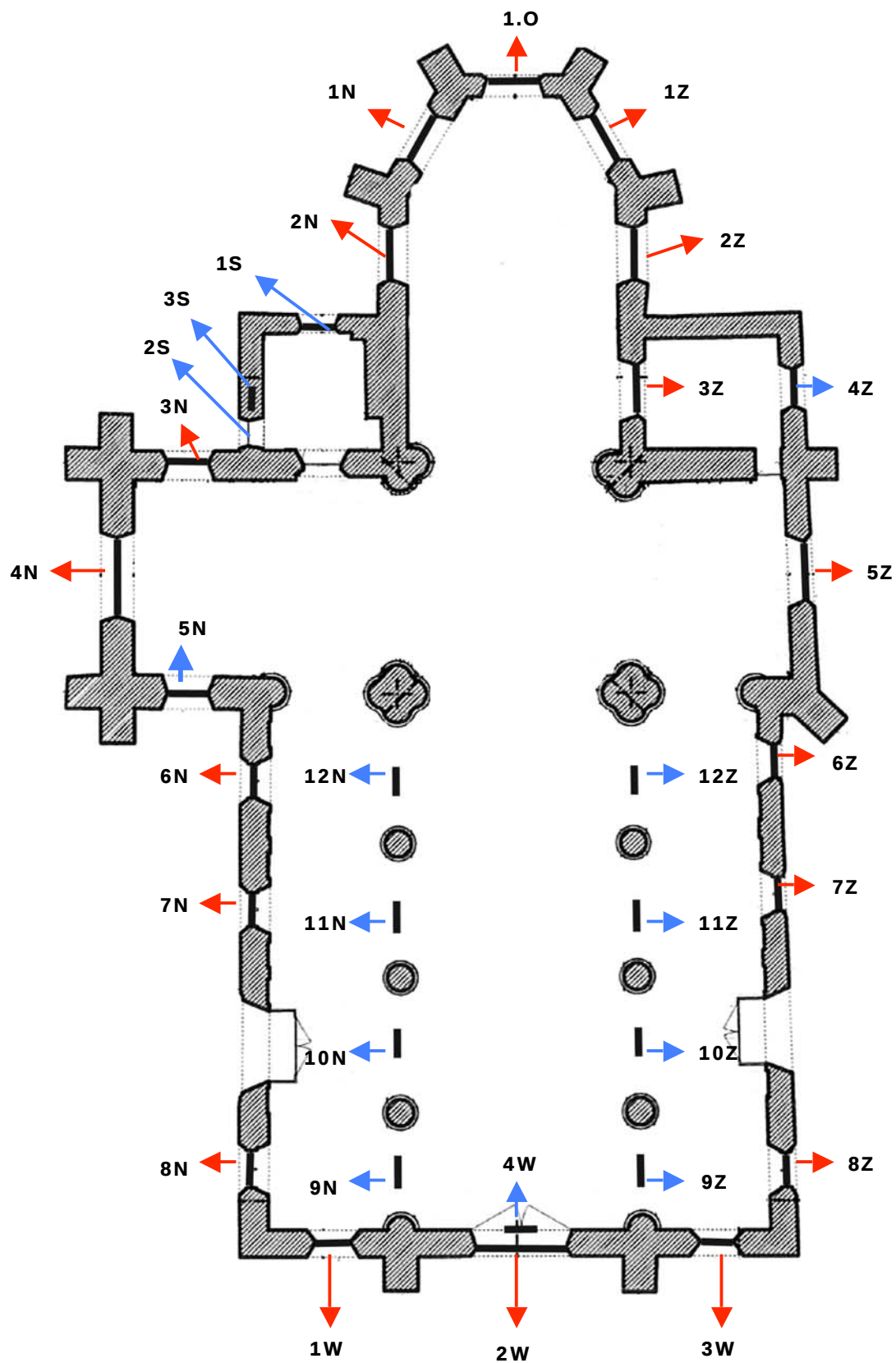
De meeste representatieve ateliers na 1865 zijn dit van Henri Dobbelaere (1822-1885) en zijn zoon Jules en dit van Stalins & Janssens. Waar beide ateliers aanvankelijk moeizaam van de strenge neo-gotische stijlprincipes wegwamen hadden zij na 1880 een belangrijk aandeel in de "nieuwe" profane glaskunst in neo-renaissancestijl. De glasschilderkunst in de gemeentehuizen van Anderlecht, Schaarbeek en Borgerhout geven hiervan een representatief beeld.

De zogenaamde "Bas-Fenêtres", voorzetraampjes zoals deze nog vaak in burgerhuizen worden aangetroffen, waren eveneens een innovatie uit die periode.

Men moet echter vaststellen dat met de democratisering van de glaskunst, vervlakking optreedt. Vaak zijn vele van deze voorzetramen, louter serieproducten.

Het neo-gotische glasraam zal, mede dank zij de conservatieve houding van vele architecten, tot voorbij het eerste kwart van de 20ste eeuw zijn plaats binnen de religieuze bouw blijven innemen. Echter reeds vanaf 1880 diezelfde glaskunst evenmin ontkomen aan de invloed van vernieuwingen binnen burgerlijke architectuur en het totale kunstgebeuren. Velerlei experimenten komen aan aan bod binnen particuliere woningen. Het abstracte kleurenspeel van ongebrandschilderde gestructureerde glazen en het gegraveerde of gezandstraalde glas kunnen gezien worden als een verdere evolutie in de glaskunst. Een evolutie die zal uitmonden in de Art-Nouveau.

1.5 ICONOGRAFIE EN SITUERING VAN DE GLASRAMEN

BESCHRIJVING VAN DE GEBRANDSCHILDERDE GLASRAMEN:

1N - DE VERERING VAN DE EUCHARISTIE

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

- 1A – Heilige-Carolus Borromeus en de Heilige Aloysius
- 1B – Heilige-Jozef als patroon van de Goede Dood
- 2A – Sint-Franciscus van Assisi, de Heilige-Clara en de Heilige Coletta
- 2B – De Heilige Familie
- 3A – De Heilige-Norbertus en de Heilige-Juliana
- 3B – Sint-Franciscus van Sales en de Heilige Joanna
- 4A - Het laatste avondmaal
- 4B – Jezus de kindervriend

2N - HEILIGE ROZENKRANS EN BOODSCHAP VAN MARIA

Inscriptie: *Gegeven door den Eerwde heer De Becker pastor 1887*

Kunstenaar: gesigneerd "J.E.T Coucke Glasschilders Brugge 1901"

Datering: 1901

HEILIGE ROZENKRANS

Volgens de volksdevotie ontving Dominicus de rozenkrans uit handen van Maria. Het rozenkransgebed werd vooral gepropageerd door de orde der dominicanen. Zij leerden de katholieken een meditatiemethode waarbij de mysteries van Christus worden overwogen door middel van het veelvuldig herhalen van het weesgegroet.

De heilige Dominicus Guzman (Caleruega (Kastilië), 1170 - Bologna, 6 augustus 1221) was de stichter van de Dominicanen.

Hij studeerde in Palencia en werd rond 1195 kanunnik van de kathedraal van Osma (tegenwoordig Burgo de Osma). In 1203 en 1205 begeleidde hij als subprior van het kathedraalkapittel bisschop Diego van Osma op reizen naar Scandinavië in opdracht van de koning van Kastilië. Dominicus vatte hierdoor het idee op om in Scandinavië te gaan missioneren.

In 1206 kreeg hij van de paus een missietaak in de Languedoc, waar hij samen met Cisterciënzers de Kathaarse ketters moest bestrijden. Deze monniken bereikten weinig door hun hooghartige optreden en luxueuze uitstraling. Dominicus begon in alle eenvoud te prediken. Zijn prediking had duidelijk succes. Eind 1206 stichtte hij te Prouille een vrouwenklooster.

In Toulouse begon hij met de oprichting van een orde voor de prediking. Van paus Honorius III verkreeg hij in 1216 goedkeuring voor zijn orde, de Dominicanen. In 1217 zond Dominicus zijn broeders uit naar Parijs, Spanje en Italië. De broeders moesten met name aan de universiteiten van Parijs en Bologna theologie gaan studeren. Er ontstond een internationale orde die in 1220 voor het eerst in Bologna een generaal-kapittel hield. De nadruk kwam sterk te liggen op studie en het in praktijk brengen van het Woord.

Dominicus predikte in die jaren vooral in Noord-Italië. Hij deed afstand van de leiding van zijn orde. Uitgeput door het vele reizen stierf hij op 6 augustus 1221 te Bologna. Hij werd begraven in de San Domenico te Bologna. In 1234 werd hij door Gregorius IX heiligverklaard. Zijn feestdag is tegenwoordig 8 augustus.

BOODSCHAP VAN MARIA

Annunciatie, Maria-Boodschap of Aankondiging van de Heer (*Annuntiationis Domini* in het Latijn) is het hoogfeest ter gedachtenis van de aankondiging (annunciatie) van de geboorte van Jezus aan Maria. In de christelijke iconografie verwijst het woord naar de voorstelling van de aartsengel Gabriël die volgens Luc. 1:26-35 Maria in haar huis te Nazareth een bezoek brengt en haar meldt dat God haar uitverkoren heeft om de moeder van zijn Zoon te worden.

"En in de zesde maand werd de engel Gabriël van God gezonden naar een stad in Galilea, genaamd Nazareth; Tot een maagd, die ondertrouwd was met een man, wiens naam was Jozef, uit den huize Davids; en de naam der maagd was Maria.

En de engel tot haar ingekomen zijnde, zeide: Wees gegroet, gij begenadigde; de Heere is met u; gij zijt gezegend onder de vrouwen. En als zij hem zag, werd zij zeer ontroerd over dit zijn woord, en overleide, hoedanig deze groetenis mocht zijn.

En de engel zeide tot haar: Vrees niet, Maria, want gij hebt genade bij God gevonden. En zie, gij zult bevrucht worden, en een Zoon baren, en zult Zijn naam heten JEZUS. Deze zal groot zijn, en de Zoon

des Allerhoogsten genaamd worden; en God, de Heere, zal Hem den troon van Zijn vader David geven. En Hij zal over het huis Jakobs Koning zijn in der eeuwigheid, en Zijns Koninkrijks zal geen einde zijn. En Maria zeide tot den engel: Hoe zal dat wezen, dewijl ik geen man bekenne? En de engel, antwoordende, zeide tot haar: De Heilige Geest zal over u komen, en de kracht des Allerhoogsten zal u overschaduwen; daarom ook, dat Heilige, Dat uit u geboren zal worden, zal Gods Zoon genaamd worden." Lucas 1:26-35¹

3N - S^{TE} MATER ANNA - S^{TE} GUILIELME

Inscriptie: "Tot godvruchtig - Aandenken van wijlen - Willem Cuylits - gegeven door

Zijnen zoon Felix – en dezes huisvrouw – Anna Verdussen – Anno Domini 1900"

Kunstenaar: gesignd "S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge 1899"

Datering: 1899

S^{TE} MATER ANNA OPN

De Heilige (Moeder) Anna of Sint Anna is volgens de christelijke traditie de moeder van de Heilige Maagd Maria. In de tweede eeuw van onze jaartelling wordt de Geboorte van Maria geschreven, een Griekse tekst, die ten grondslag ligt aan de overlevering.

Anna en haar man Joachim waren gehuwd, welgesteld, maar kinderloos. Zij leefden helemaal volgens de Wet van God. Toch werd het offer van Joachim in de tempel geweigerd, omdat hij geen kinderen had.

Joachim vluchtte met zijn kudde de woestijn in. Anna dacht dat hij dood was en deed haar beklag bij God en vroeg om een kind. Haar gebed werd verhoord. Tegelijk kreeg Joachim van een engel de boodschap, dat zijn vrouw in verwachting was. Hij keerde met zijn kudde terug en ontmoette zijn vrouw bij de Gouden Poort in Jeruzalem. Anna gaf het leven aan een meisje: Maria. De ouders wijdde het kind aan God en brachten Maria, als zij drie jaar oud was, naar de tempel. Daar werd zij door engelen gevoed.

Ofschoon haar verering binnen de westerse christenheid lange tijd werd afgewezen door kerkelijke auteurs als Augustinus, werd zij later toch een populaire heilige met als feestdag 26 juli.

De verering van Anna begint in de vijfde/zesde eeuw in het Midden-Oosten en komt al spoedig naar het Westen (Venetië en Rome). Na de kruistochten, toen veel relieken hun weg naar het westen vonden, nam haar cultus verder toe met een hoogtepunt rond de vijftiende en zestiende eeuw. Anna heeft meestal een boek of een vrucht in haar hand.

Omdat Anna na de dood van haar eerste echtgenoot, Joachim, nog twee keer getrouwd zou zijn geweest en van iedere echtgenoot een dochter zou hebben gebaard met de naam Maria, werd zij vooral aangeroepen als patrones van zwangere vrouwen, weduwen en vrijgezelle vrouwen.

S^{TE} GUILIELME OPN

Guillaume de Monte Vergine of Wilhelmus van Vercelli werd geboren in 1085, in het Italiaanse dorp Vercelli (Piemont).

De overleveringen over zijn leven beginnen als hij op twaalfjarige leeftijd zijn beide ouders door de dood verloor. Twee jaar later ondernam hij een pelgrimstocht naar Compostella in Spanje, de bedevaartplaats waar de apostel Jacobus wordt vereerd. Terug in Italië wou hij de heilige plaatsen in Palestina bezoeken, maar deze poging mislukte.

Hij besloot zijn leven toe te wijden aan zijn Heer en Schepper. In de eenzaamheid van de berg Solicoli leefde hij een leven van gebed en boete. Op een dag kwam er een blinde man langs met zijn dochter. Op haar verzoek en het gebed van Wilhelmus werd de man weer ziende.

Later vetrok hij naar de berg "Monte Vergine" te Benevento dicht bij Nusco in het koninkrijk Napels en verzamelt er een groep eremieten om zich heen. Ondanks de afgelegen plaats werd hij vermaard om de vele wonderen die hij daar verrichtte.

Hij nam hij de zware taak op zijn schouders om zich als raadgever te verbinden aan het hof van koning Rogelio II van Napels. Tijdens zijn leven onderwees hij meerdere mannen in het religieuze leven, met als basis de kloosterregel van Benedictus. Deze mannelijke religieuzen werden bekend als "de eremieten van Monte Vergine." Hij stichtte het zuiden van Italië verschillende kloosters.

Na een voorbeeldig leven sterft hij zoals dat genoemd wordt in "geur van heiligheid, in het jaar 1142."

Guillaume de Monte Vergine werd in 1728 zalig en in 1785 heilig verklaart.

Wilhelmus van Monte Vergine wordt vaak afbeeld als pelgrim met pelgrimsstaf en kalebas. Als ordestichter heeft hij een boek of miniatuurkerk in de hand. Iconografisch wordt hij ook vaak voorgesteld in zwart habijt met een wolf aan zijn zijde. Volgens een legende zou die wolf bouwmaterialen voor Wilhelmus naar een te bouwen kapel hebben moeten slepen

¹ Bron: Statenbijbel herziene versie 1888 - Jongbloed editie

4N - DE AANBIDDING VAN ONZE-LIEVE-VROUW

Kunstenaar: gesigneerd "S. Coucke Brugge 1872"

Datering: 1872

Onze-Lieve-Vrouw geflankeerd door biddende gelovigen. Onderaan staat in drievoud een smeekbede:

- Mala nostra pelle, bona cuncta posae (verdrijf onze kwalen, vraag ons vele gunsten)
- Mater misericordiae, ora pro nobilis (Moeder van barmhartigheid, bid voor ons)
- O Maria omnipotens supplex, ora pro nobilis (Maria almachtige voorspreekster, bid voor ons)

5N - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

6N - HEMELVAART VAN MARIA EN DE KRONING VAN MARIA

Inscriptie: *Gegeven door Isabella Catharina en Maria Van den Bossche A.D. 1886*

Kunstenaar: gesigneerd "S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge 1891"

Datering: tussen 1891

HEMELVAART VAN MARIA

Jaarlijks op 15 augustus viert de Kerk het hoogfeest van Maria Tenhemelopneming en gedenkt hiermee het feit dat Maria na haar dood met ziel en lichaam door God in de hemel werd opgenomen. Het feest is ontstaan in het Oosten en in de 7de eeuw door Rome overgenomen. Maria Tenhemelopneming geldt voor de Katholieke Kerk als het belangrijkste Mariafeest.

De oudste Mariafeesten danken hun ontstaan aan de sterk opkomende Mariaverering na het Concilie van Efeze, waarop Maria, de moeder van Jezus, als de Godbarende of Moeder van God werd betiteld. Deze feesten - '*Maria Boodschap*' en de '*Opdracht van de Heer in de tempel*' - zijn primair op Christus gericht en hebben een relatie met Kerstmis. Later kwamen feesten waarop Maria als heilige geëerd werd: '*Maria Geboorte*' en '*Maria Tenhemelopneming*'.

Dit feest werd eind 6de eeuw door keizer Mauritus in Byzantium ingevoerd. In de 7de eeuw nam Rome, onder paus Sergius I, dit feest uit het Oosten over. Het feest dat men op 15 augustus viert, heette aanvankelijk '*Dormitio Mariae*' (= de ontslapping van Maria). Onder invloed van apocriefe literatuur en volkslegenden werd het feest vanaf de achtste eeuw de '*Tenhemelopneming van Maria*' genoemd. De intrede van Maria in de hemel geldt zowel haar lichaam als ziel. Zij is hier volgens het katholieke geloof de koningin van alle engelen en heiligen.

De in de volksmond ook wel eens gebruikte term '*Maria Hemelvaart*' is volgens het katholieke geloof niet juist, omdat Maria - in tegenstelling tot Christus - niet zelf ten hemel opstéég, maar door God in de hemel werd opgenómen. Op 1 november 1950 werd de Tenhemelopneming van Maria met ziel en lichaam door paus Pius XII tot dogma verklaard.

Met het feest van Maria Tenhemelopneming begint een periode van 30 dagen waarin tal van belangrijke Mariafeesten op de kalender staan, waaronder Maria Koningin (22 augustus, octaafdag van Maria Tenhemelopneming), Maria Geboorte (8 september) en Naam van de Heilige Maagd Maria (12 september)

Nadat op het 1ste Vaticaanse concilie (1869-70) al 200 bisschoppen de dogmatische definitie van de lichamelijke tenhemelopneming hadden gevraagd, volgde de bekroning in de dogmaverklaring door Pius XII op 1 november (Allerheiligen) 1950. Het dogma stipuleert dat "*de Moedermaagd, na het beëindigen van haar aardse leven, met lichaam en geest is opgenomen in de hemelse Glorie, om er in alle schittering te stralen als Koningin aan de rechterhand van haar Zoon, de onsterfelijke Koning van alle tijden.*"

KRONING VAN MARIA

In de beeldende kunsten van de Nederlanden wordt dit visionaire eerbetoon aan Maria een geliefd thema vanaf het begin van de vijftiende eeuw. De kroning maakt deel uit van de vijf glorierijke mysteries uit de Rozenkrans.

In een courante beschrijving van de kroning van de H. Maagd door de H. Drievuldigheid, zoals deze onder meer is terug te vinden in de geschriften van Brigitta van Zweden en Dionysius de Kartouizer. Het tafereel speelt zich af in de hemelse wolken; de H. maagd knielt neer met beide handen over de borst geslagen, terwijl God de Vader en Christus haar samen een kroon boven het hoofd houden.

7N - HEMELVAART VAN CHRISTUS EN DE ZENDING VAN DEN H. GEEST

Inscriptie: *Ter gedachtenis van Jan Baptist Restemont en Maria Van Haelen AD 1891*

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

HEMELVAART VAN CHRISTUS

"Daarna is Hij geopenbaard aan de elven, daar zij aanzaten, en verweet hun hun ongelovigheid en hardigheid des harten, omdat zij niet geloofd hadden degenen, die Hem gezien hadden, nadat Hij opgestaan was. En Hij zeide tot hen: Gaat heen in de gehele wereld, predikt het Evangelie aan alle creaturen. Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; maar die niet zal geloofd hebben, zal verdoemd worden. En degenen, die geloofd zullen hebben, zullen deze tekenen volgen: in Mijn Naam zullen zij duivelen uitwerpen; met nieuwe tongen zullen zij spreken. Slangen zullen zij opnemen; en al is het, dat zij iets dodelijks zullen drinken, dat zal hun niet schaden; op zieken zullen zij de handen leggen, en zij zullen gezond worden. De Heere dan, nadat Hij tot hen gesproken had, is opgenomen in den hemel, en is gezeten aan de rechter hand Gods." (Marcus 16:14-19)²

ZENDING VAN DEN H. GEEST

"En als de dag van het Pinkster feest vervuld werd, waren zij allen eendrachtelijk bijeen. En er geschiedde haastelijk uit den hemel een geluid, gelijk als van een geweldigen, gedreven wind, en vervulde het gehele huis, waar zij zaten. En van hen werden gezien verdeelde tongen als van vuur, en het zat op een iegelijk van hen. En zij werden allen vervuld met den Heiligen Geest, en begonnen te spreken met andere talen, zoals de Geest hun gaf uit te spreken." (Handelingen 2:1-4)³

8N - DE KRUISDOOD VAN CHRISTUS EN DE VERRIJZENIS VAN CHRISTUS

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

DE KRUISDOOD VAN CHRISTUS

Na zijn gevangenneming werd Jezus verhoord door het Sanhedrin, de Joodse Raad van oudsten, de overpriesters en schriftgeleerden, vervolgens door de Romeinse procurator Pontius Pilatus, Herodes Antipas (zoon van Herodes I) en opnieuw Pilatus, waarbij hij werd beschuldigd van Godslasterlijke uitspraken. Tenslotte werd hij veroordeeld tot de dood aan het kruis.

Dat vond plaats op de berg Golgotha, een andere naam voor deze locatie is 'Calvarië' of 'Calvarieberg'. Boven zijn hoofd bevestigde men een bordje met de tekst Jezus van Nazareth, koning der Joden (INRI). In deze voorstelling wordt de gekruisigde Jezus afgebeeld samen met Maria en Johannes.

"En gekomen zijnde tot de plaats, genaamd Golgotha, welke is gezegd Hoofdschedelplaats, Gaven zij Hem te drinken edik met gal gemengd; en als Hij dien gesmaakt had, wilde Hij niet drinken.

Toen zij nu Hem gekruisigd hadden, verdeelden zij Zijn klederen, het lot werpende; opdat vervuld zou worden, hetgeen gezegd is door den profeet: Zij hebben Mijn klederen onder zich verdeeld, en hebben het lot over Mijn kleding geworpen. En zij, nederzittende, bewaarden Hem aldaar. En zij stelden boven Zijn hoofd Zijn beschuldiging geschreven: DEZE IS JEZUS, DE KONING DER JODEN.

Toen werden met Hem twee moordenaars gekruisigd, een ter rechter-, en een ter linker zijde. En die voorbijgingen, lasterden Hem, schuddende hun hoofden. En zeggende: Gij, Die den tempel afbreekt, en in drie dagen opbouwt, verlos Uzelven. Indien Gij de Zone Gods zijt, zo kom af van het kruis.

En desgelijks ook de overpriesters met de Schriftgeleerden, en ouderlingen, en Farizeën, Hem bespottende, zeiden: Anderen heeft Hij verlost, Hij kan Zichzelven niet verlossen. Indien Hij de Koning Israëls is, dat Hij nu afkome van het kruis, en wij zullen Hem geloven. Hij heeft op God betrouwd; dat Hij Hem nu verlosse, indien Hij Hem wel wil; want Hij heeft gezegd: Ik ben Gods Zoon. En hetzelfde verweten Hem ook de moordenaars, die met Hem gekruisigd waren.

En van de zesde ure aan werd er duisternis over de gehele aarde, tot de negende ure toe. En omtrent de negende ure riep Jezus met een grote stem zeggende: ELI, ELI, LAMA SABACHTHANI! dat is: Mijn God! Mijn God! Waarom hebt Gij Mij verlaten! En sommigen van die daar stonden, zulks horende, zeiden: Deze roept Elias. En terstond een van hen toe lopende, nam een spons, en die met edik gevuld hebbende, stak ze op een rietstok, en gaf Hem te drinken. Doch de anderen zeiden: Houd op, laat ons zien, of Elias komt, om Hem te verlossen. En Jezus, wederom met een grote stem roepende, gaf den geest. En ziet, het voorhangsel des tempels scheurde in tweeën, van boven tot beneden; en de aarde beefde, en de steenrotsen scheurden.

² Bron: Statenbijbel herziene versie 1888 - Jongbloed editie

³ idem

En de graven werden geopend, en vele lichamen der heiligen, die ontslapen waren, werden opgewekt; En uit de graven uitgegaan zijnde, na Zijn opstanding, kwamen zij in de heilige stad, en zijn velen verschenen.

En de hoofdman over honderd, en die met hem Jezus bewaarden, ziende de aardbeving, en de dingen, die geschied waren, werden zeer bevreesd, zeggende: Waarlijk, Deze was Gods Zoon!" Mattheüs 27:33-54⁴

DE VERRIJZENIS VAN CHRISTUS

Het moment van de Opstanding of verrijzenis zelf komt in de evangeliën niet voor. Het feit dat de drie heilige vrouwen op Paasmorgen het graf leeg aantreffen is het enige bewijs.

De Christus die daadwerkelijk uit het graf verrijst, is een uitvinding van het middeleeuwse religieuze toneel. De beeldende kunst heeft zich snel meester gemaakt van deze "innovatie". Als overwinnaar staat de verrezen Christus voor het gesloten graf en heft de rechterhand in een zegenend gebaar. De Romeinse soldaten slapen nog, of kijken verbijsterd toe. De heilige vrouwen zijn naar de achtergrond verdrongen.

9N - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

10N - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

11N - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

12N - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

1.O - NEGEN TAFERELEN UIT DE "HEILSGESCHIEDENIS"

Kunstenaar: gesigineerd "Samuel Coucke Glasschilder Brugge"

Datering: volgens archiefstukken, 1863

1A – Sint-Nikolaas

1B –Aartsengel Michaël

1C – schenker Henri-Joseph Rey

2A – Aanbidding der Herders

2B – Geboorte van Jezus en de Boom van Jesse

2C - Aanbidder der Wijzen

3A - Vereerlijkende Engelen

3B – De Heilige Drievuldigheid

3C – Vereerlijkende Engelen

⁴ Bron: Statenbijbel herziene versie 1888 - Jongbloed editie

1Z - DE VERERING VAN DE EUCHARISTIE

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

1A – Christus toont het H. Hart aan Margaretha van Alacoque

1B – Het onwaardig ontvangen van de H. Communie

2A – Sint-Jan Berchmans

2B – De martelaren van Gorcum: Heilige Nicola, de Heilige Francisce en de Heilige Petri

3A – Heilige Alphonsius

3B – Sint-Antonius van Padua en de Heilige-Adilia

4A – De Emmaüsgangers

4B – Heilige-Thomas van Aquino en de Heilige-Hyacinthus

2Z - CAROLUS BORROMEUS VERPLEEGT DE ZIEKEN

Kunstenaar: gesigneerd "S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge 1891"

Datering: 1891

Carolus Borromeo werd op 2 oktober 1538 te Arona in Lombardije geboren (zijn moeder was een telg uit de de Medici-familie). Hij ging op 7 jarige leeftijd naar een kloosterschool en wordt, als tweede zoon van de Borromei, volgens gewoonte voor een kerkelijke loopbaan bestemd. Op zijn twaalfde werd Carlo "abt zonder verplichtingen" van een klooster aan het Lago Maggiore.

Op 21 jarige leeftijd beëindigde hij in Pavia, de studies in kerkelijk en burgerlijk recht, cum laude. Een jaar later werd hij door zijn oom, paus Pius IV, tot kardinaal verheven. Door de dood van zijn broer Frederico in 1562 kwam er een ommekeer in zijn leven. Carolus werd op deze manier de "oudste zoon", waardoor zijn familie hem graag gehuwd zag. Hij liet zich echter in 1563 in het geheim tot priester wijden. Vijf maanden later ontving hij de bisschopswijding en werd hij tot aartsbisschop van Milaan benoemd.

Hij muntte uit door onthechting, boetvaardigheid en zelfverloochening. In 1576, toen de pest uitbrak, vluchtten de gouverneur en alle bestuurders de stad uit. Carolus daarentegen verplichtte elke priester, monnik en non te blijven teneinde de pestlijders bij te staan en gaf zelf dag na dag het voorbeeld.

Carolus is als dusdanig de geschiedenis ingegaan als de herder die zich persoonlijk inzette voor de pestlijders en die afstand deed van zijn bezittingen om in de nood van de armen en zieken te voorzien. Op 3 november 1584, stierf op 46 jarige leeftijd. Hij werd begraven in de wit marmeren Dom.

3Z - SINT-NIKLAAS RED DRIE TER DOOD VEROORDEELDEN

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

Nicolaas van Myra was aan het begin van de vierde eeuw bisschop te Myra de toenmalige hoofdplaats van Lycië in Klein-Azië, werd door de traditie heilig verklaard en is hoofdpersoon in tal van legenden, bijvoorbeeld de Legenda Aurea van de 13e eeuwse geleerde dominicaan Jacobus de Voragine. Sint-Nicolaas is de schutpatroon van de zeelieden. Deze status heeft hij te danken aan het feit dat hij door middel van stil gebed een storm op zee tot bedaren zou hebben gebracht. Nicolaas' reputatie als kindervriend berust onder meer op de legende, waarin hij drie vermoorde jongetjes uit een bad pekeld redde en tot leven wakte. Een andere versie van deze legende vertelt dat Nicolaas drie studenten redde, die door een herbergier zijn gedood en gepekeld. Het vlees komt in handen van een oude man (Nicolaas). Die vertrouwt het niet, brengt de jongens terug tot leven en bekeert de herbergier en zijn vrouw. Verder zou hij een ontvoerd jongetje hebben gevonden en een baby gered hebben die in een badje boven het vuur zat. Nicolaas zou nog meer wonderen hebben verricht. Zo redde hij drie dochters van een arme edelman van de prostitutie door hen een bruidsschat te geven, liet hij tijdens hongersnood graan groeien en gaf hij Lycië op wonderbaarlijke wijze te eten.

Mensen die onschuldig ter dood werden veroordeeld redde hij, zodoende werd Nicolaas tevens patroonheilige van gevangenen.

4Z - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

5Z - S^{TE}-LEO MAGNE - SANCTE GEORGI - S^{TE} AUGUSTINE

Kunstenaar: gesigneerd "S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge 1899"

Datering: 1899

S^{TE}-LEO MAGNE VPN

Paus Leo de Grote werd in de Toscane, rond het jaar 400, geboren. Tijdens een gezantschapsreis naar Gallie (Frankrijk) werd hij als aartsdiaken tot paus gekozen en in februari van het jaar 440 te Rome gewijd. Als eerste bisschop van Rome maakte hij aanspraken op het oppergezag in het hele voormalige Romeinse Rijk. Als eerste paus wist hij dit ook door te zetten. Hij bond terstond de strijd aan tegen de vele ketterijen en in zijn beroemde brief *Epistula Dogmatica* aan patriarch Flavianus van Constantinopel zette hij de ware leer uiteen over de twee naturen in Christus. (Monofysitisme: leer die werd ontwikkeld door de monnik Eutyches in de 5e eeuw, waarin Christus' menselijke natuur zou zijn opgegaan in zijn goddelijke natuur. Zoals een waterdruppel zich mengt met wijn.). Op het Concilie van Chalcedon in het jaar 451 werd zijn brief voorgelezen en onder luide toejuichingen door iedereen aanvaard als de zuivere weergave van de leer. Verder streed hij tegen het pelagianisme (leer van de Engelse monnik Pelagius ong. 350 - 425: De mens is als schepsel vrij om door eigen inspanning de weg naar het heil in te slaan: er is geen erfzonde). Ook deze leer werd op het Concilie streng veroordeeld.

In 452 wist hij de Hunnenkoning Attila (vadertje) bij Mantua te bewegen om Italië te verlaten. Kort daarop weerhield hij Genserik, koning van de Vandalen, van moord en brandstichting in Rome. Paus Leo I was een groot bestrijder van de ketterijen, groot in zijn verdediging en uiteenzetting van de waarheid, groot in zijn handhaven van de rechten van de Apostolische stoel en groot als redenaar. Geen wonder dat aan zijn naam "de Grote" werd toegevoegd. Voor het eerst in de geschiedenis bereikte het pausschap zijn hoogtepunt. Op zijn naam staan 116 preken en 173 breven. Hij is gestorven op 10 november 461 en ligt begraven in de Sint Pieter in Rome. Paus Benedictus XIV verhefde H. Leo I in het jaar 1754 tot kerkleraar.

Patroon van: organisten, zangers, muzikanten

SANCTE GEORGI IPN

Over St-George of St-Joris is niet erg veel bekend. Zijn naam is ons beter bekend als St. Joris met de draak. Zijn populariteit in het Oosten en het Westen heeft hem op de Romeinse kalender gehandhaafd. Hij werd geboren in Cappadocië (een landstreek in Klein-Azië, Turkije) en onderging ongeveer in het jaar 303 tijdens de vervolging van keizer Diocletianus in Palestina, waarschijnlijk te Lydda (het huidige Lod) tegelijk met andere geloofsgenoten de marteldood. De ridderlijke figuur van Sint Joris heeft altijd een bijzondere verering genoten. Richard Leeuwenhart stelde hem aan tot patroon van de kruisvaarders en de nationale synode van Engeland verklaarde hem in het jaar 1222 tot patroon van Engeland. De katholieke verkenners hebben de strijdbare martelaar tot patroon gekozen en is deze dag bijzonder voor hun een feestdag dat afgesloten wordt met een groot kampvuur.

De best bewaarde legende over de heilige Joris is die met de draak. Te zijner tijd werd het land door een draak getiranniseerd. Dagelijks verslond hij twee schapen, die hem geofferd werden zodat hij zich rustig houden zou. Toen de laatste schapen op deze manier verdwenen waren eiste de draak mensenoffers. Als eerste voel het lot op de dochter van de koning. In bruidskleren trad zij haar dood tegemoet. Maar St. Joris viel de draak met een lans aan en verwondde het gedrocht. Hij beloofde de koning en het volk dat hij het ondiep doden zou als zich iedereen door hem zou laten dopen. Toen koning en volk akkoord gingen doodde hij het ondiep en op die dag lieten zich 15.000 mensen dopen.

In 305 werd de heilige Joris door de christenvervolgers vastgenomen en gefolterd. Hij werd op een rad gelegd en in ongebluste kalk gedrenkt. Hij liep echter geen letsels op. Onder de indruk van dit wonder liet de keizerin zich dopen. Omdat ze zich tot het christelijk geloof bekende werd ze samen met St. Joris op de toren van de stadsmuur onthoofd.

S^{TE} AUGUSTINE OPN

De Heilige Augustinus leefde van 354 tot 430. Augustinus werd geboren in de provinciestad Thagaste, in de toenmalige gekerstende West-Romeinse provincie, Africa.⁵ Hij werd geboren in het provinciestadje Thagaste (het tegenwoordige Souk-Ahras).

Zijn ouders waren onbemiddeld maar zagen de kans hem een goede opvoeding van die tijd te geven. Augustinus genoot lager en voorbereidend hoger onderwijs in Thagaste en Madaura. Na de vroege dood van zijn vader liet zijn moeder hem verder studeren. Na kennismaking met het werk van de Romeinse filosoof Cicero besloot hij filosofie te gaan studeren op zoek naar de waarheid, met name over een zuiver Godsbegrip in relatie tot de oorsprong van het kwaad. Aanvankelijk meende hij deze waarheid te vinden in het Manicheïsme.

In 375, op 21-jarige leeftijd, werd hij leraar in zijn geboorteplaats en het jaar daarop vestigde hij zich in Carthago als leraar in de retorica. Vanaf 376 was Augustinus gedurende tien jaar lid van de 'kerkelijke' gemeente van de Manicheërs.

⁵ Nu noord-oost Algerije en noord-Tunesië.

Vermoedelijk in 383 verhuisde hij naar Rome, waarna hij in 384 tot hoogleraar retorica aan de universiteit van Milaan werd benoemd. Onder invloed van Ambrosius keerde hij zich af van het Manicheïsme. In het neo-platonisme, met name bij Plotinus vond hij een beter antwoord op de vraag "waar komt het Kwaad vandaan?" Het Kwaad was, zo zag Augustinus het toen, een beroving van het goede; geen op zichzelf staande entiteit, maar de verkeerdheid van de menselijke wil die zich van God heeft afgewend. Op basis van dit inzicht besloot Augustinus zich tot het christendom te bekeren. In 386 bekeerde hij zich tot het christendom en werd met Pasen in 387 door Ambrosius, de bisschop van Milaan, gedoopt. Hierna keerde hij terug naar zijn geboorteplaats in Africa, tijdens welke reis zijn moeder in Ostia overleed.

Na zich in Thagaste een paar jaar met bijbelstudie te hebben beziggehouden, werd Augustinus in 391 tot priester en vier jaar later tot medebisschop gewijd. Van 396 tot zijn dood in 430 was hij bisschop van de Kerk van Hippo Regius. Als bisschop stichtte hij een leefgemeenschap voor clerici. Voor hen schreef hij Praeceptum. Deze Regel van Augustinus vormt nog altijd de basis voor kloosterordes van de mannelijke en vrouwelijke tak van de Reguliere Kanunniken, de Augustijnen, de Norbertijnen, de Dominicanen en de Kruisheren.

Augustinus stierf in 430 tijdens het beleg van en vlak voor de inname van Hippo door de Vandalen. Volgens de overlevering moedigde hij de bewoners van Hippo aan om zich te verzetten tegen de Vandalen, vooral omdat de Vandalen een Ariaanse variant van het christendom aanhingen, die Augustinus als ketters beschouwde.

6Z - ONZE-LIEVE-VROUW SCHENKT DE ROZENKRANS AAN DOMINICUS

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

Volgens de volksdevotie ontving Dominicus de rozenkrans uit handen van Maria. Het rozenkransgebed werd vooral gepropageerd door de orde der dominicanen. Zij leerden de katholieken een meditatiemethode waarbij de mysteries van Christus worden overwogen door middel van het veelvuldig herhalen van het weesgegroet.

7Z - BEZOEK BIJ ELISABETH EN DE GEBORTE VAN CHRISTUS

Inscriptie: *Gegeven door Veronica Van der Velden ter gedachtenis van heren man zaliger J.B.*

Bestemont 1891

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1891

BEZOEK BIJ ELISABETH

Maria is bij het bezoek zwanger van Jezus en Elisabeth van Johannes de Doper. Elisabeth wordt wanneer zij Maria ziet komen vervuld van de Heilige Geest, het kind springt op in haar schoot en zij zegt tegen Maria: "De meest gezegende ben je van alle vrouwen, en gezegend is de vrucht van je schoot!" Maria antwoordt met een lofzang op God, het Magnificat. De woorden van Elisabeth zijn opgenomen in het weesgegroet.

"En Maria, opgestaan zijnde in diezelfde dagen, reisde met haast naar het gebergte, in een stad van Juda; En kwam in het huis van Zacharias, en groette Elizabet. En het geschiedde, als Elizabet de groetenis van Maria hoorde, zo sprong het kindeken op in haar buik; en Elizabet werd vervuld met den Heiligen Geest; En riep uit met een grote stem, en zeide: Gezegend zijt gij onder de vrouwen, en gezegend is de vrucht uws buiks!

En van waar komt mij dit, dat de moeder mijns Heeren tot mij komt? Want zie, als de stem uwer groetenis in mijn oren geschiedde, zo sprong het kindeken van vreugde op in mijn buik. En zalig is zij, die geloofd heeft; want de dingen, die haar van den Heere gezegd zijn, zullen volbracht worden.

En Maria zeide: Mijn ziel maakt groot den Heere; En mijn geest verheugt zich in God, mijn Zaligmaker; Omdat Hij de nederheid Zijner dienstmaagd heeft aangezien; want zie, van nu aan zullen mij zalig spreken al de geslachten. Want grote dingen heeft aan mij gedaan Hij, Die machtig is, en heilig is Zijn Naam. En Zijn barmhartigheid is van geslacht tot geslacht over degenen, die Hem vrezen. Hij heeft een krachtig werk gedaan door Zijn arm; Hij heeft verstrooid de hoogmoedigen in de gedachten hunner harten. Hij heeft machtigen van de tronen afgetrokken, en nederigen heeft Hij verhoogd. Hongerigen heeft Hij met goederen vervuld; en rijken heeft Hij ledig weggezonden. Hij heeft Israël, Zijn knecht, opgenomen, opdat Hij gedachtig ware der barmhartigheid. (Gelijk Hij gesproken heeft tot onze vaders, namelijk tot Abraham, en zijn zaad) in eeuwigheid.

En Maria bleef bij haar omtrent drie maanden, en keerde weder tot haar huis." Lucas 39-56:⁶

⁶ Bron: Statenbijbel herziene versie 1888 - Jongbloed editie

GEBOORTE VAN CHRISTUS

Geboorte van Jezus - Het kind in de kribbe

"En het geschiedde, als zij daar waren, dat de dagen vervuld werden, dat zij baren zoude. En zij baarde haar eerstgeboren Zoon, en wond Hem in doeken, en leide Hem neder in de kribbe, omdat voor henlieden geen plaats was in de herberg.

En er waren herders in diezelfde landstreek, zich houdende in het veld, en hielden de nachtwacht over hun kudde. En ziet, een engel des Heeren stond bij hen, en de heerlijkheid des Heeren omscheen hen, en zij vreesden met grote vreze. En de engel zeide tot hen: Vreest niet, want, ziet, ik verkondig u grote blijdschap, die al den volke wezen zal; Namelijk dat u heden geboren is de Zaligmaker, welke is Christus, de Heere, in de stad Davids.

En dit zal u het teken zijn: gij zult het Kindeken vinden in doeken gewonden, en liggende in de kribbe. En van stonde aan was er met den engel een menigte des hemelsen heirlegers, prijzende God en zeggende: Ere zij God in de hoogste hemelen, en vrede op aarde, in de mensen een welbehagen." Lucas 2:6-14⁷

8Z - DE PRESENTATIE IN DE TEMPEL EN DE OPDRACHT IN DE TEMPEL

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

DE PRESENTATIE IN DE TEMPEL

Als het moment is aangebroken om de eerstgeboren "in den Heere voor te stellen", trekken Jozef en Maria naar de tempel in Jeruzalem.

Op het moment dat Jezus en zijn ouders in de tempel waren, werd Simeon door de Heilige Geest geleid om ook naar de tempel te gaan. Simeon nam het kind Jezus in zijn armen, en begon God te loven.

"En als de dagen harer reiniging vervuld waren, naar de wet van Mozes, brachten zij Hem te Jeruzalem, opdat zij Hem den Heere voorstelden; (Gelijk geschreven is in de wet des Heeren: Al wat mannelijk is, dat de moeder opent, zal den Heere heilig genaamd worden.) En opdat zij offerande gaven, naar hetgeen in de wet des Heeren gezegd is, een paar tortelduiven, of twee jonge duiven.

En ziet, er was een mens te Jeruzalem, wiens naam was Simeon; en deze mens was rechtvaardig en godvrezende; verwachtende de vertroosting Israëls, en de Heilige Geest was op hem.

En hem was een Goddelijke openbaring gedaan door den Heiligen Geest, dat hij den dood niet zien zoude, eer hij den Christus des Heeren zou zien.

schilderij van Hans Memling: Triptiek met de geboorte, aanbidding der wijzen en de presentatie in de tempel» meer En hij kwam door den Geest in den tempel. En als de ouders het Kindeken Jezus inbrachten, om naar de gewoonte der wet met Hem te doen; Zo nam hij Hetzelve in zijn armen, en loofde God, en zeide:

Nu laat Gij, Heere! Uw dienstknecht gaan in vrede naar Uw woord; Want mijn ogen hebben Uw zaligheid gezien, Die Gij bereid hebt voor het aangezicht van al de volken: Een Licht tot verlichting der heidenen, en tot heerlijkheid van Uw volk Israël.

En Jozef en Zijn moeder verwonderden zich over hetgeen van Hem gezegd werd. En Simeon zegende henlieden, en zeide tot Maria, Zijn moeder: Zie, Deze wordt gezet tot een val en opstanding veler in Israël, en tot een teken, dat wedersproken zal worden. (En ook een zwaard zal door uw eigen ziel gaan) opdat de gedachten uit vele harten geopenbaard worden." (Lukas 2:22-35)⁸

Op deze dag, veertig dagen na Kerstmis (de geboorte van Jezus), viert de Kerk het feest dat Jozef en Maria het Kind Jezus naar Jeruzalem brachten om het toe te wijden aan God.

In onze streken wordt dit feest ook wel Maria Lichtmis genoemd. Het feest van Maria Lichtmis wordt gevierd ter herinnering aan het reinigingsoffer dat Maria in de tempel opdroeg, veertig dagen na de geboorte van Jezus. Het feest gaat terug tot het joodse gebruik waarbij vrouwen, volgens de voorschriften van Mozes, om zich te zuiveren 40 dagen na de geboorte van een kind, in de tempel een lam of twee duiven offerden. De naam van deze feestdag is inmiddels officieel vervangen door 'De presentatie van de Heer in de tempel', maar in de volksmond blijft het gewoon Maria Lichtmis.

DE OPDRACHT IN DE TEMPEL

Als Jezus, net als alle andere 12-jarige joodse kinderen, met zijn ouders naar Jeruzalem trekt, geraken zijn ouders hem kwijt.

Tijdens die dagen was hij door de oudsten en schriftgeleerden in de tempel ondervraagd over zijn kennis omtrent God en de profeten. Hij had in die dagen blijk gegeven van zijn bijzondere verstand en wijsheid aangaande de Schrift. Wanneer zijn ouders hem na twee dagen zoeken in de tempel vinden, reageert Jezus: Wist gij niet, dat ik bezig moet zijn met de dingen mijns Vaders?

⁷ Bron: Statenbijbel herziene versie 1888 - Jongbloed editie

⁸ idem

"En Zijn ouders reisden alle jaar naar Jeruzalem, op het feest van pascha. En toen Hij twaalf jaren oud geworden was, en zij naar Jeruzalem opgegaan waren, naar de gewoonte van den feestdag; En de dagen aldaar voleindigd hadden, toen zij wederkeerden, bleef het Kind Jezus te Jeruzalem, en Jozef en Zijn moeder wisten het niet. Maar menende, dat Hij in het gezelschap op den weg was, gingen zij een dagreize, en zochten Hem onder de magen, en onder de bekenden. En als zij Hem niet vonden, keerden zij wederom naar Jeruzalem, Hem zoekende. En het geschiedde, na drie dagen, dat zij Hem vonden in den tempel, zittende in het midden der leraren, hen horende, en hen ondervragende. En allen, die Hem hoorden, ontzetten zich over Zijn verstand en antwoorden. En zij, Hem ziende, werden verslagen; en Zijn moeder zeide tot Hem: Kind! waarom hebt Gij ons zo gedaan? Zie, Uw vader en ik hebben U met angst gezocht. En Hij zeide tot hen: Wat is het, dat gij Mij gezocht hebt? Wist gij niet, dat Ik moet zijn in de dingen Mijns Vaders? En zij verstonden het woord niet, dat Hij tot hen sprak. En Hij ging met hen af, en kwam te Nazareth, en was hun onderdanig. En Zijn moeder bewaarde al deze dingen in haar hart. En Jezus nam toe in wijsheid, en in grootte, en in genade bij God en de mensen." (Lucas 2:41-52)⁹

9Z - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

10Z - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

11Z - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

12Z - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

1W - DE KONING EN DE KRUISWEG VAN CHRISTUS

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

DE KRONING VAN CHRISTUS TOT KONING VAN DE JODEN

Na de geseling in opdracht van Pontius Pilatus werd Jezus een doornenkroon opgezet. Samen met de purpelen mantel die hem werd omgehangen vormde dit de bespotting van zijn "koningschap".

"En deden Hem een purperen mantel aan, en een doornenkroon gevlochten hebbende, zetten Hem die op. En begonnen Hem te groeten, zeggende: Wees gegroet, Gij Koning der Joden! En begonnen Hem te groeten, zeggende: Wees gegroet, Gij Koning der Joden! En sloegen Zijn hoofd met een rietstok, en bespogen Hem, en vallende op de knieën, aanbaden Hem." (Marcus 15:17-19)¹⁰

DE KRUISWEG VAN CHRISTUS

Jezus ontmoet zijn bedroefde moeder

"Gij zijt nu bedroefd, maar uw droefenis zal in vreugde verkeren, zoals bij de vrouw die gaat baren." (Joh. 16,20-21)

Jezus ontmoet zijn bedroefde Moeder. Nauwelijks is Jezus van zijn eerste val opgestaan, of Hij ontmoet zijn heilige Moeder, langs de weg die Hij gaat. Maria kijkt naar Jezus met een onmetelijke liefde, en Jezus kijkt naar zijn Moeder; hun ogen ontmoeten elkaar, en ieders hart stort in het andere zijn eigen smart. De ziel van Maria is overstroomd met droefheid, de droefheid van Jezus Christus. Ach! Gij die langs

⁹ Bron: Statenbijbel herziene versie 1888 - Jongbloed editie

¹⁰ idem

komt: Kijk en zie of er een smart is die gelijk is aan de mijne! (Klaagl. 1:12). Maar niemand heeft het in de gaten, niemand let erop: alleen Jezus.

2W - GRISAILLERAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

3W - HOF VAN OLIJVEN en DE GEVANGENNEMING EN GESELING VAN CHRISTUS

Kunstenaar: S. Coucke en Zonen Glasschilders Brugge

Datering: tussen 1890-1895

HOF VAN OLIJVEN

Na het 'Laatste Avondmaal' ging Jezus volgens de vier Evangelieverhalen van de Bijbel met de discipelen Petrus, Johannes en Jacobus naar "den hof van olijven" om te bidden. Hij wist dat hij verraden en terechtgesteld zou worden. Daarom vroeg hij zijn apostelen om met hem wakker te blijven en op enige afstand mee te bidden. Maar deze waren zo moe dat ze telkens weer in slaap vielen. Hij bad tot drie keer of 'deze beker' aan hem voorbij mocht gaan.

"En zij kwamen in een plaats, welker naam was Gethsemane¹¹, en Hij zeide tot Zijn discipelen: Zit hier neder, totdat Ik gebeden zal hebben. En Hij nam met Zich Petrus, en Jakobus, en Johannes, en begon verbaasd en zeer beangst te worden. En zeide tot hen: Mijn ziel is geheel bedroefd tot den dood toe; blijft hier, en waakt.

En een weinig voortgegaan zijnde, viel Hij op de aarde, en bad, zo het mogelijk ware, dat die ure van Hem voorbijginge. En Hij zeide: Abba, Vader! alle dingen zijn U mogelijk; neem dezen drinkbeker van Mij weg, doch niet wat Ik wil, maar wat Gij wilt.

En Hij kwam, en vond hen slapende, en zeide tot Petrus: Simon! slaapt gij? Kunt gij niet een uur waken? Waakt en bidt, opdat gij niet in verzoeking komt; de geest is wel gewillig, maar het vlees is zwak. En wederom heengegaan zijnde, bad Hij, sprekende dezelfde woorden. En wedergekeerd zijnde, vond Hij hen wederom slapende, want hun ogen waren bezwaard; en zij wisten niet, wat zij Hem antwoorden zouden. En Hij kwam ten derden male, en zeide tot hen: Slaapt nu voort, en rust; het is genoeg, de ure is gekomen; ziet, de Zoon des mensen wordt overgeleverd in de handen der zondaren." Marcus 14:32-41

GEVANGENNEMING EN GESELING VAN CHRISTUS

Christus werd in opdracht van Pontius Pilatus gevangengenomen en gezeseld.

"En de hogepriester, verscheurende zijn klederen, zeide: Wat hebben wij nog getuigen van node? Gij hebt de gods lastering gehoord; wat dunkt u lieden? En zij allen veroordeelden Hem, des doods schuldig te zijn. En sommigen begonnen Hem te bespuwen, en Zijn aangezicht te bedekken, en met vuisten te slaan, en tot Hem te zeggen: Profeteer! En de dienaars gaven Hem kinnebakslagen. (Marcus 15:63-65)¹²

1S - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

2S - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

3S - ONGEBRANDSCHILDERD RAAM

Kunstenaar: onbekend

Datering: onbekend

¹¹ Waar de hof precies lag is niet duidelijk, maar vaak wordt aangenomen dat dat op de Olijfberg was, buiten de muren van Jeruzalem, aan de overkant van de beek Kidron.

¹² Bron: Statenbijbel herziene versie 1888 - Jongbloed editie

1.6 MATERIAALTECHNISCH VERSLAG

Voor het technisch verslag werden in situ gegevens verzameld. Dit gebeurde voor de interieurzijde vanaf de begane grond met behulp van een digitale video-opnames (optische zoom 41mm-820mm). Alle schade werd vastgelegd op fiches, m.b.t. de glasramen (Bijlage deel 8) en het raamwerk (Bijlage deel 9) enerzijds en gedetailleerde schadetabellen (Bijlage deel 7) anderzijds. Alle detailopnames bevinden zich in deel 6 van de bijlage.

Conserveringstoestand van raamstructuren, raambruggen en aanstrijk materiaal.

(Voor de fotoverwijzing in de tekst zie: bijlage deel 6)

De raamstructuren van de glasramen uit deze kerk zijn vrij gelijklopend. Met uitzondering van raam 2S, (schrijnwerk) bestaat het steenwerk uit natuursteen. Alle ramen hebben volle raambruggen. Het steenwerk vertoont plaatselijk sporen van degradatie. Op een aantal plaatsen werd in het verleden een nieuwe "aanslag" ter hoogte van de dagkant geplaatst (Zie Afb. 6.1), hier moet nagekeken worden of de aansluiting op het muurvlak voldoende stabiel is en of de raambruggen voldoende diep (dieper dan de nieuwe aanslag) verankerd zijn.

Algemeen genomen is het steenwerk van de monen in goede staat. Desondanks vertonen deze bij enkele ramen, ter hoogte van de raambruggen, toch scheuren (ramen 1.O, 4N, 3Z en 8Z) of zijn er delen losgekomen en/of verdwenen. (ramen 6N en 2W). (Afb. 6.2)

Aanzienlijke structurele problemen stellen zich ter hoogte van raam 8Z. (Afb. 6.3) Daar zijn als gevolg van een bouwnaad, instabiliteitsproblemen ontstaan; enerzijds zit er een scheur en een verschuiving in het muurvlak boven de raamboog (Afb. 6.4), anderzijds in de aanslag volledig losgekomen van de dagkant (Afb. 6.5-6.6)

De raambruggen van de ramen die benaderbaar waren, waren goed onderhouden en van een kwalitatieve afwerkingslaag voorzien. In vrijwel alle gevallen verkeren de huidige raambruggen in een goede conditie en kunnen ze behouden blijven. Wel moet er de nodige aandacht zijn bij die ramen waar het steenwerk scheuren of lacunes vertoont, mogelijkerwijze dienen die exemplaren vervangen te worden.

Op enkele ramen uit de zijbeuken en de westgevel werden aan de interieurzijde ringen met een vierkante opening aangetroffen (ramen 6N, 7N, 1W en 7Z), deze blijken restanten te zijn van oud traliewerk. Het beste vergelijkingspunt hiervoor is het raam uit de huidige berging (raam 1S), welke nog een soortgelijk, volledig intact, traliewerk bezit.

De metalen raamstructuur van raam 4Z bestaat uit gesmeed ijzer is in tegenstelling tot de andere ramen wel sterk gecorrodeerd, evenwel zonder structurele schade.

Met uitzondering van raam 4W (Afb. 6.7), ontbreken op alle ramen de losse raambruggen of deklatten. Afgaande op de lengte van de neuzen, mag men ervan uitgaan dat deze aanvankelijk wel voorzien waren. Er kan echter niet nagegaan worden of deze in de loop der tijd verdwenen zijn, of dat deze nooit geplaatst werden. In de huidige situatie zijn alle panelen ter hoogte van de deklatten afgestroken met een mastiek en/of mortelbed. Op een aantal plaatsen vertonen deze scheuren en/of lacunes. (Afb. 6.7 bis)

Op de meeste plaatsen werden de panelen zijdelings aangestroken met een relatief harde aanstrijkmortel. In raam 5Z werden enkel passtukken op een onorthodoxe manier in het maaswerk geplaatst. (Afb. 6.8)

De ramen 2N en 2Z zijn voorzien van een klappaam.

Conserveringstoestand van het loodnet, de soldeerpunten en de windroeden:

Bij controle van de gebrandschilderde ramen werd vastgesteld worden dat het loodnet van deze ramen in een nog relatief goede bewaringstoestand verkeerde. Bij de ongebrandschilderde ramen is er op veel plaatsen een duidelijke uitbuiking van de panelen waar te nemen.

Afgaande op de conditie van het loodnet kan men ervan uitgaan dat bij de gebrandschilderde ramen de meeste soldeerpunten nog intact zijn, nochtans moeten deze alle nagekeken worden en eventueel opnieuw geconsolideerd. Bij de ongebrandschilderde ramen zijn er omwille van de uitbuiking van de panelen, scheurtjes in het loodnet ontstaan ter hoogte van het contactvlak lood/soldeerpunt.

Voor de meeste gebrandschilderde glas-in-loodpanelen zal het mogelijk zijn om het lood maximaal te behouden en bij de restauratie slechts een gedeeltelijke ontloeding toe te passen. Veiligheidshalve zal een ontloodingspercentage van 50% vooropgesteld worden.

De afdruiptsporen op de glasramen, aan de interieurzijde, kunnen het gevolg van twee oorzaken zijn; enerzijds kan aflopend condenswater deze sporen veroorzaakt hebben, anderzijds kan dit aangeven dat de mastiek van de panelen zijn dichtende functie in het verleden heeft verloren.

Alle panelen zijn voorzien van windroeden. Op de ramen uit het koor bestaan deze uit gecorrodeerd ijzer. Op sommige plaatsen zijn deze zo sterk gecorrodeerd dat gedeelten van de windroeden zeer dun zijn geworden of zelfs volledig verdwenen zijn (zuidzijde lichtbeuk).

De windroeden werd vastgezet met opgedraaid bindlood. Op de meeste plaatsen is dit in de loop der tijd vervormd.

De vervuiling van de ramen:

De vervuiling van de ramen is matig tot sterk. Aan de exterieurzijde is overal een matterende vuilfilm vastgesteld. Buiten deze vuilfilm zijn de panelen ook overdekt met een roestfilm afkomstig van de gecorrodeerde windroeden.

De vervuiling aan de interieurzijde beperkt zich meestal tot een losse stof- en vuilfilm. Op enkele plaatsen zijn ook aan de interieurzijde roestsporen waar te nemen. Op de meeste glas-in-loodpanelen zijn verfsporen terug te vinden.

De conserveringstoestand van het glas:

Er werden geen opvallende sporen van glascorrosieesignaleerd. Bij alle ramen is wel een lichte irrisatie van het glasoppervlak langs de exterieurzijde waar te nemen. Dit fenomeen duidt op een beginnende corrosie.

Het schadebeeld van de ramen:

De glasbreuk is, mede als gevolg van vandalisme, aanzienlijk. Vooral de ramen 8N (Afb. 6.9-6.11) en 3W (Afb. 6.12-6.13) zijn zeer ernstig beschadigd. Maar ook andere ramen zoals 7N (Afb. 6.14) en 2W (Afb. 6.15) vertonen lacunes. Ook de ongebrandschilderde ramen 6N, 4Z en 2S bleven niet gespaard. Zeer opvallend zijn enkele invullingen in raam 1.O. Daar werden vier kalibers (Afb. 6.16-6.17) ingevuld met een organisch materiaal (?), in de loop der tijd is dit materiaal aangetast en zijn er gaten in ontstaan. Staalname en eventueel bijkomend onderzoek naar het gebruikte materiaal is wenselijk. Ten gevolge van eerdere restauratie-ingrepen zijn er een aantal kalibers die zich (eerder negatief) onderscheiden van de originelen. In al deze gevallen werd rekening gehouden met eventuele vervanging en werd dit kaliber als "lacune" (= te vervangen of in te vullen) geteld. Tijdens de restauratie kan al dan niet tot deze beslissing overgegaan worden.

De Conserveringstoestand van de brandschildering:

De technische uitvoering van de glasschildering is zeer wisselend. Op vele plaatsen is deze zeer goed, maar bij een aantal ramen (west- en noordzijde) is deze zeer problematisch. Aan de ene kant is er vaak tot in de kleinste detail een zeer verfijnde glasschildering terug te vinden (Afb. 6.18). Op andere plaatsen, zoals in raam 1.O, werd vermoedelijk zelfs een techniek toegepast die sterk aanleunt bij het fotografisch proces (conform porseleinprentjes op grafzerken). (Afb. 6.19-6.20) Aan de andere kant zijn er tal van plaatsen waar de glasschildering, technisch gezien, slecht is uitgevoerd. Op vele plaatsen is daar de contour-grisaille schildering aangetast (Afb. 6.21) of zelfs geheel verdwenen (Afb. 6.22-6.23). Daar waar de schildering geheel of gedeeltelijk is verdwenen, is de "leesbaarheid" van de iconografische voorstelling sterk afgenomen. Deze toestand is het gevolg van het productieproces waarbij of het branden van de glasverf, niet voldoende hoog was of onvoldoende lang duurde, of de samenstelling van de glasverf niet correct was. In beide gevallen was de versmelting tussen glasoppervlak en schildering onvoldoende, waardoor deze onvermijdelijk van het oppervlak los kwam of komt. Dit proces kan materieel niet teruggedraaid worden, maar aangezien condensvocht als een catalysator werkt kan de plaatsing van beschermbeglazing het proces wel afremmen of stopzetten.

1.7 EVALUATIE VAN DE BEWARINGSTOESTAND EN FUNCTIE VAN DE RESTAURATIE

Omdat glas-in-loodramen naast een artistieke waarde, ook een belangrijke praktische functie te vervullen hebben, is het belangrijk om deze beide elementen mee te nemen in de evaluatie. De betrachting tot maximaal behoud van "origineel" materiaal staat hierbij voorop. Het spreekt voor zich dat dit niet altijd vanzelfsprekend is en dat compromissen vaker regel dan uitzondering zijn. Vanuit die optiek zal een correcte conservatie- en/of restauratie-ingreep, het glasraam zowel in zijn artistieke als in zijn functionele taak herstellen.

Afweging met betrekking tot het al dan niet toepassen van beschermbeglazing:

In tegenstelling tot de afgelopen decennia wordt niet langer "automatisch" overgegaan tot de plaatsing van beschermbeglazing. In de huidige context worden verschillende elementen getoetst om tot de toepassing van beschermbeglazing over te gaan. De allerbelangrijkste elementen hierin zijn: glas, glasschildering, loodnet, bestaande schadebeeld, klimatologische omstandigheden en risico op vandalisme.

Evaluatie:

- Toestand van het glas: Goed
- Toestand van de glasschildering: Wisselend -> slecht, kwetsbaar, matig tot goed
- Toestand van het loodnet: Matig tot goed
- Bestaande schadebeeld: Uitgezonderd de schade door vandalisme, eerder beperkt schadebeeld
- Klimatologische omstandigheden: Geen specifieke opmerkingen
- Risico op vandalisme: De ramen vertonen duidelijke sporen van vandalisme. In het verleden ging een paneel bij een geslaagde inbraak (1985) volledig verloren. In 2007 werden een viertal ramen ernstig tot zeer ernstig beschadigd door stenen.

Opmerking:

Het verdient de voorkeur om de beschermbeglazing te plaatsen met een plastische voegkit. Indien bij eventueel vandalisme een glasplaat vervangen dient te worden kan de kit losgesneden worden. Bij het gebruik van een klassieke bastaardmortel moet de aanstrijkspacie weggekappt worden met een beitel, de kans dat er stof en steengruis in de ventilatiespouw terecht komt is reëel. Indien men toch zou opteren voor het gebruik van kalkmortel dienen de glasplaten uit gelaagd glas, dient men te vermijden dat de mortel in direct contact komt met de folie tussen de glasplaten. Bestanddelen uit de mortel kunnen deze folie aantasten. Om dit te vermijden kunnen de glasplaten rondom van een U-lood of een ander profiel voorzien worden.

Conclusie:

Wanneer men voorgaande elementen in overweging neemt, moet men vaststellen dat de plaatsing van beschermbeglazing op de gebrandschilderde glasramen, vanuit materiaaltechnisch oogpunt, meer dan wenselijk is.

Met betrekking tot de ongebrandschilderde ramen is geen beschermbeglazing noodzakelijk. Na een kosten/baten afweging geven wij dan ook het advies om deze ramen te behandelen en op de klassieke manier en deze zonder beschermbeglazing terug te plaatsen.

Met het oog op vandalisme werd ook specifiek naar raam 1S gekeken. Er werd overwogen of het wenselijk was om voor dit raam geschermbeglazing te plaatsen. Mede door het feit dat op dit raam langs de interieurzijde nog het originele traliwerk aanwezig is, waardoor het glas-in-lood niet naar de interieurzijde kan worden verplaatst, werd omwille van technische en deontologische obstakels van dit voornemen afgezien.

Deze conclusie hebben wij op een vergadering ter plaatse (dd. 11/12/2009) voorgelegd aan Mevr. Hilde Thibaut, inspecteur bij de dienst Onroerend Erfgoed – Vlaams-Brabant. Mevr. Thibaut kon zich vinden in het hier geformuleerde voorstel. Vanuit deze beslissing werden passende behandelingsrichtlijnen voor de glas-in-loodramen uitgewerkt.

Evaluatie met betrekking tot de raamconstructies:

Het steenwerk:

Het steenwerk dient oordeelkundig nagezien en behandeld te worden. Op die plaatsen waar in het verleden een nieuwe "aanslag" ter hoogte van de dagkant werd geplaatst, moet nagekeken worden of de aansluiting op het muurvlak voldoende stabiel is en of de raambruggen voldoende diep (dieper dan de nieuwe aanslag) verankerd zijn.

Bij die ramen waar het steenwerk beschadigd is door corroderende raambruggen dienen passende maatregelen genomen te worden. Ook het structureel probleem ter hoogte de een bouwnaad nabij raam 8Z vraagt om een duurzame ingreep.

De raambruggen:

In regel wordt bij historisch ijzerwerk zo weinig mogelijk authentiek materiaal vervangen. In praktijk moet men afwegen wat de realistische onderhoudsmogelijkheden zijn en wat de eventuele consequenties zijn tegenover de omliggende materialen.

De kwaliteit van het ijzer wat voor de meeste raambruggen is gebruikt, geeft aanleiding tot een eerder beperkte vorm van corrosie. De meeste raambruggen kunnen, mits een aangepaste behandeling/aanpassing, behouden blijven. Wel moet er aandacht zijn voor de raambruggen die zich situeren ter hoogte van de beschadigde monelen. Mogelijkerwijze zijn deze raambruggen van mindere kwaliteit dan de andere. In dat geval moet overwogen worden of het raadzaam is om deze te vervangen, rekening houdende met het feit dat het ijzerwerk in realiteit nooit om de 3 tot 5 jaar herschilderd kan worden.

De ringen op de bruggen waarin oorspronkelijk tralie-staven waren aangebracht, zullen zo maximaal mogelijk, omwille van de authenticiteit behouden blijven.

Met uitzondering van raam 4W, zijn er nergens losse raambruggen of deklatten aanwezig. Omwille van de duurzaamheid van de restauratie verdient het de voorkeur om deze in de toekomst weer terug aan te brengen. Bij de materiaalkeuze hiervoor moet men rekening houden met het feit dat ook nu in bepaalde omstandigheden opnieuw luchtcondensatie zal ontstaan door de temperatuurdaling op het oppervlak, waardoor alle materialen die onderhevig zijn aan atmosferische corrosie in min- of meerdere mate zullen reageren. Met die kennis en vanuit praktisch en esthetisch oogpunt verdient gepareelstraald RVS¹ de voorkeur. Ook spieën en draadstangen worden bijvoorkeur in dit materiaal uitgevoerd.

In de ramen 2N en 2Z werden in het verleden klapparamen gemonteerd, bij de plaatsing van beschermbeglazing zullen deze hun functie verliezen.

Evaluatie van de glas-in-loodpanelen:

Gebrandschilderd glas:

De verweerde schildering van een aantal ramen is zeer opvallend. Deze toestand is het gevolg van het productieproces waarbij of het branden van de glasverf, niet voldoende hoog was of onvoldoende lang duurde, of de samenstelling van de glasverf niet correct was. In beide gevallen was de versmelting tussen glasoppervlak en schildering onvoldoende, waardoor deze onvermijdelijk van het oppervlak los kwam of komt. Dit proces kan materieel niet teruggedraaid worden, wel kan door het plaatsen van beschermbeglazing het proces afgeremd of stopgezet worden.

De panelen met verweerde schildering dienen nauwkeurig onderzocht en getest te worden. Aan de hand van deze onderzoeksresultaten kan beslist worden of voorafgaandelijke fixatie van de glasschildering noodzakelijk is en waar en welk type fixatie toegepast dient te worden.

De aangerichte schade kan door middel van een retouche met een hoogwaardig polymeer (v.b. Paraloid B72) en lichtechte pigmenten, visueel verholpen worden. Bij deze handeling zal er echter sterk over gewaakt moeten worden, dat het origineel geen geweld wordt aangedaan. Bij voorkeur blijft de ingreep, in regel, beperkt tot het "ophalen" van de contourschildering.

Zoals eerder aangegeven vertonen de glasramen beschadigingen door enkel- en meervoudige glasbreuk. Op restauratietechnisch vlak leveren deze breuken, mede doordat er in de toekomst buitenbeglazing zal aangewend worden, geen noemenswaardige problemen op indien hiervoor aangepaste hoogwaardige epoxyharsen toegepast worden. Het spreekt voor zich dat op die plaatsen waar er schade aan de glasschildering is ontstaan omwille van de breuk, deze ook geretoucheerd kunnen worden met een hoogwaardig polymeer.

Een aantal ramen werden bovendien aanzienlijk beschadigd door vandalisme. Een aantal panelen liepen hierbij enkelvoudige- en meervoudige breuken op, waarvan sommige stukken zijn versplinterd zijn. Enkele panelen vertonen verder kleine en grote lacunes, of hingen vrijwel volledig verloren.. Bij de reconstructie van de zwaar beschadigde panelen dient men rekening te houden met de deontologische regels op gebied van conservatie en restauratie. De hoofdrichtlijn is daarbij dat alle origineel materiaal, in de mate van het haalbare, maximaal behouden moet worden en dat nieuwe invullingen op basis van aantoonbare documenten moet gebeuren.

¹ Zonder verdere afwerkingslaag: zoniet blijven deze onderdelen afhankelijk van regelmatig onderhoud.

In het verleden werden enkele minder geslaagde restauratiekalibers geplaatst, na reiniging zal blijken of deze eventueel behouden kunnen worden. Bij de opmaak van de schade-inventaris werden deze preventief als “te vervangen” opgetekend.

Het loodnet blijkt nog voldoende sterk. De toestand van de soldeerpunten is echter niet volledig in te schatten. Veiligheidshalve wordt daarom in het lastenboek de “vermoedelijke hoeveelheid” (VH) te herloden, op 50% geplaatst. In regel moet er echter gestreefd worden naar een minimale herloding, in functie van de glasschade.

De afdruiptsporen op de glasramen, aan de interieurzijde, kunnen het gevolg zijn van aflopend condenswater of van het feit dat mastiek waarmee de panelen werden gekit, zijn dichtende functie verloren heeft. Deze mastiek heeft niet alleen een afdichtende functie, maar hij zorgt tevens voor voldoende stevigheid. Door de langzame polymerisatie van de de mastiek blijft uiteindelijk nog enkel droge korrelige massa over, dit maakt onderdeel uit van een natuurlijk verouderingsproces. Algemeen gesteld, kan men zeggen dat het (her-)mastiekeren van glaspanelen een risico verhogende handeling is. Het is in dit geval dan enkel nodig de loodvleugels voorzichtig dicht te wrijven. Alle panelen die met beschermbeglazing teruggeplaatst worden, dienen van een kader en windroeden in roodkoper voorzien te worden.

De gebrandschilderde ramen zijn matig tot sterk vervuild. Vooral aan de buitenzijde worden al de ramen gekenmerkt door een matterende vuillaag en een verspreide roestfilm. De roestafzetting is afkomstig van roestende raambruggen en/of windroeden. Dit type vervuiling laat zich in praktijk moeilijk verwijderen.

Omdat bij een aantal ramen de hechting van de brandschildering zeer problematisch is en er bovendien ook brandschildering aan de exterieurzijde is aangebracht, zullen de glasramen met zeer grote voorzichtigheid gereinigd dienen te worden. De reiniging dient niet allen rekening te houden met het glas en de glasschildering maar tevens met het lood, aangezien de panelen slechts beperkt herlood zullen worden. Geen van deze onderdelen mogen schade oplopen tijdens de reiniging.

Ongebrandschilderd glas:

Met uitzondering van de ramen 6N, 4Z en 1S (schade door vandalisme) is de schade door breuk, relatief beperkt gebleven. De beschadigde glaskalibers kunnen vervangen worden door identiek of gelijkend glas. Op sommige plaatsen werden reeds eerder kalibers vervangen.

Deze ongebrandschilderde ramen zijn eerder matig vervuild. Aan de buitenzijde zijn ze bedekt met matterende vuillaag en aan de binnenzijde met een losse stoflaag.

De huidige bewaringstoestand van het lood en de mastiek is dusdanig dat de panelen niet langer wind en waterdicht zijn. Dit gegeven, samen met het feit dat voor deze glasramen geen beschermbeglazing wordt voorzien, maakt het noodzakelijk om de ongebrandschilderde ramen volledig te herloden.

Voor raam 3S werd in de toekomst een invulling met glas-in-lood voorzien, naar analogie van de overige losangeramen.

1.8.1 BEREKENING VAN DE OPPERVLAKKEN

GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAAM NUMMER	TOTALE HOOGTE RAAM	TOTALE BREEDTE RAAM	TOTALE OPPERVLAKE m ²	OPPERVLAKTE RECHTE PANELEN m ²	HOOGTE RECHTE PANELEN	HOOGTE MAASWERK	BREEDTE MAASWERK	OPPERVLAKTE MAASWERK m ²
1.O	3,91	1,97	7,71	4,48	2,27	1,64	1,97	3,23
1N	3,97	1,26	4,99	3,18	2,53	1,44	1,26	1,81
2N	3,97	1,26	4,99	3,18	2,53	1,44	1,26	1,81
3N	2,92	1,25	3,66	2,05	1,64	1,28	1,25	1,60
4N	2,91	1,94	5,64	2,66	1,37	1,54	1,94	2,99
6N	1,66	0,88	1,46	0,90	1,02	0,64	0,88	0,56
7N	1,66	0,88	1,46	0,90	1,02	0,64	0,88	0,56
8N	1,66	0,88	1,46	0,90	1,02	0,64	0,88	0,56
1W	1,66	0,88	1,47	0,90	1,02	0,64	0,88	0,56
2W	4,60	2,41	11,07	6,24	2,59	2,01	2,41	4,83
3W	1,66	0,88	1,47	0,90	1,02	0,64	0,88	0,56
1Z	3,97	1,26	4,99	3,18	2,53	1,44	1,26	1,81
2Z	3,97	1,26	4,99	3,18	2,53	1,44	1,26	1,81
3Z	3,97	1,26	4,99	3,18	2,53	1,44	1,26	1,81
5Z	3,89	1,74	6,76	4,25	2,45	1,45	1,74	2,51
6Z	1,61	0,88	1,42	0,90	1,02	0,59	0,88	0,52
7Z	1,61	0,88	1,42	0,90	1,02	0,59	0,88	0,52
8Z	1,61	0,88	1,42	0,90	1,02	0,59	0,88	0,52
			71,38	42,76				28,63

1.8.1 BEREKENING VAN DE OPPERVLAKKEN

ONGEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAAM NUMMER	TOTALE HOOGTE RAAM	TOTALE BREEDTE RAAM	TOTALE OPPERVLAKE m ²	OPPERVLAKE RECHTE PANELEN m ²	HOOGTE RECHTE PANELEN	HOOGTE MAASWERK	BREEDTE MAASWERK	OPPERVLAKE MAASWERK m ²
5N	3,23	1,23	3,96	2,46	2,01	1,22	1,23	1,50
9N	0,74	0,79	0,59	0,00	0,00	0,74	0,79	0,59
10N	0,74	0,79	0,59	0,00	0,00	0,74	0,79	0,59
11N	0,74	0,79	0,59	0,00	0,00	0,74	0,79	0,59
12N	0,74	0,79	0,59	0,00	0,00	0,74	0,79	0,59
4Z	0,87	0,87	0,76	0,00	0,00	0,87	0,87	0,76
4W	1,49	1,46	2,18	0,00	0,00	1,49	1,46	2,18
9Z	0,74	0,79	0,58	0,00	0,00	0,74	0,79	0,58
10Z	0,74	0,79	0,58	0,00	0,00	0,74	0,79	0,58
11Z	0,74	0,79	0,58	0,00	0,00	0,74	0,79	0,58
12Z	0,74	0,79	0,58	0,00	0,00	0,74	0,79	0,58
1S	1,39	1,32	1,83	1,00	0,76	0,63	1,32	0,83
2S	0,73	0,38	0,28	0,28	0,73	0,00	0,38	0,00
3S	1,09	0,40	0,44	0,29	0,72	0,37	0,40	0,15
			14,12	4,03				10,09
			85,50	46,79				38,72

1.8.2 BEREKENING VAN DE RAAMBRUGGEN, BLADLOOD EN PANELEN

GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAAM NUMMER	AANTAL RECHTE PANELEN IN DE BREEDTE	AANTAL RECHTE PANELEN IN DE HOOGTE	TOTAAL AANTAL RECHTE PANELEN	AANTAL MAASWERK PANELEN	TOTAAL AANTAL PANELEN	AANTAL BRUGGEN (horizontaal)	L/M BLADLOOD-RAAM	L/M VASTE RAAMBRUGGEN	L/M LOSSE RAAMBRUGGEN (= 3-VOUD)
1.O	3	3	9	15	24	3	1,97	6,51	17,74
1N	2	4	8	5	13	4	1,26	5,83	15,08
2N	2	4	8	5	13	4	1,26	5,83	15,08
3N	2	3	6	5	11	3	1,25	4,36	11,27
4N	3	3	9	13	22	3	1,94	6,41	17,44
6N	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
7N	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
8Z	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
1W	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
2W	4	4	16	11	27	4	2,41	10,43	28,90
3W	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
1Z	2	4	8	5	13	4	1,26	5,83	15,08
2Z	2	4	8	5	13	4	1,26	5,83	15,08
3Z	2	4	8	5	13	4	1,26	5,83	15,08
5Z	3	4	12	8	20	4	1,74	7,74	20,83
6Z	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
7Z	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
8Z	2	2	4	5	9	2	0,88	2,17	5,30
			124	117	241		22,65	81,92	213,97

1.8.2 BEREKENING VAN DE RAAMBRUGGEN, BLADLOOD EN PANELEN

ONGEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAAM NUMMER	AANTAL RECHTE PANELEN IN DE BREEDTE	AANTAL RECHTE PANELEN IN DE HOOGTE	TOTAAL AANTAL RECHTE PANELEN	AANTAL MAASWERK PANELEN	TOTAAL AANTAL PANELEN	AANTAL BRUGGEN (horizontaal)	L/M BLADLOOD-RAAM	L/M VASTE RAAMBRUGGEN	L/M LOSSE RAAMBRUGGEN
5N	2	3	6	7	13	3	1,23	4,28	3,68
9N	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
10N	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
11N	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
12N	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
4Z	0	0	0	8	8	0	0,85	3,40	0,00
4W	0	0	0	4	4	0	1,46	3,00	3,00
9Z	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
10Z	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
11Z	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
12Z	0	0	0	1	1	0	0,79	0,00	0,00
1S	2	2	4	3	7	2	1,32	3,03	2,63
2S	1	2	2	0	2	0	0,00	0,00	0,00
3S	2	2	4	2	6	2	0,40	1,20	0,80
			16	32	48		11,56	14,91	10,11
			140	149	289		34,21	96,83	224,08

1.8.3 OVERZICHT VAN DE SCHADE

HERLoden: GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAMEN	1N	2N	3N	4N	6N	7N	8N		1.O		TOTALEN
SCHADEBEELD											
% Te demonteren	24	23	22	20	26	21	45		20		
Totaal M ² per raam	4,99	4,99	3,66	5,64	1,46	1,46	1,46		7,71		>>
Te behandelen M ² per raam	1,20	1,15	0,81	1,13	0,38	0,31	0,66		1,54		>>

RAMEN	1Z	2Z	3Z	5Z	6Z	7Z	8Z		TOTALEN
SCHADEBEELD									
% Te demonteren	23	24	24	23	28	18	18		
Totaal M ² per raam	4,99	4,99	3,66	5,64	1,46	1,46	1,46		>>
Te behandelen M ² per raam	1,15	1,20	0,88	1,30	0,41	0,26	0,26		>>

RAMEN	1W	2W	3W		TOTALEN
SCHADEBEELD					
% Te demonteren	26	26	27		
Totaal M ² per raam	1,47	11,07	1,47		69,04
Te behandelen M ² per raam	0,38	2,88	0,40		16,28

HERLoden: ONGEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAMEN	5N	9N	10N	11N	12N		TOTALEN
SCHADEBEELD							
% Te demonteren	100	100	100	100	100		
Totaal M ² per raam	3,96	0,59	0,59	0,59	0,59		>>
Te behandelen M ² per raam	3,96	0,59	0,59	0,59	0,59		>>

RAMEN	4Z	9Z	10Z	11Z	12Z		TOTALEN
SCHADEBEELD							
% Te demonteren	100	100	100	100	100		
Totaal M ² per raam	0,76	0,58	0,58	0,58	0,58		>>
Te behandelen M ² per raam	0,76	0,58	0,58	0,58	0,58		>>

RAMEN	4W		1S	2S	3S		TOTALEN
SCHADEBEELD							
% Te demonteren	100		100	100	100		
Totaal M ² per raam	2,18		1,83	0,28	0,44		14,13
Te behandelen M ² per raam	2,18		1,83	0,28	0,44		14,13

1.8.3 OVERZICHT VAN DE SCHADE

TE RETOUCHEREN: GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAMEN	1N	2N	3N	4N	6N	7N	8N		1.O		TOTALEN
SCHADEBEELD											
% Te retoucheren	0	1	3	1	0	0	38		7		
Totaal M ² per raam	4,99	4,99	3,66	5,64	1,46	1,46	1,46		7,71		>>
Te behandelen M ² per raam	0,00	0,05	0,11	0,06	0,00	0,00	0,55		0,54		>>

RAMEN	1Z	2Z	3Z	5Z	6Z	7Z	8Z		TOTALEN
SCHADEBEELD									
% Te retoucheren	0	2	2	0	0	0	69		
Totaal M ² per raam	4,99	4,99	3,66	5,64	1,46	1,46	1,46		>>
Te behandelen M ² per raam	0,00	0,10	0,07	0,00	0,00	0,00	1,01		>>

RAMEN	1W	2W	3W		TOTALEN
SCHADEBEELD					
% Te retoucheren	64	2	48		
Totaal M ² per raam	1,47	11,07	1,47		69,04
Te behandelen M ² per raam	0,94	0,22	0,71		7,41

1.8.3 OVERZICHT VAN DE SCHADE

TE FIXEREN: GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAMEN	1N	2N	3N	4N	6N	7N	8N		1.O		TOTALEN
SCHADEBEELD											
% Te fixeren	0	1	3	1	0	0	38		7		
Totaal M ² per raam	4,99	4,99	3,66	5,64	1,46	1,46	1,46		7,71		>>
Te behandelen M ² per raam	0,00	0,05	0,11	0,06	0,00	0,00	0,55		0,54		>>

RAMEN	1Z	2Z	3Z	5Z	6Z	7Z	8Z		TOTALEN
SCHADEBEELD									
% Te fixeren	0	2	2	0	0	0	69		
Totaal M ² per raam	4,99	4,99	3,66	5,64	1,46	1,46	1,46		>>
Te behandelen M ² per raam	0,00	0,10	0,07	0,00	0,00	0,00	1,01		>>

RAMEN	1W	2W	3W		TOTALEN
SCHADEBEELD					
% Te fixeren	64	2	48		
Totaal M ² per raam	1,47	11,07	1,47		69,04
Te behandelen M ² per raam	0,94	0,22	0,71		7,41

1.8.3 OVERZICHT VAN DE SCHADE

SCHADEBEELD GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAMEN	1N	2N	3N	4N	6N	7N	8N*		1.O		TOTALEN
SCHADEBEELD											
Enkelvoudige breuk	27	31	25	43	18	14	1		37		>>
Meervoudige breuk	21	17	13	26	14	12	24		25		>>
Kleine lacune	0	12	0	0	5	3	2		0		>>
Lacune ongebrandschilderd	0	0	0	0	0	0	0		0		>>
Lacune gebrandschilderd	0	0	0	0	2	4	0		13		>>

RAMEN	1Z	2Z	3Z	5Z	6Z	7Z	8Z		TOTALEN
SCHADEBEELD									
Enkelvoudige breuk	26	26	20	43	21	16	14		>>
Meervoudige breuk	15	15	15	25	13	9	9		>>
Kleine lacune	0	1	0	0	5	0	0		>>
Lacune ongebrandschilderd	0	0	0	0	0	0	0		>>
Lacune gebrandschilderd	0	1	0	1	1	0	0		>>

RAMEN	1W	2W	3W*		TOTALEN
SCHADEBEELD					
Enkelvoudige breuk	18	67	16		463
Meervoudige breuk	13	52	10		328
Kleine lacune	1	2	0		31
Lacune ongebrandschilderd	1	1	0		2
Lacune gebrandschilderd	0	5	0		27

SCHADEBEELD: ONGEBRANDSCHILDERDE RAMEN

RAMEN	5N	9N	10N	11N	12N		TOTALEN
SCHADEBEELD							
Te vervangen kalibers	27	2	3	3	4		>>
Volledig nieuw paneel	0	0	0	0	0		>>

RAMEN	4Z	9Z	10Z	11Z	12Z		TOTALEN
SCHADEBEELD							
Te vervangen kalibers	24	2	2	4	3		>>
Volledig nieuw paneel	0	0	0	0	0		>>

RAMEN	4W		1S	2S	3S		TOTALEN
SCHADEBEELD							
Te vervangen kalibers	16		39	4			133
Volledig nieuw paneel	0		1	0	6		7

1.9 BESCHERMBEGLAZING

Beschermbeglazing heeft als doel glasramen te beschermen tegen condensvocht en verontreiniging van buitenaf en opent tegelijkertijd een belangrijke mogelijkheden naar een hedendaagse en verantwoorde manier van conserveren en restaureren met het oog op de behandeling van lood (gedeeltelijk herladen i.p.v. volledig), breuken (verlijmen i.p.v. vervangen) en de mogelijkheid tot het retoucheren met polymeren en pigmenten (i.p.v. vernieuwen of herbakken).

Men bereikt dit door de glas-in-lood panelen uit te nemen, en op diezelfde plaats vlak glas te plaatsen, vervolgens worden de glas-in-lood panelen op enige afstand naar binnen terug gemonteerd. Door boven- en onderaan enige opening te laten aan de binnenzijde is het mogelijk de ramen te ventileren met binnenlucht. Doordat de spouw zal geventileerd worden met binnenlucht die vrijwel dezelfde temperatuur heeft als de binnenruimte is de kans op condensvorming op de glas-in-loodpanelen aanzienlijk beperkt. Doordat de panelen niet meer in hun oorspronkelijk slag geplaatst worden moet men deze van de nodige stijfheid voorzien door er een rood koperen kader rond te plaatsen. Zo kan men het doorzakken van de panelen voorkomen. Indien de panelen niet te grote afmetingen hebben kan men het gebruik van bindroeden in een groot aantal gevallen achterwege laten.

Het feit dat de glas-in-lood panelen, vanuit hun oorspronkelijke positie naar voren komen brengt enerzijds met zich mee dat in sommige gevallen door de versmallende omlijstingsprofilering rondom rondom het raam een storende lichtstreep ontstaat. Men kan dit voorkomen door loodslabben aan de randpanelen, op de koperen kaders te plaatsen en deze op het steenwerk aan te wrijven. Daar waar de monelen gepolychromeerd zijn, zullen de slabben langs de achterzijde van de panelen gesoldeerd worden en zal de slab zo smal mogelijk gehouden worden. De zichtbare delen van de slabben kunnen indien gewenst met een geschikte verf overschilderd worden.

De opening van de spouw kan variëren tussen de 2 en de 10 centimeter. Proefondervindelijk is bewezen dat een spouw van 4 a 6 centimeter het best functioneert. Door aanpassing van de openingen boven en onderaan kan men de luchtstroom versnellen of vertragen.

Zoals eerder aangegeven in de evaluatie, blijkt beschermbeglazing voor dit raam noodzakelijk.

Binnen deze site blijven in principe alle oorspronkelijke raambruggen te behouden. Deze worden doorboord en voorzien van draadstangen die tegelijk dienst doen als bevestigingsmateriaal en als afstandhouder.¹ De glas-in-loodpanelen worden vastgezet d.m.v. losse raambruggen.

Bij de constructie moet men rekening houden met de gebruikte materialen, deze moeten voor zover mogelijk met elkaar verenigbaar zijn om op de contactpunten de negatieve gevolgen van spanningskoppel te voorkomen.

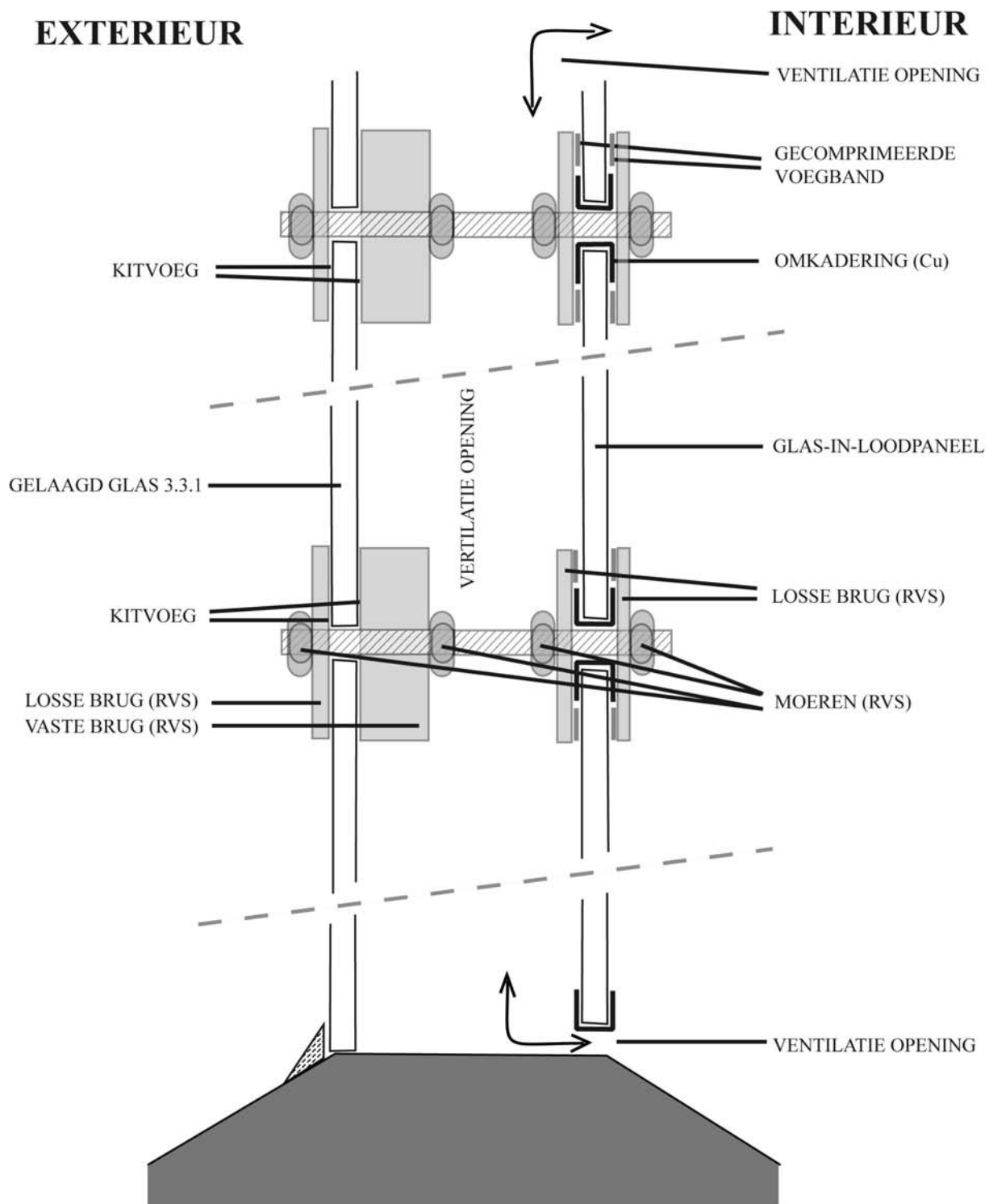
In verband met het buitenglas zijn er verschillende mogelijkheden. Men kan gebruik maken van het gewone float-glas, een andere mogelijkheid is het aanwenden van gelaagd glas (= voorkeur). Het grote voordeel van deze laatste mogelijkheid is het overbodig worden van onesthetische beschermgazen. Wanneer men echter de beschermgazen gaat achterwege laten moet men eventueel voorzorgen nemen om duiven geen vrij spel te laten.

OPMERKING:

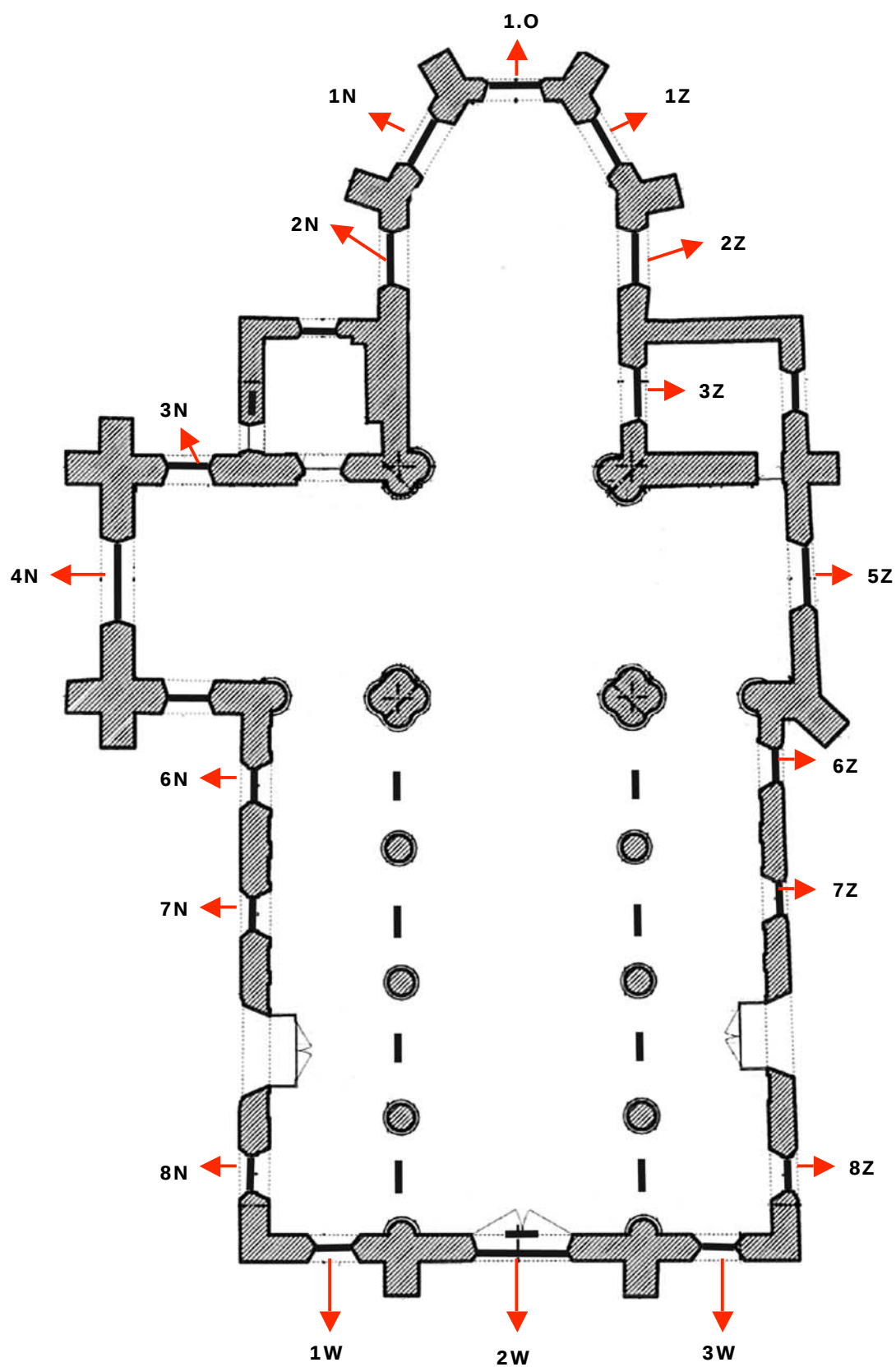
Na de ervaringen van de afgelopen 25 jaar in binnen-en buitenland, kan men vandaag vaststellen dat buitenbeglazingsystemen hun nut hebben bewezen.

Het blijft een feit dat controle van luchtvochtigheid en temperatuur onontbeerlijk blijven. Dit met het oog op het volledige kunstpatrimonium van de kerk. Indien men erin zou slagen het gebouw voldoende te ventileren, moet het mogelijk zijn om met beperkte financiële middelen, temperatuur en relatieve vochtigheid gunstig te beïnvloeden.

¹ Zie bijgevoegde tekening

© 2006 - Carola Van den Wijngaert

1.10 ONTWERP MET BETREKKING TOT DE BEHANDELINGSRICHTLIJNEN

ALGEMENE RICHTLIJNEN EN GEGEVENS

1. Het werk zal uitgevoerd worden overeenkomstig:
 - . het algemeen bestek voor de uitvoering van openbare bouwwerken
2. T.B.104 uitgegeven door het Ministerie van Openbare Werken
 - . beglazing uit te voeren overeenkomstig STS 38 en addendum
 - . de laatste van toepassing zijnde Belgische normen NBN
 - . de hierna volgende beschrijvingen de hierbij horende tekeningen
 - . alle nader te verstrekken tekeningen en aanwijzingen
3. en volgens de regels van het goede vakmanschap.
4. Om het gebruik van de geëigende producten en materialen te bepalen en het gewenste resultaat te garanderen wordt vooraf op de werf en in het atelier van de restaurateur in overleg met de architect beroep gedaan op de technische bijstand en advies van een restaurateur-glazenier.
5. Alle opgegeven maten zijn alleen ter informatie en moeten voorafgaand aan de uitvoering door de restaurateur ter plaatse opgemeten worden. De juiste maatvoering valt onder de uitvoeringsverantwoordelijkheid van de restaurateur.
6. Het hierna beschreven bijzondere bestek geeft alleen wijzigingen en / of aanvullingen van het algemeen bestek waarnaar het verwijst.
7. Het werk zal uitgevoerd worden met inbegrip van: (begrepen in de eenheidsprijs)
 - . De leveringen en het gebruik van alle nodige materialen en hulpmiddelen (oa. ook stellingen) nodig voor de goede en veilige uitvoering van de in hoofdzaak bedoelde werken volgens de regels van de kunst en overeenkomstige afwerking.
 - . Alle vereiste arbeidslonen en sociale lasten transport en verblijfkosten.
8. Concept:
 - . Een snelle afhandeling van alles wat stof vocht en geluidsoverlast veroorzaakt moet worden nagestreefd.
 - . Om tijdens natte en koude perioden de erediensten normaal te kunnen verder zetten en geen waterinfiltratie in de kerk te laten gebeuren is het uiterst belangrijk dat de periode tussen het demonteren van de glasramen en het plaatsen van de nieuwe voorzetramen zo kort mogelijk is en dat de openingen in de tussentijd degelijk afgesloten worden.
 - . De restaurateur van de glasramen zal de aannemer gevelwerken bijstaan door hem alle mogelijke gegevens en afmetingen te bezorgen die hij nodig heeft voor het maken van de voorzetramen en de bevestiging van de glas-in-lood ramen na de restauratie.
 - . Een goede coördinatie tussen de restaurateur van de glasramen en de aannemer gevelwerken is van het grootste belang voor een vlotte afhandeling van de werken: beiden zullen tijdig met elkaar contact opnemen voor het uitvoeren van hun respectievelijke werken.
9. De bouwheer behoudt zich het recht voor onderdelen van de beschreven werken niet uit te voeren of te vervangen door andere werken. In dat geval zal hiervoor een offerte van prijsvermindering of prijsaanpassing aan de aannemer gevraagd worden. De aannemer verbindt er zich toe in al deze gevallen af te zien van elke schadevergoeding.

OMSCHRIJVING VAN HET WERK.

- . De werken omvatten de levering en plaatsing van alle materialen en hulpmaterialen nodig voor de uitvoering volgens de regels der kunst van het bedoelde werk.
- . Het werk omvat:
 - . het demonteren van de glasramen: het demonteren van de glas-in-lood panelen en het vervoer ervan naar het restauratie-atelier . (Het voorlopig afdichten van de ramen gebeurd door de aannemer.)
 - . het opstellen van een onderzoeksrapport in het atelier en na de beëindiging der werken het opstellen van een eindrapport en documentering van de restauratiebehandeling
 - . het ontloden, herloden en mastieken van het glas, waar nodig
 - . het reinigen van het glas, waar mogelijk
 - . het fixeren van de schildering, waar nodig
 - . het verlijmen van breuken in het glas, waar nodig
 - . het opvullen van lacunes, waar nodig
 - . het aanbrengen van verstevigingen aan de glaspanelen
 - . het vernieuwen en/of aanpassen van de raamconstructie voor de glas-in-lood ramen door de aannemer
 - . het terugplaatsen van de glasramen

VOORSCHRIFTEN BETREFFENDE MATERIALEN

Lood:

- Zie TB 104:63 index 06.41.
- Tenzij uitdrukkelijk andersluidende bepaling is het gebruik van oud lood niet toegelaten.
- Dikte: loden slabben: 2 mm
- Lood voor het loodnet aangepaste H-profielen lood bevat een weinig antimoon, tin, koper en zilver om de vereiste stijfheid te verkrijgen

Koper:

- Met fosfor gedeseoxydeerd rood koper
- U-profielen aangepast aan de breedte van de glas-in-loodpanelen.
- Windroeden staven $\varnothing$ 6mm

Roestvrij staal voor brugstaven en glaslatten

- Austenitisch RVS werkstofnummer: 1.4301 kwaliteit AISI -304 geparelstraald

Silaniseren:

- product ter verbetering van de binding tussen glas (anorganisch materiaal en epoxyhars (organisch polymeer)
- samenstelling: zeer zuiver gamma-aminopropyltriethoxysilaan
referentiemerk: Prosil 221 of gelijkaardig

Verlijmen:

- Tweecomponenten epoxyhars voor het verlijmen van glas
- Kenmerken:
 - doorzichtig en vergeeld niet
 - verhardt op kamertemperatuur
 - afgewogen samenstelling: 100 gewichtsdl. hars en 30 gewichtsdl. verharder,
- Referentiemerk: Araldit 2020 of gelijkwaardig

Retoucheren:

- hoogwaardig acrylaathars
 - voorziet stabiele duurzame niet vergelende coating
 - verenigbaar met vinyl cellulose gechloreerde rubber en siliconen
- Referentiemerk: Polaroid B72 of gelijkwaardig

Fixeren:

- bij voorkeur reversibele methode
 - voorziet stabiele duurzame niet vergelende coating
 - verenigbaar met Polaroid B72 of gelijkwaardig)
- Referentieproduct: S.Z.A. coating¹

Glas voor nieuwe kalibers:

- "Cordelé" of "Chûtes de Versailles"; licht groene tint natuurlijke kleur van glas
- "mondgeblazen" en "kathedraal"- glas de glassoorten hebben een licht onregelmatige structuur zoals het huidige glas in deze ramen, kleuren aangepast aan de in te vullen lacune.

UITVOERING

Algemeen:

- Het is van belang dat er verslagen in situ worden opgemaakt, alle bijkomende schade moet fotografisch vastgelegd worden. De bevindingen worden tijdens een werfvergadering besproken.
- De mogelijkheid moet onderzocht worden of er gebruik kan gemaakt worden van de door de aannemer geplaatste steigers. De afstand tussen de steiger en de glasramen mag op het oog op demontage niet te groot zijn. Men moet er tevens rekening mee houden dat een tweede steiger aan de binnenzijde van de kerk noodzakelijk is om de ramen terug te kunnen plaatsen in een buitenbeglazingsstelsel.

¹ S.Z.A., Fraunhofer-Institut Für Silicatforschung- " (Zij voeren de behandeling zelf uit, bij zeer grote uitzondering mogen enkele restaurateurs in België de handeling zelf uitvoeren. Alles draait om een sterke controle van de klimatologische omstandigheden en de vaardigheid om met de producten te werken. Deze producten zitten in een laatste fase van tests, zodoende worden zij enkel in uitzonderlijke gevallen in handen gegeven van mensen buiten het Fraunhofer-Institut).

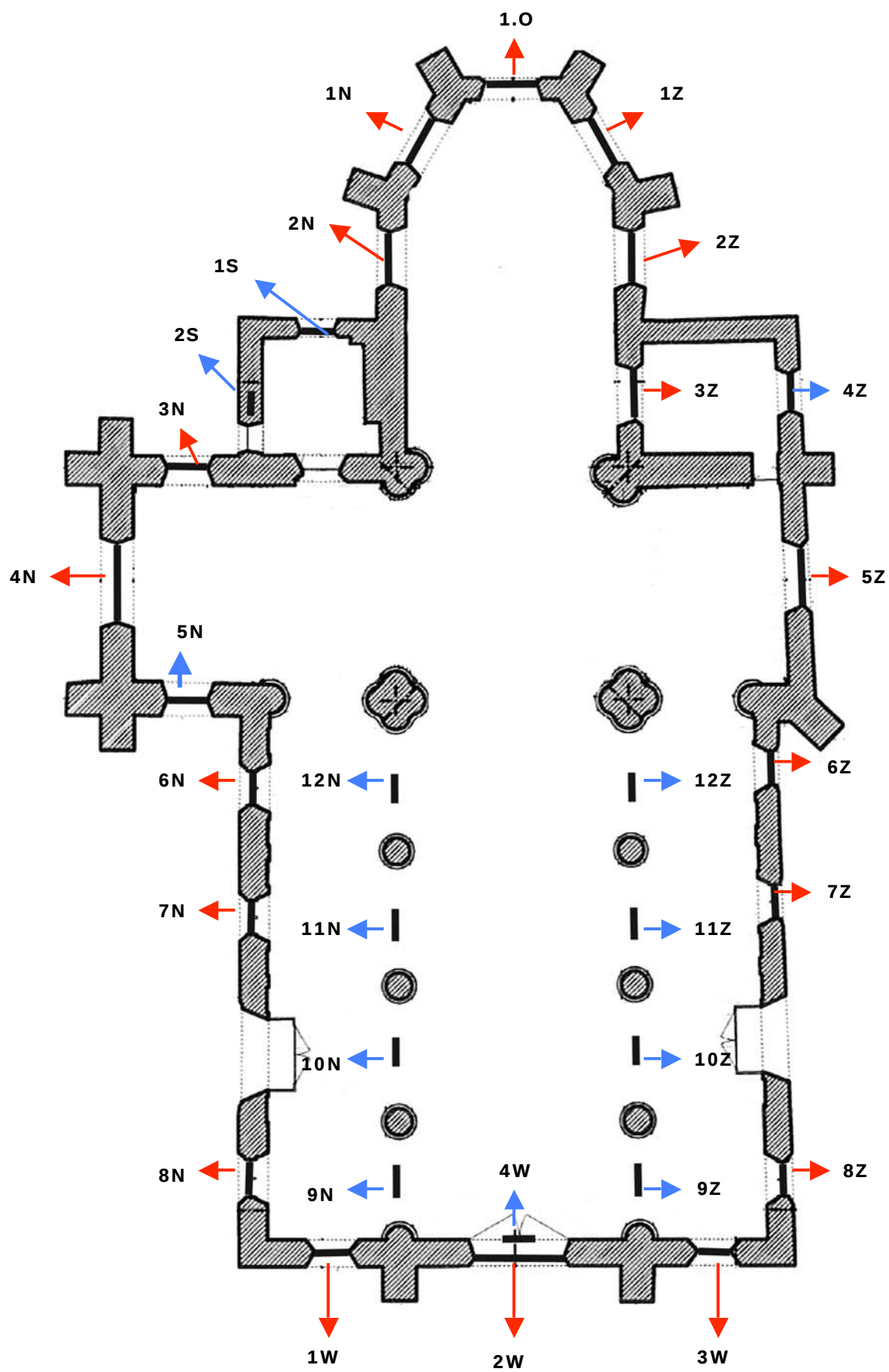
- Het verdient de voorkeur om te werken met een “proefraam” Dit zal volledig behandeld en teruggeplaatst worden in het systeem dat de voorkeur geniet. De keuze voor een dergelijk raam zal vallen op een glasraam met een “gemiddelde” problematiek. Op deze wijze kan men vele problemen tijdig opsporen en oplossen.
- Alle ingrepen² die uitgevoerd worden op de glasramen moeten omkeerbaar zijn.
Na de verschillende stadia van onderzoek zal er telkens een voorstel tot behandeling voorgelegd worden ter goedkeuring door de bevoegde instanties: het opdrachtgevend bestuur de architect, het Bestuur van Monumenten en Landschappen enz..

² Met uitzondering van de fixeringen, deze mogen enkel uitgevoerd worden waar dit uiterst noodzakelijk is.

44 **1.10.1.1 BEHANDELINGSRICHTLIJNEN PERCEEL 1:**
VERNIEUWEN RAAMCONSTRUCTIE – PLAATSING BESCHERMBEGLAZING

METING

1.1	Stelling exterieur	SOG
1.2.1	Voorlopige afdichting van de ramen	FF per m ²
1.2.2	Afscherming van het interieur	SOG
2.1.1	Ontroesten en herschilderen raambruggen	FF per L/m
2.1.2	Behandelen houten schrijnwerk	SOG
2.2.1	Leveren en plaatsen nieuwe spieën	FF per stuk
2.2.2	Leveren en plaatsen losse bruggen	FF per L/m
2.3.1	Aanpassen vaste bruggen(buitenbegl.)	SOG
2.3.2	Leveren en plaatsen draadstangen+moeren (buitenbegl.)	FF per stuk
2.3.3	Leveren en plaatsen losse bruggen (buitenbegl.)	FF per L/m
3.1	Aanbrengen condensgoot in bladlood	FF per L/m
4.1.1	Leveren en plaatsen buitenbeglazing rechte panelen	FF per m ²
4.1.2	Leveren en plaatsen buitenbeglazing maaswerkpanelen	FF per m ²

VOORSTEL VAN BEHANDELING: PERCEEL 1

VERNIEUWEN RAAMCONSTRUCTIE – PLAATSING BESCHERMBEGLAZING

Bij de opmaak van het lastenboek werd er naar gestreefd om een maximale inschatting te maken van de conserveringstoestand. Over de uitvoering van bepaalde onderdelen in de behandeling zal tijdens de behandeling, in overleg met de bevoegde instanties, beslist worden. Het niet uitvoeren van deze onderdelen, kan aan de uitvoerder op geen enkel wijze recht geven tot het eisen van schadevergoeding. Alle opgegeven afmetingen werden berekend volgens de kleinste omschrijvende rechthoek. Na demontage én voor de plaatsing van de voorlopige afdichting kunnen de maten van de venster-afmetingen en/of voor de buitenbeglazing genomen worden door de aannemer van de gevelwerken. Daarnaast zal de restaurateur-glazenier de panelen en de vensteropeningen nauwkeurig opgemeten. De aannemers wisselen de nodige gegevens uit.

1. Demontage

1.1 Plaatsen van stellingen:

Aan te vullen door de architect

De stellingen dienen te voldoen aan alle eisen betreffende de geldende veiligheids- en arbeidsreglementering.

Stellingen: SOG

1.2.1 Afdichten van de raamopeningen:

Op alle ramen.

Tijdens de restauratiewerken zal de vensteropening op een afdoende wijze afgeschermd worden zodat er geen waterindringing mogelijk is en er geen tochtvinder is in de kerk. Dit zal om praktische redenen gebeuren door de aannemer. (bij de behandeling van de raambruggen, steenwerk e.a., moeten deze afschermplaten meermaals verwijderd worden).

Aangezien de kans zeer aanzienlijk is, dat een deel van de glas-in-loodpanelen moeten worden uitgeslepen, dien de afkasting eveneens "stof-dicht" te zijn.

Deze fase vraagt een goede coördinatie tussen de aannemer van perceel 1 en deze van perceel 2.

Afdichten: FF. 85,50 m²

1.2.2 Afscherming van het interieur:

Aan te vullen door de architect

Het interieur zal voldoende afgeschermd worden om te vermijden dat het meubilair op enigerlei wijze zal worden bevuild of beschadigd

Afscherming: SOG

2 Raamconstructies

Het is van het grootste belang dat de maten van de glas-in-loodpanelen gerespecteerd worden en dat de maten tussen de vaste raambruggen daarop afgestemd worden.

De bestaande raambruggen worden behandeld en waar nodig aangepast. Alle ramen (uitgezonderd raam 4Z) worden voorzien van losse raambruggen uit geparelstraald RVS. Alle andere bevestigings-materialen bestaan eveneens uit RVS (spieën, draadstangen en moeren). De dragende structuren worden waar nodig voldoende verankerd in de muur.

2.1.1 Ontroesten + schilderen raambruggen

Aan te vullen door de architect

Alle raambruggen worden grondig nagekeken en waar nodig geconsolideerd en terug verankerd in het dagkanten. Grondig ontroesten van de bestaande raambruggen en schilderen met een aangepaste grondverf en afwerkingslaag. Producten en methoden voorafgaandelijk voor te leggen aan de betrokken bevoegde instanties.

Consilideren, ontroesten + herschilderen raambruggen: FF. 96,83 L/m

2.1.2 Behandelen houten schrijnwerk (raam 2S)

Aan te vullen door de architect

Schrijnwerkerij : FF SOG

2.2.1 Leveren en plaatsen nieuwe spieën (niet gebrandschilderd glas)

Aan te vullen door de architect

Deze ramen worden volgens de klassieke methode teruggeplaatst. De spieën zijn voldoende lang en breed. (Afhankelijk van de beschikbare ruimte binnen de neuzen). Er werden 2 spieën per paneel voorzien.

Leveren en plaatsen spieën: FF. 50 st

2.2.2 Leveren en plaatsen losse raambruggen (niet gebrandschilderd glas)

Deze ramen worden volgens de klassieke methode teruggeplaatst. Bij deze ramen wordt slechts één lat per raambrug voorzien.

De losse raambruggen bedekken naar behoren het dagvlak tussen de monelen/dagkanten. De boorgaten dienen identiek te zijn aan deze van de vaste bruggen.

Leveren en plaatsen losse raambruggen: VH. 10,11 L/m

2.3.2 Aanpassen vaste raambruggen (buitenbeglazing)

Aan te vullen door de architect

Voor deze ramen werd beschermbeglazing voorzien. De spieogen dienen verwijderd te worden en alle raambruggen dienen op de plaats van de spieogen van de nodige boorgaten voorzien te worden (De draadstangen zullen een diameter van 6 of 8mm hebben, afhankelijk van de beschikbare ruimte tussen de bruggen). De boorgaten dienen absoluut horizontaal en evenwijdig uitgevoerd te worden. De ringen afkomstig van het traliwerk moeten, waar mogelijk, behouden blijven.

Aanpassen vaste raambruggen: SOG

2.3.2 Leveren en plaatsen draadstangen+moeren (buitenbeglazing)

Voor deze ramen werd beschermbeglazing voorzien. De draadstangen zijn voldoende lang (lengte in overleg met de restauratoren glas-in-lood) en hebben een diameter van 6 of 8mm (afhankelijk van de beschikbare ruimte tussen de bruggen). Er werden per paneelzijde 2 of 3 draadstangen voorzien (identiek aan origineel). Per draadstang dienen 4 moeren voorzien te worden.

Leveren en plaatsen draadstangen+moeren : FF. 262 st

2.3.3 Leveren en plaatsen losse raambruggen (buitenbeglazing)

Voor deze ramen werd beschermbeglazing voorzien, daarom dienen alle deklatten in drie-voud aangebracht te worden.

De losse raambruggen bedekken naar behoren het dagvlak tussen de monelen/dagkanten. De boorgaten dienen identiek te zijn aan deze van de vaste bruggen.

Leveren en plaatsen losse raambruggen: VH. 213,97 L/m

3.0 Condensgoten

3.1 Aanbrengen van condensgoten in bladlood (alle ramen uitgez. in schrijnwerk)

Voor de plaatsing van het buitenglas dienen aan de binnenzijde van de ramen condensgootjes, in bladlood 2mm, voorzien om het condenswater van de ramen naar buiten af te voeren. Deze condensgootjes hebben een opstaande zijde van +/- 25mm à 30mm. Deze opstaande zijde bevindt zich achter de diepte van de raambruggen. De opstaande zijden worden in- en exterieur aangekit op het steenwerk om te voorkomen dat het condensvocht langs de interieurzijde zou afvloeien.

Onderliggend worden alle raamdorpels eveneens bekleed met bladlood, dikte 2mm.

Deze ingreep is van toepassing op alle ramen.

Aanbrengen van condensgoten: FF. 34,21 L/m

4.0 Leveren en plaatsen buitenbeglazing (gebrandschilderde ramen)

Om de glasraam in de toekomst te vrijwaren van negatieve invloeden, worden de gebrandschilderde ramen teruggeplaatst langs de interieurzijde. In de originele sponning zal vervolgens het beschermglas geplaatst worden. Voor deze toepassing dient gelaagd glas te worden aangewend (type 3.1.3.) voor de rechte panelen, voor de maaswerkpanelen werd glas met een dikte van 6mm voorzien.

4.1.1 Buitenbeglazing rechte panelen (gelaagd glas - type 3.1.3.)

De rechte panelen worden op de draadstangen geplaatst, verder worden de panelen horizontaal en vertikaal vastgehouden door de losse raambruggen. Ter hoogte van de raambruggen dienen de panelen volzat afgekit te worden met een klassieke glazenmakermastiek. Rondom dienen tocht en waterdicht gemaakt te worden met een vetvrije, zuurvrije plastisch blijvende voegkit. De kleur dient aangepast te zijn aan het steenwerk. Stalen voor te leggen. Bij alle onderste panelen dienen er voldoende grote afvoeropeningen te worden voorzien voor het condenswater.

Rechte panelen: FF. 42,76 m²

4.1.2 Buitenbeglazing maaswerkpanelen (glas 6mm)

Plaatsing identiek aan rechte panelen.

Maaswerkpanelen: FF. 28,63 m²

Tijdens de verschillende fases van de restauratie behandeling kunnen er werfvergaderingen belegd worden.

- o.a.:
- Na de demontage van de panelen
 - Bij de plaatsing van de raamconstructies
 - Bij terugplaatsing van de panelen
 - Bij voorlopige oplevering
 - Bij definitieve oplevering

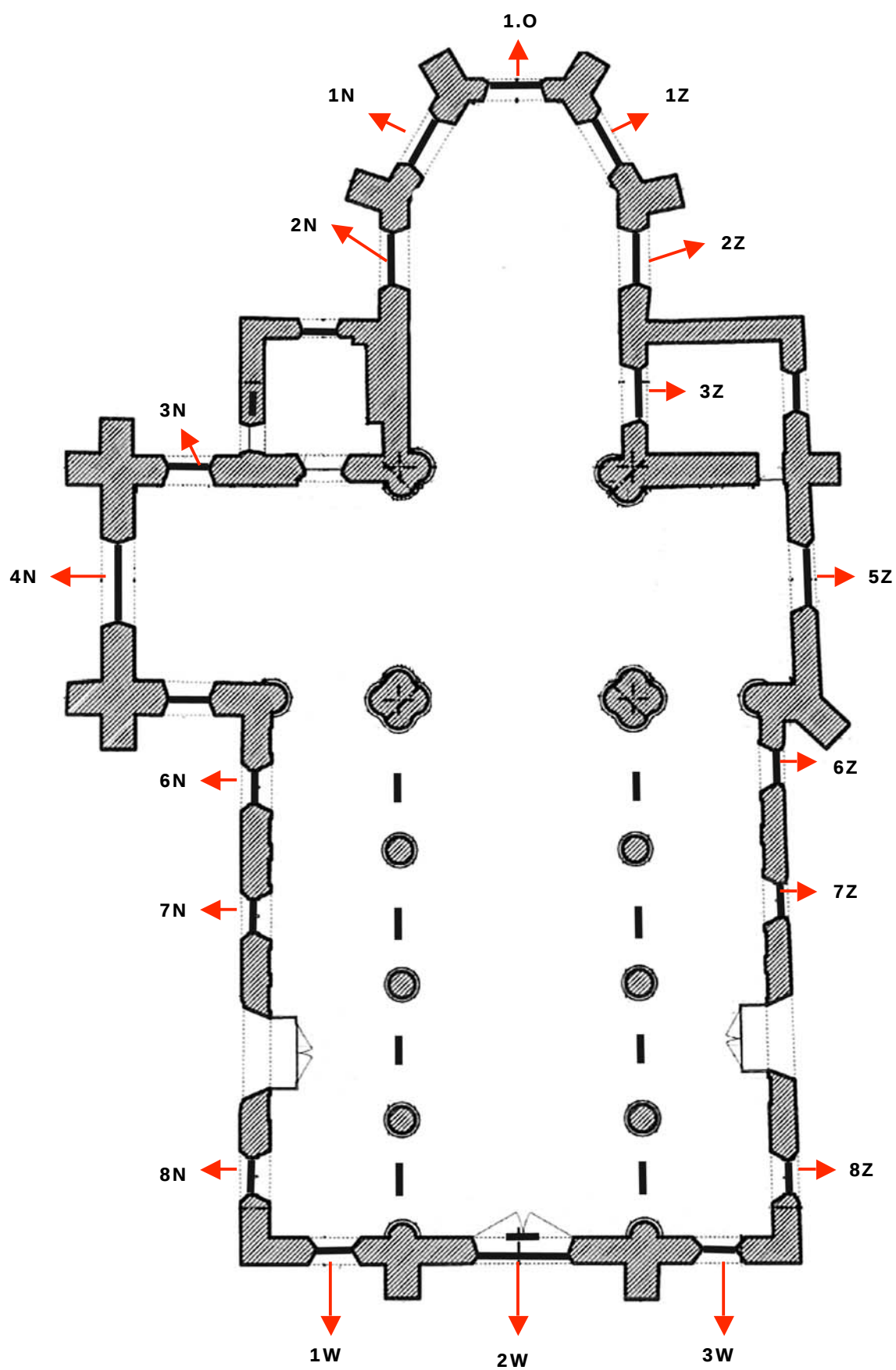
1.10.1.2 MEETSTAAT PERCEEL 1: VERNIEUWEN RAAMCONSTRUCTIE - PLAATSING BESCHERMBEGLAZING

ART.	OMSCHRIJVING	FF / VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEVEELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
1	AFDICHTEN VAN DE RAMEN						
1.1	Stellingen	SOG			1	SOG	
1.2.1	Voorlopige afdichting van de raamopeningen	FF			85,50	m2	
1.2.2	Afscherming van het interieur	SOG			1	SOG	
2	RAAMCONSTRUCTIES						
2.1.1	Ontroesten + herschilderen vaste raambruggen	FF			96,83	L/m	
2.1.2	Behandelen houten schrijnwerk	FF			1	SOG	
2.2.1	Leveren en plaatsen nieuwe spieën	FF			50	st.	
2.2.2	Leveren en plaatsen losse bruggen	FF			10,11	L/m	
2.3.1	Aanpassen bestaande vaste bruggen (buitenbegl.)	FF			1	SOG	
2.3.2	Leveren en plaatsen draadstangen en moeren (buitenbegl.)	FF			262	st.	
2.3.3	Leveren en plaatsen losse bruggen (buitenbegl.)	FF			213,97	L/m	
3	AANBRENGEN VAN CONDENSGOTEN						
3.1	Aanbrengen condensgoten	FF			34,21	m2	
4	LEVEREN EN PLAATSEN BESCHERMBEGLAZING						
4.1	Rechte panelen -> gelaagd glas	FF			42,76	m2	
4.2	Maaswerkpanelen -> 6mm	FF	275,00		28,63	m2	
					TOTAAL		

1.10.2.1 BEHANDELINGSRICHTLIJNEN PERCEEL 2A: GEBRANDSCHILDERD GLAS

METING

1.	Demonteren en vervoeren van de glasramen:	
1.1	Demonteren glaspanelen	FF per m ²
1.2	Vervoeren/stockeren van de glasramen	begrepen in eenheidsprijs 1.1
2	Opstellen van een volledig restauratiedossier:	
2.1	Onderzoeksrapport in het restauratie-atelier	FF per paneel
2.2	Eindrapport en documentatie v/d restauratie	FF per paneel
3		
3.1	Fixeren van de schildering:	VH per m ²
3.2	Behandelen aangetast glasoppervlak/schildering	VH per m ²
4	Reinigen van het glas:	FF per m ²
5	Demonteren, monteren en mastieken van het glas:	
5.1/2	Volledige - gedeeltelijk ont-/verloden van het glas	VH per m ²
5.3	Randlood	VH per stuk
5.4	Mastieken van het glas	begrepen in eenheidsprijs 5.1/2
6	Verlijmen van breuken in het glas:	
6.1	Enkelvoudige verlijming	VH per stuk
6.2	Meervoudige verlijming	VH per stuk
6.3	Kleine lacunes	VH per stuk
7	Opvullen van lacunes:	
7.1	Ongebrandschilderd:	VH per stuk
7.2	Gebrandschilderd:	VH per stuk
7.3	Vervangen in situ ongebrandschilderde gebroken passtukken	VH per stuk
7.4	Aanvullen klapramen	FF per stuk
8	Reconstructie gebrandschilderde panelen:	SOG
9	Retouches:	VH per m ²
10	Verstevigen van de panelen:	
10.1	Randprofiel rood koper + bladlood - rechte panelen:	FF per stuk
10.2	Bladlood – maaswerkpanelen	FF per stuk
10.3	Nieuwe windroeden	FF per stuk
11	Terugplaatsen van de glasramen:	
11.1	Stellingen interieur	SOG
11.2.1	In buiten beglazingsstelsel - rechte panelen	FF per m ²
11.2.2	In buiten beglazingsstelsel - maaswerkpanelen	FF per m ²

BEHANDELINGSRICHTLIJNEN PERCEEL 2A: GEBRANDSCHILDERD GLAS

Bij de opmaak van het lastenboek werd er naar gestreefd om een maximale inschatting te maken van de conserveringstoestand. Over de uitvoering van bepaalde onderdelen in de behandeling zal tijdens de behandeling, in overleg met de bevoegde instanties, beslist worden. Het niet uitvoeren van deze onderdelen, kan aan de uitvoerder op geen enkel wijze recht geven tot het eisen van schadevergoeding. Alle opgegeven afmetingen werden berekend volgens de kleinst omschrijvende rechthoek.

1 Demontage:

Door de aard van de werken zal de restaurateur van de glas-in-loodramen, bij de demontage gebruik kunnen maken van de stelling van de aannemer. De stellingen dienen te voldoen aan alle eisen betreffende de geldende veiligheids- en arbeidsreglementering. Er dienen stellingen aan zowel de interieur- als exterieurzijde geplaatst te worden.

Voor demontage worden de nodige afspraken met de bouwheer en de toezichthoudende architect gemaakt. Aangaande efficiënte stockage en transport van de panelen moeten de nodige voorbereidingen getroffen worden.

Alle ramen werden onderzocht (zowel het glas als de raamstructuur) en alle gebreken werden per raam en per paneel op fiche vastgelegd. Een kopie van dit vooronderzoek is als bijlage van dit bestek opgenomen. Dit onderzoek geldt tevens als een staat van bevinding. Voorafgaandelijk aan de demontage zal de restaurator van op de stelling een hertelling doen van de opgegeven schade, Indien deze meer dan 10% hoger ligt dan deze opgegeven in het vooronderzoek (per raam - zie tabellen hoofdstuk 1.8.3) worden bouwheer en architect daarvan op de hoogte gesteld. Zij dienen deze getallen (per raam) te verifiëren en vast te leggen in een PV. Alle latere/bijkomende schade is ten laste van de aannemer/restaurator.

De restaurator-glazenier dient er zich rekenschap van te geven dat de mogelijkheid bestaat dat een deel van de glas-in-loodpanelen uitgeslepen dienen te worden.

De glas-in-lood panelen worden met de grootste omzichtigheid losgemaakt en uit het raamwerk gehaald. Bijkomende beschadiging aan de glasramen moet in elk geval vermeden worden. Een eerste oppervlakkige reiniging indien nodig moet droog met een zachte borstel zonder water gebeuren. Alle bijkomende schade zoals nieuwe breuken en lacunes worden genoteerd en zijn voor rekening van de uitvoerder.

Indien het loodnet of het glas in zo een slechte staat is dat bij demontage de panelen uiteen dreigen te vallen moet men het paneel vooraf met tape bijeenhouden (langs de niet gebrandschilderde zijde).

Indien noodzakelijk mogen vastgeroeste elementen (bouten moeren e.d.) worden afgeslepen met de slijpschijf. Dit gebeurt met de grootste voorzichtigheid en mits bescherming van het glasoppervlak met een karton tegen de wegspringende metaaldeeltjes.

De panelen en de vensterafmetingen worden nauwkeurig opgemeten. Van maaswerk worden kartonnen mallen gemaakt.

Na demontage en voor de plaatsing van de voorlopige afdichting kunnen de maten voor de buitenbeglazing genomen worden.

Demontage glas-in-lood : FF. 71,38 m²

Voorlopige stockage:

Op de werf moet een veilige plaats voorzien worden waar de panelen voorlopig in kisten gestockeerd kunnen worden, tot het moment van transport. De opslagplaats voor de panelen moet koel, droog, vrij van stof en chemische dampen zijn, brandveilig zijn en de panelen mogen er niet blootstaan aan schokken en trillingen.

1.2 Transport:

De panelen en alle loszittende stukken zowel glas als metaal worden nauwkeurig genummerd (voorzien van een zelfklever) en veilig opgeborgen. Belangrijk is dat het glas in beperkt-wateraanlokkende materialen wordt verpakt. Hiertoe worden kisten in hout gebruikt (geen MDF- plaatmateriaal of eik). De verschillende panelen worden ook altijd van elkaar gescheiden d.m.v. polystyreenplaatjes. Het wrijven of tegen elkaar stoten van het glas moet vermeden worden. De panelen zijn verpakt in makkelijk draagbare volumes. Panelen in slechte staat mogen horizontaal in aparte laden opgeslagen worden. Loszittende glasfragmenten worden bewaard in enveloppen voorzien van de nodige identificatiegegevens.

Het transport van de glaspanelen moet voorbereid worden door een tijdstip en een reisroute uit te stippelen waardoor de kunstwerken geen bijkomende schade ondervinden. De panelen moeten altijd vertikaal en met de lange zijde in de rijrichting geplaatst staan.

OPMERKING: Afdichten van de raamopeningen:

Tijdens de restauratiewerken zullen de vensteropeningen op een afdoende wijze afgeschermd worden zodat er geen waterindringing gebeurt en er geen tochtthinder is in de kerk.
(Deze werken worden uitgevoerd door de aannemer van perceel 1.)

2.0 Opstellen van een volledig restauratiedossier

Het dossier zal in drievoud geleverd worden. Alle panelen worden volgens de richtlijnen gedocumenteerd.
(prijs per paneel)

2.1 Onderzoeksrapport in het restauratie-atelier:

Voor de aanvang van de eigenlijke restauratie zal in het restauratie-atelier een verder onderzoek gedaan worden naar de staat van het lood, het glas de schildering, breuken, enz.. De proeven gebeuren in hoofdzaak visueel en mogen nooit destructief zijn.

Het onderzoek bestaat uit:

- . foto opnamen voor restauratie per paneel
- . uitvoeren van reinigingstests
- . optekenen van bevindingsschema's
- . aanleggen van een interventiefiche per paneel
- . Foto-afdrukken (geen prints) 10 x 15 glanzend.
- . Op schema's worden de panelen stuk voor stuk opgetekend. Hierbij worden glasbreuk, lacunes, toestand van de schildering en gegevens aangaande de materiaaltechnische toestand van het paneel genoteerd.
- . Men moet indien nodig alle gegevens optekenen aangaande loodrichting en loodbreedtes. Reinigingstests mogen geen schade aanrichten aan glas en/of schildering.
- . Alle bevindingen worden opgenomen in het behandelingsdossier en ter goedkeuring voorgelegd worden op de werfvergaderingen.
- . Mechanisch onderzoek wordt zo voorzichtig mogelijk uitgevoerd. Aan de hand van dit onderzoek zal de behandeling van de glasramen definitief vastgelegd worden. Dit wordt samen met de architect en de andere betrokken partijen besproken. Alle producten en werkmethodes worden vooraf ter goedkeuring voorgelegd.
- . Van elk paneel wordt een loodschema getekend waarop alle nodige gegevens met betrekking tot de behandeling worden genoteerd.
- . Van alle panelen die ontlood zullen worden moet ook een loodafdruk vervaardigd worden als basis voor de later benodigde werktekeningen. Op deze tekeningen worden alle gegevens aangeduid die nodig zijn voor een eventuele restauratie. Er moet, indien mogelijk, ook nagegaan worden welke oorzaak deze schade heeft en hoe ze eventueel verholpen kan worden.

2.2 Eindrapport en documentatie van de restauratie:

- . Na de restauratie worden alle gegevens van het vooronderzoek, het onderzoek in het atelier en de restauratiebehandeling zelf, gebundeld in een eindverslag.
- . Foto-opnames na restauratie -> Foto-afdrukken (geen prints) 10 x 15 glanzend.
- . Dit rapport wordt samen met de gemaakte tekeningen en een relictendoos (met alle stalen van mortel, oud lood en alle glasscherven) voor de toekomst bewaard.

Onderzoeksrapport : FF 241 stuks

Eindrapport : FF 241 stuks

3.1 Fixeren van de schildering:

Waar noodzakelijk zal de glasschildering voorafgaandelijk gefixeerd worden. Veiligheidshalve werd de volledige zone waar de glasschildering tekenen van verwerking vertoonde als te fixeren beschouwd. Bij deze handeling dient men echter rekening te houden met het feit, dat wanneer dit gebeurt voor de reiniging, vanzelfsprekend ook vervuilingselementen zullen worden meen vastgezet. Alleen al om deze redenen moet deze procedure zeer uitzonderlijk toegepast worden. Er zal in geen enkel geval tot fixatie worden overgegaan zonder voorafgaandelijk toestemming van het opdrachtgevend bestuur of zijn verantwoordelijken. De procedure en het te gebruiken product dienen voor aanvang, ter goedkeuring voorgelegd te worden.

Fixeren : VH 7,41 m²

4.0 Reinigen van het glas

Er dienen de nodige voorzorgen genomen i.v.m. de sterk verweerde schildering aan de interieurzijde en eventuele schildering aan de exterieurzijde. De te gebruiken methoden/producten dienen voor behandeling, ter goedkeuring, te worden voorgelegd.

Mogelijkheden zijn:

- . Reiniging met water
- . Met gedistilleerd water en ethylalcohol (50/50), geen hard (kalkhoudend) water
- . Enkel behandelen met watten voorzichtig en op kleine oppervlakten aan beide zijden
- . Steeds nadrogen met ethanol
- . Niet te gebruiken bij lossende glasschildering of gecorrodeerd glas mechanisch reinigen: (altijd oppassen voor bekrassing)
- . Met een zachte borstel van varkenshaar: stof, zand... wegnemen zonder te wrijven
- . Met een scalpel: wegnemen van grootste hoeveelheid hardnekkig vuil
- . Met glasvezelborstel of zeer fijn staalwol (000): verwijderen van hardnekkig vuil en kan ook gebruikt worden in combinatie met water en/of alcohol.
- . Niet toegestane reiniging:
- . Een niet controleerbare chemische reiniging
- . Reinigen in een loogbad of gebruik van logende middelen
- . Niet stomen, niet langdurig weken, niet afsputten, geen gebruik maken van hoge druk alle andere mechanische technieken dan hierboven beschreven (harde borstels, luchtdruktoestellen, afschuren en afstralen, , enz....)
- . Nooit gebruik maken van sterke zuren of basen en organische solventen
- . Oude kitresten of verf worden verwijderd met behulp van verfabijtmiddelen op basis van methyleenchloride en methanol. De pasta in een dun laagje aanbrengen en even laten inwerken. De verweekte verf en kitresten wegnemen met bijv. een scalpel.

Reiniging : FF 71,38 m²

5.0 Demonteren, monteren en mastieken van het glas

Alle gebrandschilderde ramen, zullen slechts gedeeltelijk, in functie van de schade ontlood worden. De meetstaat is berekend op 50% van de totale oppervlakte, volgens het schadebeeld (in functie van de breuken) zou echter slechts **16,28 m²** ontlood dienen te worden.

Bij de behandeling dienen de restauratoren er dan ook naar te streven de te verloden oppervlakte zo beperkt mogelijk te houden.

Het ontlooden moet mechanisch gebeuren en in geen geval in een ontlodingsoven. Bij deze handeling moet bijkomende schade vermeden worden. Op die plaatsen waar ontlodend zich opdringt moeten rubbings en loodzettekeningen gemaakt worden voor ontlodend. Op de wijze gaan geen gegevens verloren.

De panelen zullen enkel ontlood worden (geheel of gedeeltelijk) indien:

- . er glasbreuk voorkomt waarvoor het glas met het oog op een goede verlijming uitgehaald moet worden.
- . het lood sprok geworden is en er veel loodscheurtjes optreden
- . het paneel sterk vervormd is of doorgezakt
- . de algemene stevigheid van het paneel sterk verzwakt is
- . Het lood zal niet verwijderd worden als:
- . het loodnet intact is
- . er geen glasbreuk is en er enkel gereinigd dient te worden
- . er glasbreuk is maar waar het niet noodzakelijk is het glas uit te halen voor een goede verlijming
- . Bij een gedeeltelijke ontlodend (bijv. een verlijming) wordt indien mogelijk het oude lood behouden. Sprokde mastiek geeft niet noodzakelijk aanleiding tot ontlooden aangezien de waterdichtheid van het raam bekomen wordt door de voorzetbeglazing.
- . Het ontlooden moet zeer zorgvuldig gebeuren om bijkomende breuken in het glas te vermijden. Het lood wordt losgeduwd en doorgesneden. Lostrekken of verhitten en smelten van het lood in de oven is niet toegestaan. Bij kleine stukken en op riskante plaatsen worden de soldeerpunten losgesmolten.
- . Alle losse stukken worden op hun plaats op de vooraf gemaakte werktekeningen gelegd en horizontaal gestockeerd in een lade.

5.1/ 5.2 Gedeeltelijk / volledig monteren van het glas:

- . Het herloden gebeurt aan de hand van de werktekening volgens de originele loodprofiel-breedtes van het paneel. Hier mag niet van af geweken worden tenzij het lood niet goed verweven werd, dan mag een betere verweving aangebracht worden.
- . Profieldikte en breedte van het loodprofiel stemt overeen met het origineel lood.
- . Het plaatsen en het solderen van het lood moet ziel-tot-ziel gebeuren. De soldeerpunten moeten glad en plat zijn. Er moet zo weinig mogelijk vloeimiddel of oleïne gebruikt worden en alle oleïne-resten moeten onmiddellijk verwijderd worden. In de buurt van verlijmingen moet de epoxyhars beschermd worden tegen overmatige hitte door een aluminium beschermingsfolie; de folie wordt na het solderen volledig verwijderd.

- Als het loodnet slechts gedeeltelijk gedemonteerd werd moeten de oude loodflenzen gezuiverd worden van mastiekresten en moeten de soldeerpunten opgeschuurd worden om het loodoxydatie-laagje weg te nemen om zo een goede verbinding met het nieuwe lood toe te laten.
- Panelen die niet herlood moeten worden nagekeken op loodscheurtjes tegen de soldeerpunten en zo nodig hersoldeerd volgens de hier bovenstaande beschrijving.
- Waar nodig worden nieuwe bindloodjes gesoldeerd met het oog op het plaatsen van een nieuwe windroede.

Gedeeltelijk monteren : VH 35,28 m²

5.3 Randlood:

Alle panelen worden voorzien van een nieuw randlood. Daar waar panelen volledig herlood worden vervalt deze meting. Indien moest blijken dat grote gedeelten niet vervangen dienen te worden, zal de berekening procentueel op de stukprijs te gebeuren (25-50-75-100%).

De vervanging van ongebrandschilderde boordglasjes werd geen aparte post voorzien, deze handeling valt onder dit onderdeel.

Nieuw randlood : VH. 241 stuks

5.4 Mastieken van het glas:

- In de eerste plaats zal moeten nagegaan worden of het nog nodig is het glas-in-lood paneel in te kitten.
- Indien er opnieuw gekit moet worden zal dit op de volgende manier gebeuren:
- Het mastieken gebeurt eenzijdig aan de niet beschilderde kant.
- Bij verlijmd stukken moet het mastieken zeer voorzichtig gebeuren. De lijmnaden worden afgeschermd met een kleefband die na het reinigen van de panelen wordt verwijderd. Grote zorg moet ook besteed worden aan eventuele schilderingen op de buitenzijde van het glas.
- Na het mastieken worden de loodflenzen voorzichtig dichtgewreven en worden alle resten zorgvuldig verwijderd met gereinigde lommen of poetspapier, niet met zaagmeel. Vetsporen worden verwijderd met alcohol. Er mag in geen geval gebruik gemaakt worden van een harde of metalen borstel.
- Het lood mag niet opgepoetst worden met staalwol of een harde borstel.
- Het mastieken gebeurt met een lijnolie-krijtmastiek geen siliconenkit. Er mogen geen harsen of pigmenten toegevoegd worden aan de mastiek zodat de soepelheid van de mastiek zo lang mogelijk behouden blijft waardoor latere behandelingen gemakkelijker zijn.

Prijs vervat in post herloaden.

6.0 Verlijmingen:

6.1 / 6.2 Enkelvoudige- en meervoudige verlijmingen:

Er zal gestreefd worden naar een maximaal behoud van origineel materiaal. Verlijmingen moeten de voorkeur genieten op vervanging. De verlijmingen moeten gebeuren onder goede omstandigheden, en met hoogwaardige epoxyharsen. Kleine lacunes kunnen eveneens ingegoten worden met epoxyharsen. Alle gebruikte producten moeten stabiel en reversibel zijn.

Het verlijmen zal uitsluitend gebeuren met de impregneringsmethode. Alle andere methoden zijn niet toegestaan. Voor een goede verlijming is het belangrijk dat de breuknaden perfect gereinigd en ontvet zijn en net voor het verlijmen gesilaniseerd. Er zal verlijmd worden met een hoogwaardige tweecomponenten epoxyharslijmen speciaal ontwikkeld voor glasverlijming. Andere lijmen zijn uitgesloten.

Bij het verlijmen zal ervoor gezorgd worden dat het glas niet aan de ondergrond verlijmd wordt dat het verlijmen in optimale omstandigheden van temperatuur en relatieve vochtigheid gebeurt en dat alle maatregelen genomen worden om een optimale hechting van de lijm te bekomen.

Bij de impregneringsmethode moet er op gelet worden dat de zelfklevende strookjes en de lijmrresten voorzichtig verwijderd worden zonder schade aan te richten.

Ontloden (geheel of gedeeltelijk) van het paneel is enkel nodig wanneer de breuk de stabiliteit van het paneel in gedrang brengt en er een kwalitatief goede verlijming gevraagd wordt. Indien het gaat om zeer kleine breuken waarbij er geen gevaar is dat het glas loskomt uit het loodnet moet er niet ontlod worden

en kan de verlijming in situ gebeuren.

Bij sterk gebroken niet-gebrandschilderde kalibers kan in overleg met de bevoegde instanties overgegaan worden tot het geheel of gedeeltelijk vervangen van het kaliber. (onder post 7.1)

Enkelvoudige verlijmingen : VH 463 stuks

Meervoudige verlijmingen : VH 328 stuks

6.3 Kleine lacunes:

Kleine lacunes (bijv. versplinterde stukken) worden eveneens ingegoten met de voorgeschreven epoxyharslijm. Na uitharding kan dit ook geretoucheerd worden met koudverfschildering.

Kleine lacune-ingietingen : VH. 31 stuks

7.0 Opvullen van lacunes:

7.1 Niet gebrandschilderde lacunes:

Niet gebrandschilderde grote lacunes die niet met epoxyhars ingegoten kunnen worden, kunnen opgevuld met glas met een zelfde basiskleur en structuur als het oorspronkelijke glas. Daar waar stukken vervangen worden dienen stalen ter goedkeuring voorgelegd worden.

De vervanging van ongebrandschilderde boordglasjes werd geen post voorzien, deze werkzaamheden vallen bij het plaatsen van nieuw randlood.

Te vervangen kalibers - niet gebrandschilderd : VH. 2 stuks

7.2 Gebrandschilderde lacunes:

Gebrandschilderde grote lacunes die niet met epoxyhars ingegoten kunnen worden, kunnen opgevuld met glas met een zelfde basiskleur en structuur als het oorspronkelijke glas. Indien het op basis van bewaarde sporen of documenten mogelijk is een juiste en verantwoorde invulling te maken met nieuw gebrandschilderd glas moet deze nieuwe schildering aangebracht worden met hoogwaardige brandglasverven volgens de klassieke schildermethoden en ingebakken op 630°C.

Vroegere restauratieaanvullingen worden in regel gewoon behouden. Enkel in bepaalde gevallen kan, in overleg met het opdrachtgevend bestuur, tot vervanging overgegaan worden. In overleg met de opdrachtgevende besturen zal na de reiniging beslist worden welke kalibers vervangen dienen te worden. Alle nieuwe toevoegingen moeten voorzien zijn van datum- en naammerkjes om bij latere restauraties als dusdanig herkend te worden. Op ongebrandschilderde stukken gebeurt dit door graveren en op gebrandschilderde stukken door inkrassing in de glasverf voor het inbakken.

Gebrandschilderde kalibers : VH. 27 stuks

7.3 Ongebrandschilderde gebroken passtukken maaswerk in situ vervangen:

Niet gebrandschilderde gebroken passtukken in situ worden vervangen door glas met een zelfde basiskleur en structuur als het oorspronkelijke glas. Daar waar stukken vervangen worden dienen stalen ter goedkeuring voorgelegd worden.

Te vervangen passtukken in situ - ongebrandschilderd : VH. 15 stuks

7.4 Aanvullen klapramen

Omdat de klapramen niet langer in gebruik zullen blijven, zal het noodzakelijk zijn om deze op identieke afmetingen als de overige panelen te brengen. Dit zal gebeuren door deze panelen rondom aan te vullen met een boord, in massa gekleurd, zwart glas. Stalen dienen ter goedkeuring voorgelegd worden.

Deze nieuwe toevoegingen moeten voorzien zijn van datum- en naammerkjes om bij latere restauraties als dusdanig herkend te worden.

Aanvullen klapramen : FF. 2 stuks

8.0 Reconstructie gebrandschilderde panelen (8N en 3W):

De reconstructie van de ontbrekende panelen zal gebeuren na het nodige onderzoek mbt. ontwerptekeningen, kartons en/of fotomateriaal. Enkel op basis van gedegen beeldmateriaal kan men, wanneer gewenst, een deontologisch verantwoorde reconstructie uitvoeren. Reconstructietekeningen worden voorafgaandelijk voorgelegd aan het opdrachtgevend bestuur of zijn vertegenwoordigers.

Het is van belang dat het nog beperkt origineel materiaal, in de mate van het haalbare, maximaal behouden wordt. De delen die volledig ontbreken en/of versplinterd zijn zullen vervangen worden. Gebrandschilderde kalibers worden gemaakt uit glas met een zelfde basiskleur en structuur als het oorspronkelijke glas. De nieuwe brandschildering moet met hoogwaardige brandglasverven, volgens de klassieke schildermethoden en de correcte brandcurves uitgevoerd worden.

Alle nieuwe toevoegingen moeten voorzien zijn van datum- en naammerkjes om bij latere restauraties als dusdanig herkend te worden. Op ongebrandschilderde stukken gebeurt dit door graveren en op gebrandschilderde stukken door inkrassing in de glasverf voor het inbakken.

Reconstructie gebrandschilderde panelen : SOG

9.0 Retouches:

Waar het nodig blijkt te zijn voor het de leesbaarheid van de glasramen worden reversibele koudverfschildering retouches uitgevoerd worden met lichtechte pigmenten in hoogwaardig acrylaat (nooit herbakken!). Deze aanvullingen mogen enkel gebeuren als ze juist zijn en verantwoord kunnen worden op basis van bewaarde sporen of documenten. Retouches mogen ook aangebracht worden op de lijmnaden als er bij de breuk voorheen schildering was afgeschilferd.

Retouches : VH. 7,41 m²

10.0 Verstevenigen van de panelen:

10.1 Randprofiel in rood koper + bladlood op de rechte panelen:

Ter versteviging van de panelen worden deze voorzien van een kader in van roodkoperen U profielen. De profielen worden op de hoeken aan elkaar gesoldeerd. Belangrijk bij het aanbrengen van deze profielen is dat de slagmaat van het raamwerk niet overschreden wordt. De profielen van de onderste regel uit de panelen uit het 1ste register worden omwille van esthetische redenen vertint met tinpasta.

- Voor de ramen uit het koor en de rondboogramen uit de zijbeuken:

Om de panelen bij de plaatsing goed aan te laten sluiten op het steenwerk, dienen de panelen voorzien te worden van opgesoldeerde loodslabben (op het randprofiel). De breedte van de loodslab dient aangepast te zijn aan de vorm en de afmetingen van het steenwerk.

Randprofiel rechte panelen : FF. 124 stuks

10.2 Bladlood op de maaswerk panelen:

Om de panelen bij de plaatsing goed aan te laten sluiten op de dagkanten dienen zijdelings (dagkant) loodslabben op het randlood gesoldeerd te worden. Bij de lancettoppen zal men de rechte zijden van een koperprofiel voorzien, met daarop aansluitend het bladlood.

De breedte van de loodslab dient aangepast te zijn aan het steenwerk.

Bladlood maaswerkpanelen : FF. 117 stuks

10.3 Bindroeden (enkel op de tekstramen):

Windroeden in roodkoper (Ø 6 mm). Geplaatst op dezelfde plaats als in de huidige situatie (1 of 2 per paneel). Op bepaalde panelen werden in het verleden geen windroeden aangebracht (indien mogelijk blijft dit zo behouden). De uiteinden worden plat afgewerkt zodat ze mee kunnen worden vastgesoldeerd aan het randlood. De bindloodjes worden ringvormig rond de bindroeden gesoldeerd. Zijdelings worden de bindroeden op de kaders, of op het randlood vastgesoldeerd. (Stukprijs = 1 paneel)

Windroeden : FF. 220 stuks

11.0 Terugplaatsen van het glasraam:

De glasramen worden pas terug geplaatst als alle werken aan de gevels voltooid zijn en/of de nieuwe voorzetramen gemonteerd zijn. Het plaatsen van de voorzetramen is het werk van de aannemer gevelwerken; hij zal in nauw overleg met de restaurateur van de glasramen, de voorzetramen plaatsen en alle nodige maatregelen nemen voor een juiste en makkelijke plaatsing van de glasramen.

Bij het plaatsen van de nieuwe voorzetramen worden reeds alle bouten, moeren en deklatten aangebracht volgens de aanwijzingen van de glasrestaurateur. De restaurateur geeft ook de juiste maten van de panelen (hoogte) en de vrije ruimtes tussen de bruggen door aan de aannemer.

11.1 Stellingen

De stellingen dienen te voldoen aan alle eisen betreffende de geldende veiligheids- en arbeidsreglementering.

Stellingen interieur : FF. SOG

10.2.1 Plaatsing rechte panelen in buitenbeglazingsstelsel.

- . De glasramen worden teruggeplaatst aan de binnenzijde van het raam; ze worden geklemd tussen de nieuw aangebrachte deklatten met een luchtsouw van +/- 6 cm tussen het glasraam en het voorzetraam. Er moet bij voorkeur een minimum afstand van 5 cm zijn bij de brugstaven.
- . De panelen van het glasraam worden vastgezet tussen twee klemlatten in RVS welke op een vaste afstand gehouden worden van de raambruggen via de nodige schroefdraden en moeren (reeds voorzien door de constructeur van de voorzetramen). Om contact tussen de verschillende metalen te vermijden kunnen kunststof ringen aangebracht worden die tevens als thermische isolatie (opheffen koudebrug) kunnen dienst doen. Als dichtingstof tussen het glas en metaal wordt een kunststofstrip gekleefd. Er worden nergens mastiekvoegen voorzien, de panelen worden droog geplaatst. Een tochtvrije afdichting wordt bekomen door een verzorgde afwerking met eenzijdig klevende kunststofstrips in E.P.D.M. of gelijkwaardig (begrepen in de kostprijs van de plaatsing)
- . Om het doorgvallend licht aan de dagkanten van het glasraam op te vangen worden de loden slabbetjes aangestroken tegen het pleisterwerk.
- . Onder en bovenaan de het glasraam worden verluchttingsopeningen voorzien zodat een constante verluchting met binnenlucht wordt gecreëerd. Daartoe worden onder en boven het raam openingen van 3 à 4 cm over de ganse breedte van het raam voorzien. Onderaan gebeurt dit door een combinatie van:
 - . in het glasraampaneel geplaatste blanke boordglasjes te verwijderen
 - . voor de plaatsing, de afwerkinglaag van de raamdorpel aan te passen
 - . Aanpassingen van de panelen (bijv. boordglasjes verwijderen) en aanpassingen in situ worden vooraf overwogen en zo nodig uitgetoet met behulp van kartonnen mallen om bij plaatsing tot een juiste en verzorgde constructie te komen.

- . Zonodig gebeuren de aanpassingen van de raamdorpels in samenspraak met de aannemer gevelwerken.

Plaatsen rechte panelen in buitenbeglazingsstelsel: FF. 42,76 m²

10.2.2 Plaatsing maaswerk panelen in buitenbeglazingsstelsel.

- . De maaswerkpanelen worden bevestigd via opgesoldeerde strips in roodkoper. Deze strips worden in het steenwerk vastgezet d.m.v. schroeven en pluggen.
- . Om ter hoogte van de lancettoppen voldoende ventilatie te garanderen, is bovenaan voldoende opening tussen steen en paneel noodzakelijk.

Plaatsen maaswerkpanelen in buitenbeglazingsstelsel: FF. 28,63 m²

Slecht uitgevoerde restauraties uit het verleden:

Het charter van Venetië wijst erop dat alle waardevolle toevoegingen uit het verleden bewaard moeten blijven. Bij grote esthetische of technische problemen moet overleg gepleegd worden en kan mogelijk tot vervanging worden overgegaan.

Werfvergaderingen:

Tijdens de verschillende fases van de restauratie behandeling kunnen er werfvergaderingen belegd worden.

- o.a.:
- Bij de demontage
 - Na het onderzoek in het atelier
 - Tijdens de reiniging
 - Tijdens de verlijmingen, de aanvullingen en de retouches
 - Bij terugplaatsing
 - Bij voorlopige oplevering
 - Bij definitieve oplevering

1.10.2.2 MEETSTAAT PERCEEL 2A: RESTAURATIE GEBRANDSCHILDERD GLAS

ART.	OMSCHRIJVING	FF/VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEVEELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
1	DEMONTEREN / TRANSPORTEREN V / D GLASRAMEN						
1.1	demonteren	FF			71,38	m2	
1.2	TRANSPORT / STOCKEREN VAN DE GLASRAMEN	-	-	i/d prijs van het demonteren	-	-	
2	OPSTELLEN VAN EEN VOLL. RESTAURATIEDOSSIER						
2.1	Onderzoeks dossier voor restauratie						
	Documentering prijs per paneel (in 3-voud)	FF			241	stuk	
2.2	Eindrapport en documentatie van de restauratiebehandeling						
	Documentering prijs per paneel (in 3-voud)	FF			241	stuk	
3	FIXEREN VAN DE SCHILDERING						
3.1	Fixeren van de schildering	VH			7,41	m2	
4	REINIGING VAN DE GLAS-IN-LOODPANELEN						
	Reiniging	FF			71,38	m2	
5	ONTLODEN / HERLODEN EN MASTIEKEN V / D GLASRAMEN						
5.1/2	Gedeeltelijk demonteren/monteren ramen	VH			35,69	m2	
5.3	Plaatsen van nieuw randlood (per paneel)	VH			241	stuk	
5.4	Mastieken van het glas-in-lood (in posten herlodan)	-	-	i/d prijs van het herlodan	-	-	
6	VERLIJMINGEN						
6.1	Enkelvoudig + retouche	VH			463	stuk	
6.2	Meervoudig + retouche	VH			328	stuk	
6.3	Kleine lacune-ingietingen met epoxy + retouche	VH			31	stuk	
7	LACUNES EN TE VERVANGEN KALIBERS						
7.1	Niet gebrandschilderd	VH			2	stuk	
7.2	Gebrandschilderde	VH			27	stuk	
7.3	Vervangen ongebrandschilderde kalibers in situ (maasw)	VH			15	stuk	
7.4	Aanvullen klapramen	VH			2	stuk	

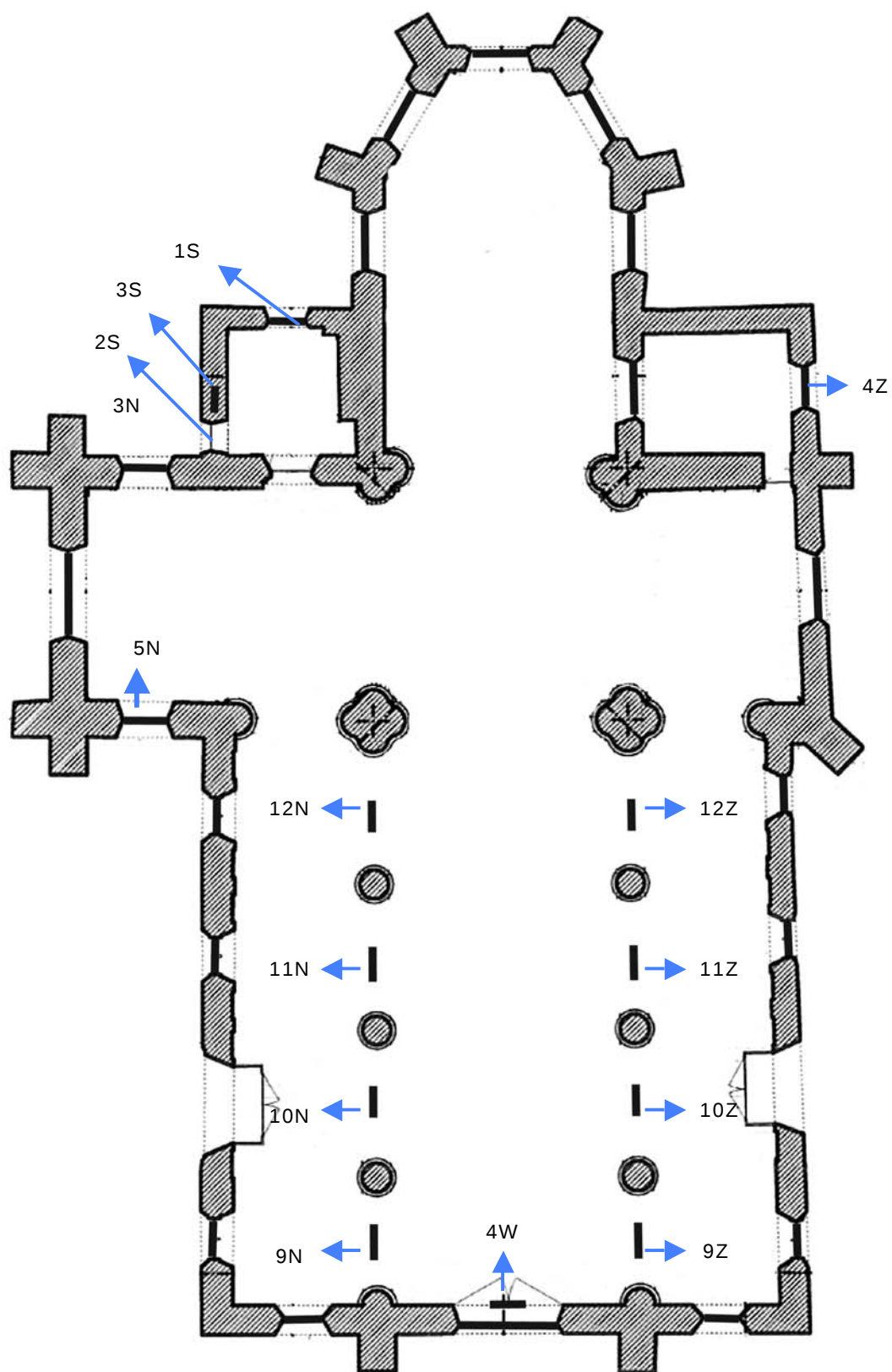
1.10.2.2 MEETSTAAT PERCEEL 2A: RESTAURATIE GEBRANDSCHILDERD GLAS

ART.	OMSCHRIJVING	FF / VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEVEELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
8	RECONSTRUCTIE GEBRANDSCHILDERDE PANELEN	SOG			1	stuk	
9	RETOUCHES VERWEERDE SCHILDERING	VH			7,41	m2	
10	VERSTEVIGEN VAN DE PANELEN						
10.1	Plaatsen randprofielen rechte panelen.- rood koper	FF			124	stuk	
10.2	Plaatsen bladlood maaswerkpanelen	FF			117	stuk	
10.3	Nieuwe windroeden (-> prijs = 1paneel)	FF			220	stuk	
11	TERUGPLAATSEN VAN DE GLASRAMEN						
11.1	Stellingen interieur	FF			1	SOG	
11.2.1	Plaatsen in buitenbegl. systeem rechte panelen	FF			42,76	m2	
11.2.2	Plaatsen in buitenbegl. syst. maaswerk panelen	FF			28,63	m2	

1.10.3.1 BEHANDELINGSRICHTLIJNEN PERCEEL 2B: ONGEBRANDSCHILDERD GLAS

METING

1	Demonteren en vervoeren van de glasramen:	
1.1	Demonteren glas-in-lood panelen:	FF per m ²
1.2	Transporteren/stockeren van de glasramen:	begrepen in eenheidsprijs 1.1
2	Reinigen niet gebrandschilderde ramen	
2.1	Reinigen van het glas:	FF per m ²
3	Ontloden, herloden en mastieken van het glas:	
3.1	Volledig ont- / verloden van het glas:	FF per m ²
3.2	Mastieken van het glas:	begrepen in eenheidsprijs 3.1
4	Vervangen gebroken kalibers	
4.1	Te vervangen kalibers	VH per stuk
5	Reconstructie	
5.1	Reconstructie glas-in-loodpanelen	SOG
6	Terugplaatsen van de glasramen:	
6.1	Terugplaatsen rechte panelen	FF per m ²
6.2	Terugplaatsen maaswerkpanelen	FF per m ²
6.2	Terugplaatsen in houten schrijnwerk (raam 2S)	FF per m ²
6.2	Terugplaatsen in metalen schrijnwerk (raam 4Z)	FF per m ²

BEHANDELINGSRICHTLIJNEN PERCEEL 2B: ONGEBRANDSCHILDERD GLAS

Bij de opmaak van het lastenboek werd er naar gestreefd om een maximale inschatting te maken van de conserveringstoestand. Over de uitvoering van bepaalde onderdelen in de behandeling zal tijdens de behandeling, in overleg met de bevoegde instanties, beslist worden. Het niet uitvoeren van deze onderdelen, kan aan de uitvoerder op geen enkel wijze recht geven tot het eisen van schadevergoeding. Alle opgegeven afmetingen werden berekend volgens de kleinst omschrijvende rechthoek.

1 Demontage:

Door de aard van de werken zal de restaurateur van de glas-in-loodramen, bij de demontage/montage gebruik kunnen maken van de stelling van de aannemer. De stellingen dienen te voldoen aan alle eisen betreffende de geldende veiligheids- en arbeidsreglementering. Er dienen stellingen aan zowel de interieur- als exterieurzijde geplaatst te worden.

Voor demontage worden de nodige afspraken met de bouwheer en de toezichthoudende architect gemaakt. Aangaande efficiënte stockage en transport van de panelen moeten de nodige voorbereidingen getroffen worden.

Alle ramen werden onderzocht (zowel het glas als de raamstructuur) en alle gebreken werden per raam en per paneel op fiche vastgelegd. Een kopie van dit vooronderzoek is als bijlage van dit bestek opgenomen. Dit onderzoek geldt tevens als een staat van bevinding. Voorafgaandelijk aan de demontage zal de restaurator van op de stelling een hertelling doen van de opgegeven schade, Indien deze meer dan 10% hoger ligt dan deze opgegeven in het vooronderzoek (per raam - zie tabellen hoofdstuk 1.8.3) worden bouwheer en architect daarvan op de hoogte gesteld. Zij dienen deze getallen (per raam) te verifiëren en vast te leggen in een PV. Alle latere/bijkomende schade is ten laste van de aannemer/restaurator.

De glas-in-lood panelen worden met de grootste omzichtigheid losgemaakt en uit het raamwerk gehaald. Bijkomende beschadiging aan de glasramen moet in elk geval vermeden worden. Een eerste oppervlakkige reiniging indien nodig moet droog met een zachte borstel zonder water gebeuren. Alle bijkomende schade zoals nieuwe breuken en lacunes worden genoteerd en zijn voor rekening van de uitvoerder.

Indien het loodnet of het glas in zo een slechte staat is dat bij demontage de panelen uiteen dreigen te vallen moet men het paneel vooraf met tape bijeenhouden (langs de niet gebrandschilderde zijde). Indien noodzakelijk mogen vastgeroeste elementen (bouten moeren e.d.) worden afgeslepen met de slijpschijf. Dit gebeurt met de grootste voorzichtigheid en mits bescherming van het glasoppervlak met een karton tegen de wegspringende metaaldeeltjes.

De panelen en de vensterafmetingen worden nauwkeurig opgemeten. Van maaswerk worden kartonnen mallen gemaakt.

Na demontage en voor de plaatsing van de voorlopige afdichting kunnen de maten voor de buitenbeglazing genomen worden. Bij uitname van de vaste raambruggen is het van het grootste belang dat deze zorgvuldig gemarkeerd worden en dat de brugstaven op de identieke plaats terug gezet worden. (Dit kan in realiteit betekenen dat ze niet waterpas teruggeplaatst worden!)

Demontage glas-in-loodpanelen : FF. 14,12 m²

Voorlopige stockage:

Op de werf moet een veilige plaats voorzien worden waar de panelen voorlopig in kisten gestockeerd kunnen worden, tot het moment van transport. De opslagplaats voor de panelen moet koel, droog, vrij van stof en chemische dampen zijn, brandveilig zijn en de panelen mogen er niet blootstaan aan schokken en trillingen.

1.2 Transport:

De panelen en alle loszittende stukken zowel glas als metaal worden nauwkeurig genummerd (voorzien van een zelfklever) en veilig opgeborgen. Belangrijk is dat het glas in beperkt-wateraanlokkende materialen wordt verpakt. Hiertoe worden kisten in hout gebruikt (geen MDF- plaatmateriaal of eik). De verschillende panelen worden ook altijd van elkaar gescheiden d.m.v. polystyreenplaatjes. Het wrijven of tegen elkaar stoten van het glas moet vermeden worden. De panelen zijn verpakt in makkelijk draagbare volumes. Panelen in slechte staat mogen horizontaal in aparte laden opgeslagen worden. Loszittende glasfragmenten worden bewaard in enveloppen voorzien van de nodige identificatiegegevens.

Het transport van de glaspanelen moet voorbereid worden door een tijdstip en een reisroute uit te stippelen waardoor de kunstwerken geen bijkomende schade ondervinden. De panelen moeten altijd vertikaal en met de lange zijde in de rijrichting geplaatst staan.

OPMERKING: Afdichten van de raamopeningen:

Tijdens de restauratiewerken zullen de vensteropeningen op een afdoende wijze afgeschermd worden zodat er geen waterindringing gebeurt en er geen tochtthinder is in de kerk.

(Deze werken worden uitgevoerd door de aannemer van perceel 1.)

2.1 Reinigen van het glas

Er dienen de nodige voorzorgen genomen i.v.m. de verweerde schildering aan de interieurzijde en eventuele schildering aan de exterieurzijde. De te gebruiken methoden/producten dienen te worden voorgelegd.

Mogelijkheden zijn:

Reiniging met water

Met gedistilleerd water en ethylalcohol (60/60), geen hard (kalkhoudend) water

Enkel behandelen met watten voorzichtig en op kleine oppervlakten aan beide zijden

Steeds nadrogen met ethanol

Niet te gebruiken bij lossende glasschildering of gecorrodeerd glas mechanisch reinigen: (altijd oppassen voor bekrassing)

Met een zachte borstel van varkenshaar: stof, zand... wegnemen zonder te wrijven

Met een scalpel: wegnemen van grootste hoeveelheid hardnekkig vuil

Met glasvezelborstel of zeer fijn staalwol (000): verwijderen van hardnekkig vuil en kan ook gebruikt worden in combinatie met water en/of alcohol.

Niet toegestane reiniging:

Een niet controleerbare chemische reiniging

Reinigen in een loogbad of gebruik van logende middelen

Niet stomen, niet langdurig weken, niet afspuiten, geen gebruik maken van hoge druk alle andere mechanische technieken dan hierboven beschreven (harde borstels, luchtdruktoestellen, afschuren en afstralen, , enz....)

Nooit gebruik maken van sterke zuren of basen en organische solventen

Oude kitresten of verf worden verwijderd met behulp van verfabijtmiddelen op basis van methyleenchloride en methanol. De pasta in een dun laagje aanbrengen en even laten inwerken. De verweekte verf en kitresten wegnemen met bijv. een scalpel.

Reiniging : FF 14,12 m²

3 Ontloden, herloden en mastieken van het glas

3.1 Volledig ont- / herloden van het glas:

Het ontloden moet mechanisch gebeuren en in geen geval in een ontlodingsoven. Bij deze handeling moet bijkomende schade vermeden worden.

Het herloden gebeurt aan de hand van de werktekening volgens de originele loodprofiel-breedtes van het paneel. Hier mag niet van af geweken worden tenzij het lood niet goed verweven werd, dan mag een betere weving aangebracht worden.

Profiel dikte en breedte van het loodprofiel stemt overeen met het origineel lood. De toepassing van een wapening in de loodprofielen kan noodzakelijk zijn.

Het plaatsen en het solderen van het lood moet ziel-tot-ziel gebeuren. De soldeerpunten moeten glad en plat zijn. Er moet zo weinig mogelijk vloeimiddel of olie gebruikt worden en alle olie-resten moeten onmiddellijk verwijderd worden.

Waar nodig worden nieuwe bindloodjes gesoldeerd met het oog op het plaatsen van een nieuwe windroede.

Volledig herloden : VH 14,12 m²

3.2 Mastieken van het glas:

Het mastieken zal op de volgende manier gebeuren:

Het mastieken gebeurt eenzijdig aan de niet gestructureerde kant, de mastiek is voldoende soepel om de panelen "volzat" te mastikeren.

Na het mastieken worden de loodflenzen voorzichtig dichtgewreven en worden alle resten zorgvuldig verwijderd met gereinigde lappen of poetspapier, niet met zagemeel. Vetsporen worden verwijderd met alcohol. Er mag in geen geval gebruik gemaakt worden van een harde of metalen borstel.

Het mastieken gebeurt met een lijnolie-krijtmastiek, niet met siliconenkit. Er mogen geen harsen of pigmenten toegevoegd worden aan de mastiek zodat de soepelheid van de mastiek zo lang mogelijk behouden blijft waardoor latere behandelingen gemakkelijker zijn.

Prijs vervat in post herloden.

4 Vervangen gebroken kalibers

4.1 Vervangen van kalibers

Alle gebroken en/of geheel of gedeeltelijk verdwenen kalibers worden vervangen. Deze dienen opgevuld met glas met een zelfde basiskleur en structuur als het oorspronkelijke glas. Stalen dienen ter goedkeuring voorgelegd worden. De glasramen bevatten een aantal oudere restauratie-ingrepen, die niet altijd harmonisch integreren in het geheel. Deze invullingen worden in regel gewoon behouden. Enkel in bepaalde gevallen kan, na de reiniging en in overleg met het opdrachtgevend bestuur, tot vervanging overgegaan worden.

Alle nieuwe toevoegingen moeten voorzien zijn van een merkje om bij latere restauraties als dusdanig herkend te worden. Op ongebrandschilderde stukken gebeurt dit door graveren.

Te vervangen kalibers - niet gebrandschilderd : VH. 133 stuks

5 Reconstructie

5.1 Reconstructie glas-in-loodpanelen (5N en 3S)

Reconstructie van losangepanelen naar analogie van bestaande panelen. Glas en loodnettekening voorafgaandelijk aan het opdrachtgevers bestuur en/of zijn afgevaardigde voor te leggen.

Reconstructie glas-in-loodpanelen - niet gebrandschilderd : SOG

6 Terugplaatsen van het glasraam:

De glasramen worden pas terug geplaatst als alle werken aan de gevels voltooid zijn. De glazenier-restaurateur kan ook voor deze werken beroep doen op de stellingen van de aannemer van perceel 1. De aannemer zal in nauw overleg met de restaurateur van de glasramen, de planning en nodige maatregelen nemen voor een juiste en makkelijke plaatsing van de glasramen. Bij het plaatsen van het raambruggen worden reeds alle onderdelen (moeren/bouten en glaslatten) aangebracht volgens de aanwijzingen van de architect.

6.1 / 6.2 Plaatsing van de panelen in steenwerk

In het steenwerk

De panelen volgens de klassieke methode teruggeplaatst d.w.z. "volzat" gemastiekeerd met een lijnolie/krijt-mastiek (zonder toevoeging van additieven!) ter hoogte van de raambruggen. Langs de monelen/dagkanten worden de panelen aangestroken met een kalkmortel. Het geheel dient volledig wind en waterdicht te zijn, met uitzonderingen voor de afvoeropeningen van de condensgoten.

Werkwijze vooraf aan de betrokken instanties voor te leggen.

In het maaswerk worden de panelen aangestroken met een kalkmortel.

Plaatsen rechte panelen: FF. 3,75 m²

Plaatsen maaswerkpanelen: FF. 9,34 m²

6.3 Plaatsing van de panelen in schrijnwerk

In houten schrijnwerk:

De panelen worden op identieke manier, als voor de demontage, teruggeplaatst in het schrijnwerk.

Plaatsen panelen in schrijnwerk: FF. 0,28 m²

6.4 Plaatsing van de panelen in schrijnwerk

In metalen schrijnwerk:

De panelen worden op identieke manier, als voor de demontage, teruggeplaatst in het schrijnwerk.

Plaatsen panelen in schrijnwerk: FF. 0,76 m²

Algemene opmerkingen:

Bij voorkeur worden de maten van de vrije ruimten tussen nieuwe vaste bruggen, voor het plaatsen van het buitenglas door de architect of de restaurateur van de glas-in-loodramen gecontroleerd (ook nakijken of de bruggen al dan niet waterpas (moeten) staan). Waar nodig moet worden bijgestuurd. Hier moet het principe geheiligd worden dat de kader aangepast zal worden aan het kunstwerk, niet omgekeerd!)

Werkvergaderingen: Tijdens de verschillende fases van de restauratie behandeling moeten er werkvergaderingen belegd worden.

- o.a.:
- Voor/tijdens de reiniging
 - Voor/tijdens de aanvullingen
 - Bij de afwerking van de panelen
 - Bij terugplaatsing
 - Bij voorlopige oplevering
 - Bij definitieve oplevering

1.10.3.2 MEETSTAAT PERCEEL 2B: RESTAURATIE ONGEBRANDSCHILDERD GLAS

ART.	OMSCHRIJVING	FF / VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEVEELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
1	DEMONTEREN / TRANSPORTEREN V / D GLASRAMEN						
1.1	Demonteren	FF			14,12	m2	
1.2	Transport van de glas-in-loodpanelen	-		i/d prijs van het demonteren		-	
2	REINIGEN NIET GEBRANDSCHILDERDE RAMEN						
2.1	reinigen van ongebrandschilderde ramen.	FF			14,12	m2	
3	VOLLEDIG HERLODEN NIET GEBRANDSCHILDERDE RAMEN						
3.1	Volledig herloden van ongebrandschilderde ramen.	FF			14,12	m2	
3.2	Mastieken van het glas-in-lood (in posten herloden)	-		i/d prijs van het herloden	-	-	
4	VERVANGEN GEBROKEN KALIBERS						
4.1	Vervangen van gebroken glasstukken	VH			133	stuk	
5	RECONSTRUCTIE VAN GLAS-IN-LOODPANELEN						
5.1	Geconstructie glas-in-loodpanelen	SOG			1	stuk	
6	PLAATSING						
6.1	Plaatsen rechte panelen	FF			3,75	m2	
6.2	Plaatsen maaswerkpanelen	FF			9,34	m2	
6.3	Plaatsen in houten schrijnwerk (raam 2S)	FF			0,28	m2	
6.4	Plaatsen in metalen schrijnwerk (raam 4Z)	FF			0,76	m2	
					TOTAAL		

1.10.3.2 MEETSTAAT PERCEEL 2B: RESTAURATIE ONGEBRANDSCHILDERD GLAS

1.11 AANBEVELINGEN MET BETREKKING TOT DE AANBESTEDING

Met het oog op een goede prijs/kwaliteitsverhouding voor de uit te voeren werken is een aparte offertevraag voor de conservatie & restauratiebehandeling van het glas-in-lood meer dan aangewezen. Het vrijwel de enige wijze om bij de bieding een zuiver zicht te hebben op de kwaliteit van de inschrijving en die volgens welomschreven criteria te beoordelen. Het is van belang er zorg voor dragen dat de kwaliteit over de ganse lijn gewaarborgd is (ook bij de onderaannemers).

VOLGENDE MOGELIJKHEDEN BESTAAN:

Wijze van gunnen van de opdracht: (artikel 14 en 16 v/d wet 24-12-1993)
bij beperkte offertevraag, na kandidatuurstelling.

(artikel 14 wet 24-12-1993)

De aanbesteding en de offerteaanvraag worden "beperkt" genoemd indien zij geschieden met inachtneming van de bekendmakingregels bepaald door de Koning en wanneer de aannemers, leveranciers of dienstenverleners geraadpleegd worden die de bevoegde overheid geselecteerd heeft. Alleen zij die geraadpleegd zijn mogen een offerte indienen. Alleen de inschrijvers mogen aanwezig zijn bij de opening van de offertes.

Bij de openbare of beperkte aanbesteding worden de prijzen bij de opening van de offertes afgekondigd.

(artikel 16 wet 24-12-1993)

Bij algemene of beperkte offerteaanvraag dient de opdracht toegewezen te worden aan de inschrijver die de voordeligste regelmatige offerte indient, rekening houdend met de gunningcriteria die vermeld moeten zijn in het bestek, of eventueel in de aankondiging van de opdracht. Behalve wanneer het bestek hierover anders beschikt, kan de aanbestedende overheid de eventuele vrije varianten in overweging nemen die door de inschrijvers voorgesteld werden. Deze moeten de minimumvoorwaarden vervullen die in het bestek vermeld staan en aan de voor hun indiening gestelde eisen voldoen

Vereiste erkenning: (wet 20-03-1991, KB 26-09-1991 en M.B. 27-09-1991)
(onder)categorie **D23** - klasse: volgens raming
(vereiste erkenning op basis van de raming dd. 20-03-1998)

Vereiste registratie: (zie bijlage bij KB dd. 05-10-1978)

De voor deze opdracht vereiste registratiecategorie is **28**.

(de aannemer moet geregistreerd zijn overeenkomstig art. 299 bis van het wetboek van de inkomensbelasting en art. 30 bis van de wet van 27-06-1969 tot herziening van de besluitswet van 28-12-1944 betreffende de maatschappelijke zekerheid der arbeiders.

REGELS IN VERBAND MET DE KWALITATIEVE SELECTIE VOOR DE OVERHEIDSOPDRACHTEN VOOR ONDERNEMING VAN WERKEN. (K.B. van 8 januari 1996 Uittreksels uit Artikels 16-19)

K.B. van 8 januari 1996 Art 16: INLEIDING

Bij openbare aanbesteding en bij algemene offerteaanvraag, gaat de aanbestedende overheid op grond van de inlichtingen betreffende de eigen situatie van ieder aannemer en van de inlichtingen en documenten die nodig zijn voor de beoordeling van de financiële, economische en technische minimeisen over tot de kwalitatieve selectie (artikelen 17 tot 19) van de inschrijvers.

Bij beperkte aanbesteding, bij beperkte offerteaanvraag en bij onderhandelingsprocedure, kiest de aanbestedende overheid uit diegenen die aan de gestelde kwalificaties (artikelen 17 tot 19) voldoen de gegadigden die ze respectievelijk uitnodigt een offerte in te dienen of deel te nemen aan de onderhandelingen op grond van de inlichtingen betreffende de eigen situatie van de aannemer en van de inlichtingen en documenten die nodig zijn voor de beoordeling van de financiële, economische en technische minimeisen waaraan hij moet voldoen.

Bij beperkte aanbesteding en bij beperkte offerteaanvraag mag de aanbestedende overheid een minimum en een maximum aangeven waartussen zich het aantal gegadigden dat een offerte mag

indienen zal situeren. Dit minimumaantal mag niet minder bedragen dan vijf en het maximumaantal kan worden vastgesteld op twintig. Het aantal gegadigden moet in ieder geval groot genoeg zijn om een werkelijke mededinging te garanderen.

Bij onderhandelingsprocedure met bekendmaking bij de aanvang van de procedure mag het aantal gegadigden dat tot de onderhandelingen wordt toegelaten niet kleiner zijn dan drie, voor zover er voldoende geschikte gegadigden zijn.

ARTIKEL 17: UITSLUITINGSGRONDEN

Onverminderd de bepalingen betreffende de erkenning van de aannemers van werken, kan uitgesloten worden van deelneming aan de opdracht de aannemer:

1. Die in staat van faillissement of van vereffening verkeert, die zijn werkzaamheden heeft gestaakt of die een gerechtelijk akkoord heeft bekomen, of die in een overeenstemmende toestand verkeert als gevolg van een gelijkaardige procedure die bestaat in de nationale wetgevingen en reglementeringen;
2. Die aangifte heeft gedaan van zijn faillissement, voor wie een procedure van vereffening of van gerechtelijk akkoord aanhangig is of die het voorwerp is van een gelijkaardige procedure bestaande in de nationale wetgevingen en reglementeringen;
3. Die, bij een vonnis dat in kracht van gewijsde is gegaan, veroordeeld is geweest voor een misdrijf dat zijn professionele integriteit aantast;
4. Die bij zijn beroepsuitoefening een ernstige fout heeft begaan, vastgesteld op elke grond die de aanbestedende overheden aannemelijk kunnen maken;
5. Die niet in orde is met zijn bijdragen aan de sociale zekerheid;
6. Die niet in orde is met de betaling van zijn belastingen overeenkomstig de Belgische wetgeving of die van het land waar hij gevestigd is;
7. Die zich in ernstige mate heeft schuldig gemaakt aan het afleggen van valse verklaringen bij het verstrekken van inlichtingen, opvorderbaar bij toepassing van dit hoofdstuk.

ARTIKEL 18: FINANCIËLE EN ECONOMISCHE MINIMUMEISEN

Onverminderd de bepalingen betreffende de erkenning van aannemers van werken, kan de financiële en economische draagkracht van de aannemer, over het algemeen, aangetoond worden door één of meer van de volgende referenties:

1. door passende bankverklaringen;
2. door voorlegging van de balansen, uittreksels uit balansen of jaarrekeningen van de onderneming, indien de wetgeving van het land waar de aannemer is gevestigd de bekendmaking van balansen voorschrijft;
3. door een verklaring betreffende de totale omzet en de omzet in werken van de onderneming over de laatste drie boekjaren.

De aanbestedende overheid geeft in de aankondiging van opdracht of in de uitnodiging tot het indienen van een offerte deze van de referentie(s) in 1., 2. 3. aan die ze verlangt, evenals de andere bewijsstukken die moeten worden overgelegd.

Artikel 102 van het KB van 8.1.1996

De inschrijver gebruikt uitsluitend het Nederlands in zijn mondelinge en schriftelijke relatie met de aanbestedende overheid. Alle documenten die betrekking hebben op financiële en economische eisen, welke niet in het Nederlands zijn opgesteld, dienen van een beëdigde vertaling vergezeld te zijn.

ARTIKEL 19: TECHNISCHE MINIMUMVEREISTEN

Onverminderd de bepalingen betreffende de erkenning van aannemers van werken, kan de technische bekwaamheid van de aannemer aangetoond worden door één of meerdere van de volgende referenties:

1. Door studie- en beroepskwalificaties van de aannemer en/of van het ondernemingskader en, in het bijzonder, van de verantwoordelijke(n) voor de voltijdse leiding van de uitvoering gedurende elk onderdeel van de opdracht;
 - Dienen houder te zijn van een diploma of getuigschrift van het hoger kunstonderwijs van de tweede of derde graad, in de discipline conservatie & restauratie glaskunst, of houder zijn van een hogeschooldiploma van een opleiding in het lange type in bovenvermelde disciplines.
 - Een gewettigd diploma en/of getuigschrift dient bij de kandidaatstelling gevoegd. Het ondernemingskader dat de conservatie- en restauratiewerken aan de glas-in-loodramen uitvoert, moet eveneens houder zijn van bovenvermelde diploma's en/of getuigschriften.

2. Door de lijst van de werken uitgevoerd tijdens de laatste vijf jaar, en gestaafd door getuigschriften van goede uitvoering voor de belangrijkste werken. Deze getuigschriften bevatten het bedrag, het tijdstip en de plaats van uitvoering van de werken en geven duidelijk weer of deze uitgevoerd werden volgens de regels van de kunst en of ze op regelmatige wijze tot een goed einde werden gebracht. In voorkomend geval zullen deze getuigschriften door de bevoegde overheid rechtstreeks aan de aanbestedende overheid toegezonden worden. Hierbij worden enkel getuigschriften en uittreksels van restauratierapporten in aanmerking genomen die door de aannemer binnen het eigen aannemingskader werden uitgevoerd. Rapporten en getuigschriften van onderaannemers mogen enkel toegevoegd worden indien de inschrijver er zich toe verbind met deze onderaannemers de werken uit te voeren.
 - . Staving van de werken een restauratierapport: algemene tekst en onderzoeksfiches ter illustratie van de werkwijze.
3. Door een verklaring die de werktuigen, het materieel en de technische uitrusting vermeldt waarover de aannemer zal beschikken voor de uitvoering van het werk;
4. Door een verklaring die de gemiddelde jaarlijkse personeelsbezetting van de onderneming en de omvang van het kader weergeeft tijdens de laatste drie jaren;
5. Door een verklaring waarin de technici of de technische diensten vermeld worden die, al dan niet deel uitmakend van de onderneming, ter beschikking zullen staan van de aannemer voor de uitvoering van het werk.

PRAKTISCHE VOORSTELLEN IN FUNCTIE VAN DE INSCHRIJVING:

Op straffe van uitsluiting is de aannemer verplicht de volgende bescheiden bij zijn inschrijving te voegen en zal zich niet schuldig maken aan het afleggen van valse verklaringen bij het verstrekken van de inlichtingen (KB van 8.01.1996, hoofdstuk 2)

- een attest van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid dat zijn toestand weergeeft die ten laatste daags voor de opening van de inschrijving is opgemaakt en waaruit blijkt dat hij voldaan heeft aan de voorschriften inzake bijdragen voor de Sociale Zekerheid en de bestaanszekerheid tot en met die welke slaan op het voorlaatste afgelopen kalenderkwartaal ten opzichte van de dag van opening der inschrijving.
- een bewijs van: erkenning binnen de gevraagde categorieën en klassen
- registratie in de gevraagde categorie werken
- niet in staat van faillissement of van vereffening te verkeren
- zijn financiële en economische draagkracht aantonen:
- een totale omzet en de omzet in werken van de onderneming over de laatste drie boekjaren.
- Zijn technische bekwaamheid aantonen:
- studie- en beroepskwalificaties van de aannemer en/of van het ondernemingskader en, in het bijzonder, van de verantwoordelijke(n) voor de voltijdse leiding van de uitvoering gedurende elk onderdeel van de opdracht.
- door de lijst van gelijkaardige (v.b. in functie van de te retoucheren en te fixeren panelen) werken uitgevoerd tijdens de laatste vijf jaar, en gestaafd door getuigschriften van goede uitvoering voor de belangrijkste werken. Deze getuigschriften bevatten het bedrag, het tijdstip en de plaats van uitvoering
- van de werken en geven duidelijk weer of deze uitgevoerd werden volgens de regels van de kunst en of ze op regelmatige wijze tot een goed einde werden gebracht.
- eventueel overhandigen van afschriften (geheel of gedeeltelijk) van soortgelijke behandelingsdossiers.
- een verklaring betreffende de werktuigen, het materieel en de technische uitrusting van de onderneming, ter beschikking voor de uitvoering van het werk.
- door een verklaring waarin de technici of de technische diensten vermeld worden die, al dan niet deel uitmakend van de onderneming, ter beschikking zullen staan van de aannemer voor de uitvoering van het werk.
- De verantwoordelijken op de werf en in het atelier beheersen de Nederlandse taal. Alle contacten zowel geschreven als mondeling gebeuren in het Nederlands.
- Deze beoordeling kan geschieden door een commissie samengesteld als volgt: De inspecteurs van het Bestuur van Monumenten en Landschappen, de architecten, en afgevaardigde van de Kerkfabriek en eventueel een restaurateur glas-in-lood.

ONDERAANNEMERS (M.B. 26 09 96 art. 10 §1)

Artikel 10§1 van het M.B. d.d. 26 09 96 wordt aangevuld door volgende bepalingen:

Onverminderd de toepassing van art. 54 van het K.B. van 08 januari 1996 moeten al de personen die in enig stadium als onderaannemer optreden, verplicht ingeschreven zijn op de lijst van de erkende aannemers en houder zijn van een erkenning in de categorie die overeenkomt met de aard van de hun

opgedragen werken, alsmede in de met hun aandeel in de opdracht overeenkomende klasse. Elke inbreuk op die verplichting zal beschouwd worden als een tekortkoming van de aannemer aan de bepalingen van zijn contract, tenzij hij, overeenkomstig art. 54 van het voornoemd K.B. en voor de aanvang van de werken van de hoger bedoelde personen, een vrijstelling van die verplichting heeft verkregen. Behoudens het geval waarin een dergelijke vrijstelling is verleend, kan het Bestuur zonder ingebrekestelling, de onmiddellijke stopzetting bevelen van elk werk dat door een niet-erkende onderaannemer wordt uitgevoerd, in dat geval draagt de aannemer de gevolgen van de schorsing. De aannemer blijft in alle gevallen alleen aansprakelijk ten opzichte van het Bestuur. Bovendien worden de aannemer en de onderaannemer die onder de voornoemde voorwaarden vrijgesteld zijn van de verplichting een beroep te doen op een erkende onderaannemer, niet geacht te hebben voldaan aan de verplichtingen die hun worden opgelegd door de paragrafen 1 en 3 van artikel 8 van de wet van 24 december 1993 inzake belastingen en sociale zekerheid. De bestaande twee alinea's van art. 10 van het M.B. van 26.09.96 worden aangevuld als volgt:

1. Afstand van overeenkomst zonder voorafgaande machtiging door het opdrachtgevend bestuur is niet toegelaten. Feitelijke afstand zonder deze machtiging geeft aan de opdrachtgever het recht het contract te verbreken en het ambtshalve te doen voltooien op kosten en risico van de in gebreke zijnde aannemer.
Het toevertrouwen van werken aan één of meerdere onderaannemers voor een bedrag dat, berekend naar de eenheidsprijzen van de aanneming, drie vierden of meer bedraagt van de totale aannemingssom, wordt als afstand der overeenkomst aanzien en valt onder bovenvermelde bepalingen.
2. Het bestuur eist dat de onderaannemers erkend zijn in de klasse der categorie of ondercategorie welke overeenstemt met de aard van hun onderaanneming en met het bedrag ervan, dit bedrag wordt berekend op basis der eenheidsprijzen van de aanneming. Met betrekking tot de conservatie- en restauratiewerken aan de glas-in-loodramen blijven de "Technische minimumvereisten" (Artikel 19) onverminderd van toepassing op de onderaannemers. De aannemer dient in zijn offerteformulier de namen der onderaannemers op te geven (gunningscriterium). Aangevuld met een ondertekende verklaring waarin de opgegeven onderaannemer, verklaard deze werken ook daadwerkelijk te zullen uitvoeren. (werf/onderdeel en bedrag). In elk geval blijft alleen de aannemer, aan wie het werk gegund wordt verantwoordelijk voor de goede uitvoering ervan tegenover het bestuur.
3. Ingeval de aangeduide aannemer zijn verbintenissen of gedeelten ervan overdraagt aan onderaannemers, blijft de aangeduide aannemer volledig verantwoordelijk voor alle schade van welkdanige aard ook, door de onderaannemer(s), of hun aangestelden of door alle voor hun rekening optredende personen of firma's veroorzaakt aan om 't even welke personen en/of goederen, hetzij deze goederen toebehoren aan derden of niet, of laatstvermelde personen volgens het burgerlijk wetboek als derden beschouwd worden of niet. De aangeduide aannemer blijft dan ook persoonlijk verantwoordelijk, tot algehele ontlasting van het Opdrachtgevend Bestuur, voor alles wat betreft de werken en prestaties die niet door hem zelf of zijn eigen aangestelden worden uitgevoerd, en aansprakelijk voor de schade die het Opdrachtgevend Bestuur of derden zouden lijden ingevolge de werken of daden van onderaannemers, deze aangestelde(n) of voor rekening van laatstgenoemden optredende personen of firma's.

CONTROLE EN TOEZICHT OP DE UITVOERING

Het opdrachtgevend bestuur en/of de bouwheer mandateren één of meerdere personen om controle en toezicht op de werken uit te oefenen. Het opdrachtgevend bestuur en/of de bouwheer behouden zich het recht voor om onaangekondigde werf- en/of ateliercontroles uit te voeren.

De aannemer dient er rekening mee te houden dat ALLE werfcontroles op de werf plaats zullen vinden (Aan te vullen met het adres van de betrokken werf!) slechts in zeer uitzonderlijke gevallen, kan het opdrachtgevend bestuur en/of de bouwheer de mogelijkheid overwegen om een controle plaats te laten vinden op een andere plaats dan de oorspronkelijke werf.

1.12 BIBLIOGRAFIE

Ongepubliceerde bronnen:

- KENNES, H., met medewerking van Daveloose B. 2009: Inventaris van het bouwkundig erfgoed, Provincie Vlaams-Brabant, Gemeente Drogenbos, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen VLB9, (onuitgegeven werkdocumenten).
- RWO, Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, Vlaams-Brabant, Dossier Sint-Niklaaskerk Drogenbos met Briefwisseling Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.

Gepubliceerde bronnen:

- BAKELANTS, I., De glasschilderkunst in België in de negentiende en twintigste eeuw, Deurne, 1986.
- CALDERS, A., GERON, M., Gloed van glas, Brussel, 1986, p. 202
- CLAES J., CLAES A., VINCKE K., Sanctus, meer dan 500 heiligen herkennen, Leuven, 3de ed. 2003.
- CLAES J., CLAES A., VINCKE K., Sanctus, nog meer heiligen herkennen, Leuven, 2004.
- COEKELBERGHS D. en JANSSENS W., Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen. Provincie Brabant. Kanton Sint-Genesius-Rode, Brussel, 1980, p. 18-20.
- COLIN, P., "La peinture Belge depuis 1830", Brussel, 1930.
- DE LAERE, R., Samuel Coucke en zijn drie zonen, Brugse glasschilders, in: Brugge die Scone, 1998, NR 1.
- DUCLOS, A., Bruges, histoire et souvenirs, Brugge, 1910.
- ENGEN, L., Glas in België - Mercatorfonds, Antwerpen, 1989.
- GYSELEN, G., De Brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier, in: Biekorf, 1969.
- HALL, J., Iconografisch Handboek, Leiden, 1992
- HELBIG, J., De Glasschilderkunst in België, 1943
- LODEWICK M., De kunstgids – Symboliek en thematiek van klassieke, bijbelse en religieuze schilderkunst, London 2002.
- POREYE R., Drogenbos, son église et son vieux château, in Brabant, 1966, p. 13-15.
- THEYS C. Drogenbosch, aan de Zenne, in Toerisme, jg. 15, nr. 15, 1936, p. 549-554.
- THEYS C., Geschiedenis van Drogenbosch, Brussel, 1942.
- THIBAUT DE MAISIÈRES P., L'église de Droogenbosch, in Bulletin de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles, nr. 4, 1931, p. 165-178.
- VAN BIERVLIET, L., Het glasschildersatelier van de firma S. Coucke en zonen, in: Biekorf, 1984.
- VAN CLEVEN, J., BAKELANTS, I., e.a. Magie du verre, tentoonstellingscatalogus galerij A.S.L.K. 15/05-13/07/1986, Brussel, 1986.
- VAN DEN ABEELE, A., Grossé van Brugge, in: Brugs Ommeland, 1984.
- VANDAMME, J., Het bibliotheekwezen in Brugge voor 1920, Brugge, 1971, blz 52-63; Provinciaal Cultureel Archief, PAB 12 D 30, Cercle artistique Brugeois.
- VANDEN BEMDEN, Y., CAEN, J., e.a. Glas-in-loodcahier, Monumenten en Landschappen, Brussel, 1992.
- WAUTERS A., Histoire des environs de Bruxelles, Brussel, 1855, uitgave 1973, deel 10A, p. 122-141.
- X., Drogenbos. Een dorp tussen grootstad en platteland. Beelden van toen in foto's en prentkaarten, Heem- en Geschiedkundige Kring, s.l., 1993, p. 14-20.
- X., Erfgoed restaureren, Zijn er regels voor de kunst?, Syllabus studiedag V.C.A.R., 18 mei 1999, regelgeving op aanbestedingen.
- X., Pastoor Michiel Davidts (1808-1875)- een man van symbolen, Brochure 14de Open Monumentendag, 8 september 2002.

RAMINGEN:

RAMING PERCEEL 1 - VERNIEUWEN RAAMCONSTRUCTIE - PLAATSING BESCHERMBEGLAZING

ART.	OMSCHRIJVING	FF / VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEEVELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
1	AFDICHTEN VAN DE RAMEN						
1.1	Stellingen	SOG	?	<i>aan te vullen door architect</i>	1	SOG	<i>0,00</i>
1.2.1	Voorlopige afdichting van de raamopeningen	FF	65,5		85,50	m2	5600,25
1.2.2	Afscherming van het interieur	SOG	?	<i>aan te vullen door architect</i>	1	SOG	<i>0,00</i>
2	RAAMCONSTRUCTIES						
2.1.1	Ontroesten + herschilderen vaste raambruggen	FF	?	<i>aan te vullen door architect</i>	96,83	L/m	<i>0,00</i>
2.1.2	Behandelen houten schrijnwerk	FF	?	<i>aan te vullen door architect</i>	1	SOG	<i>0,00</i>
2.2.1	Leveren en plaatsen nieuwe spieën	FF	6,50		50	st.	325,00
2.2.2	Leveren en plaatsen losse bruggen	FF	40,60		10,11	L/m	410,47
2.3.1	Aanpassen bestaande vaste bruggen (buitenbegl.)	FF	?	<i>aan te vullen door architect</i>	1	SOG	<i>0,00</i>
2.3.2	Leveren en plaatsen draadstangen en moeren (buitenbegl.)	FF	6,50		262	st.	1703,00
2.3.3	Leveren en plaatsen losse bruggen (buitenbegl.)	FF	40,60		213,97	L/m	8687,18
3	AANBRENGEN VAN CONDENSOTEN						
3.1	Aanbrengen condensgoten	FF	30,00		34,21	m2	1026,30
4	LEVEREN EN PLAATSEN BESCHERMBEGLAZING						
4.1	Rechte panelen -> gelaagd glas	FF	155,00		42,76	m2	6627,80
4.2	Maaswerkpanelen -> 6mm	FF	275,00		28,63	m2	7873,25
					TOTAAL 32253,25		

RAMING PERCEEL 2A: RESTAURATIE GEBRANDSCHILDERD GLAS

ART.	OMSCHRIJVING	FF / VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEEVELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
1	DEMONTEREN / TRANSPORTEREN V / D GLASRAMEN						
1.1	demonteren	FF	75,00		71,38	m2	5353,50
1.2	TRANSPORT / STOCKEREN VAN DE GLASRAMEN	-	-	i/d prijs van het demonteren	-	-	0,00
2	OPSTELLEN VAN EEN VOLL. RESTAURATIEDOSSIER						
2.1	Onderzoeksdossier voor restauratie						
	Documentering prijs per paneel (in 3-voud)	FF	34,71		241	stuk	8365,11
2.2	Eindrapport en documentatie van de restauratiebehandeling						
	Documentering prijs per paneel (in 3-voud)	FF	19,35		241	stuk	4663,35
3	FIXEREN VAN DE SCHILDERING						
3.1	Fixeren van de schildering	VH	371,87		7,41	m2	2755,56
4	REINIGING VAN DE GLAS-IN-LOODPANELEN						
	Reiniging	FF	250,00		71,38	m2	17845,00
5	ONTLODEN / HERLODEN EN MASTIEKEN V / D GLASRAMEN						
5.1/2	Gedeeltelijk demonteren/monteren ramen	VH	550,00		35,69	m2	19629,50
5.3	Plaatsen van nieuw randlood (per paneel)	VH	35,99		241	stuk	8673,59
5.4	Mastieken van het glas-in-lood (in posten herloden)	-	-	i/d prijs van het herloden	-	-	0,00
6	VERLIJMINGEN						
6.1	Enkelvoudig + retouche	VH	36,99		463	stuk	17126,37
6.2	Meervoudig + retouche	VH	66,79		328	stuk	21907,12
6.3	Kleine lacune-ingietingen met epoxy + retouche	VH	36,99		31	stuk	1146,69
7	LACUNES EN TE VERVANGEN KALIBERS						
7.1	Niet gebrandschilderd	VH	6,95		2	stuk	13,90
7.2	Gebrandschilderde	VH	125,00		27	stuk	3375,00
7.3	Vervangen ongebrandschilderde kalibers in situ (maasw)	VH	6,95		15	stuk	104,25
7.4	Aanvullen klapramen	VH	100,00		2	stuk	200,00

RAMING PERCEEL 2A: RESTAURATIE GEBRANDSCHILDERD GLAS

ART.	OMSCHRIJVING	FF / VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEVEELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
8	RECONSTRUCTIE GEBRANDSCHILDERDE PANELEN	SOG	2500,00		1	stuk	2500,00
9	RETOUCHES VERWEERDE SCHILDERING	VH	111,55		7,41	m2	826,59
10	VERSTEVIGEN VAN DE PANELEN						
10.1	Plaatsen randprofielen rechte panelen.- rood koper	FF	42,50		124	stuk	5270,00
10.2	Plaatsen bladlood maaswerkpanelen	FF	28,00		117	stuk	3276,00
10.3	Nieuwe windroeden (-> prijs = 1paneel)	FF	9,00		220	stuk	1980,00
11	TERUGPLAATSEN VAN DE GLASRAMEN						
11.1	Stellingen interieur	FF	?	<i>aan te vullen door architect</i>	1	SOG	0,00
11.2.1	Plaatsen in buitenbegl. systeem rechte panelen	FF	110,50		42,76	m2	4724,98
11.2.2	Plaatsen in buitenbegl. syst. maaswerk panelen	FF	138,00		28,63	m2	3950,94
					TOTAAL:		
					133687,44		

RAMING PERCEEL 2B: RESTAURATIE ONGEBRANDSCHILDERD GLAS

ART.	OMSCHRIJVING	FF / VH	EENH. PR.	LETTERSCHRIFT	HOEVEELH.	EENH.	ARTIKELPRIJS
1	DEMONTEREN / TRANSPORTEREN V / D GLASRAMEN						
1.1	Demonteren	FF	120,00		14,12	m2	1694,40
1.2	Transport van de glas-in-loodpanelen	-	-	i/d prijs van het demonteren		-	-
2	REINIGEN NIET GEBRANDSCHILDERDE RAMEN						
2.1	reinigen van ongebrandschilderde ramen.	FF	162,20		14,12	m2	2290,26
3	VOLLEDIG HERLODEN NIET GEBRANDSCHILDERDE RAMEN						
3.1	Volledig herloden van ongebrandschilderde ramen.	FF	420,00		14,12	m2	5930,40
3.2	Mastieken van het glas-in-lood (in posten herloden)	-	-	i/d prijs van het herloden	-	-	0,00
4	VERVANGEN GEBROKEN KALIBERS						
4.1	Vervangen van gebroken glasstukken	VH	5,95		133	stuk	791,35
5	RECONSTRUCTIE VAN GLAS-IN-LOODPANELEN						
5.1	Geconstructie glas-in-loodpanelen	SOG	500,00		1	stuk	500,00
6	PLAATSING						
6.1	Plaatsen rechte panelen	FF	123,00		3,75	m2	461,25
6.2	Plaatsen maaswerkpanelen	FF	265,00		9,34	m2	2475,10
6.3	Plaatsen in houten schrijnwerk (raam 2S)	FF	275,00		0,28	m2	77,00
6.4	Plaatsen in metalen schrijnwerk (raam 4Z)	FF	275,00		0,76	m2	209,00
					TOTAAL		
					14428,76		